

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SIMON ZSOLT

**MAGYARORSZÁG ÉS AZ OSZMÁN BIRODALOM KÖZÖTTI KERESKEDELMI
KAPCSOLATOK A 16. SZÁZAD ELEJÉN. A BARICSI ÉS KÖLPÉNYI
HARMINCADOK FORGALMA**

**Történettudományi Doktori Iskola, dr. Gergely Jenő Doktori Iskola vezetője,
Medievisztika Doktori Program, dr. Laszlovszky József program vezetője**

A bizottság tagjai és tud. fokozatuk:

**Dr. Solyomosi László egyetemi tanár, elnök
Draskóczy István kandidátus, egyetemi docens, opponens
Hóvári János kandidátus, egyetemi docens, opponens
Szende Katalin PhD, egyetemi adjunktus, titkár
Nagy Balázs kandidátus, egyetemi docens, tag
Tringli István PhD, tudományos főmunkatárs, póttag
Gyöngyössy Márton PhD, egyetemi adjunktus, póttag**

**Témavezető és tud. fokozata: Dr. Kubinyi András, professor emeritus, az MTA levelező
tagja**

Budapest, 2007.

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSOK

Kedves köteletségemnek teszek eleget, amikor ezúton is köszönetemet fejezem ki mindazoknak, akik disszertációm megírásában segítettek: először is doktorátusvezetőmnek, Dr. Kubinyi András emeritus professzornak (ELTE), akadémikusnak a doktori tanulmányaim kezdete óta nyújtott segítségével, majd Draskóczy István kandidátusnak, egyetemi docensnek (ELTE) szintén a PhD képzésem egész ideje alatt nyújtott támogatásáért, Hóvári János kandidátusnak (Külügyminisztérium) pedig a disszertáció megírásakor nyújtott segítségével. Sajnos már csak utólag tudom megköszönni néhai Tonk Sándor kandidátusnak, egyetemi tanárnak egyetemi és doktori képzésem ideje alatt nyújtott támogatását. Egyes rész kérdésekben segítséget nyújtott Dr. Érszegi Géza (MOL), Dr. Fodor Pál tudományos főmunkatárs (TTI, osztályvezető), Takács Miklós kandidátus (Régészeti Intézet), PhD Tóth Csaba (MNM), PhD Gyöngyössi Márton (Pest Megyei Múzeumok igazgatója), dr. Petrovics István egyetemi docens (SZTE), dr. Rokay Péter egyetemi tanár (Újvidéki Egyetem), Teke Zsuzsa kandidátus, tudományos főmunkatárs (TTI), PhD Szende Katalin adjunktus (CEU), Nagy Balázs kandidátus, egyetemi docens (ELTE), PhD Horváth Richárd tudományos munkatárs (TTI) – mindannyiuknak ezúton is köszönöm, hogy rendelkezésemre álltak.

A disszertáció megírásában anyagilag a Research Support Scheme (Prága) alapítvány (1514/1999. számú kutatási terv) és az MTA Határon Túli Magyar Tudományért ösztöndíj kuratóriuma támogatott. Végül, de nem utolsósorban köszönetemet fejezem ki testvéremnek budapesti kutatásaim alatt nyújtott önzetlen támogatásáért, és szüleimnek, akiket e köszönetnyilvánítás során lényegében az első helyen kellett volna említenem.

1. Bevezetés

1. 1. Szakirodalom, források, módszerek

A magyar történetírás a középkori török-magyar kapcsolatok tekintetében főleg a hadiesemények és a diplomáciai érintkezések tanulmányozására helyezte a hangsúlyt, ami az említett jelenségeknek és azok következményeinek a fontosságával magyarázható. A két ország közti kapcsolatoknak ugyanakkor voltak demográfiai, gazdasági, de kulturális és egyházi vetületei is. A török-magyar kereskedelmet illetően a Magyarország későközépkori külkereskedelmével foglalkozó Fügedi Erik, Kubinyi András és Hóvári János, de Ráckeve története kapcsán Szakály Ferenc is joggal hívták fel a figyelmet annak fontosságára és bizonyították azt be.¹ A téma tanulmányozását vélhetőleg az gátolta, hogy nagyon kevés rá vonatkozó forrás maradt fent, kvantitatív jellegű forrás, vámszámadás mindössze egyetlen egy, a szendrői ismeretes a szakirodalomban, amelynek a sókereskedelemre vonatkozó adatait Hóvári János elemezte.²

Annak ellenére, hogy az oszmán kereskedelem sokáig a történészek egyik kedvelt témája volt,³ az oszmanisták számára sem volt vonzó a középkori magyar-oszmán kereskedelmi kapcsolatok kutatása,⁴ az egyetlen és jelentős kivételt Hóvári János munkái képezik. Ez a tényállás is a forrásadottságokkal is magyarázható, mivel a legkorábbi, 15.

¹ *András Kubinyi*: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1.) Hrsg. von Othmar Pickl. Graz 1971. 205-206., *Fügedi Erik*: Magyarország külkereskedelme a XVI. század elején. In: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981. 368., *Kubinyi András*: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15-16 század fordulóján. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 25., 207. jegyz., *Hóvári János*: Az erdélyi só a török Szendrőben. In: Gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 6.) Bp. 1989. 44-45., *Szakály Ferenc*: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. (Humanizmus és reformáció 23.) Bp. 1995. 134.

² *Hóvári J.*: Az erdélyi só i. m. 41-61. Ugyancsak Hóvári János ismertette továbbá néhány, a török-magyar határszakaszon levő kikötő jövedelmét: a belgrádi kikötő áruvámjának értéke 1523-ban évente 10000 akcse (megközelítőleg 200 forint), a szendrőié 1516-ban 43000 akcse (860 forint), 1523-ban 15153 akcse (303 forint) volt, 1514-1516-ban pedig a kulicsi kikötő jövedelmét 750 akcsére (15 forint) becsülhetjük, a haramiét 600 akcsére (12 forint), míg a galambóciét 1100 akcsére (22 forint). *Hóvári János*: Az oszmán gazdasági struktúra az Al-Dunánál 1496-1517. Kandidátusi disszertáció. Bp. 1996-1997. 66.

³ *Suraiya Faroqhi*: Before 1600: Ottoman Attitudes towards Merchants from Latin Christendom. *Turcica* 34 (2002) 69.

⁴ *Géza Dávid – Pál Fodor*: Hungarian Studies in Ottoman History. In: *The Ottomans and the Balkans. A Discussion of Historiography.* (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy 25.) Szerk. Fikret Adanır – Suraiya Faroqhi. Leiden-Boston-Köln 2002. 330-332. Vö. a magyar, illetve a főbb oszmán kutatások összegzéséről írottakat: *Suraiya Faroqhi*: Approaching Ottoman History. An Introduction to the Sources. Cambridge 1999. 174-203. Emiatt szükséges megjegyezni, hogy a legújabb oszmán gazdaság- és társadalomtörténeti szintézisben a meglévő kelet-európai szakirodalom alapján alapos szintézis elemzi az oszmán-kelet-európai kereskedelmi kapcsolatokat, közöttük tárgyalván az erdélyi-havasalföldieket is. Vö. Uo. 196.

század végi és 16. század elji oszmán statisztikai források, a fontosabb határmenti kikötők vámnaplói közül csak néhány maradt fent, és ezeknek is csak egy része vonatkozik a magyar-oszmán kereskedelemre.⁵

A disszertáció fő forrása a baricsi, illetve a kölpényi harmincad egy-egy számadása (ezt a két forrást részletesen később mutatom be). A két számadás mellett oklevéltárakban, számadásokban, törvénygyűjteményekben, fegyverszünetekben, jelentésekben és krónikákban kerestem a dolgozat tárgyára vonatkozó információkat. A levéltári források közül két forráscsoportot néztem át, mindkettőt a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében: egyrészt a volt Nádasdy-levéltárnak Jagelló-kori részét, ugyanis ide kerültek a baricsi és kölpényi harmincad jövedelmeit élvező személy iratai, másrészt a kincstartók által kiadott okleveleket, szintén a Jagelló-korra vonatkozóan (abból kifolyólag, hogy a kincstartók kezelték a harmincadjövedelmeket). Az írott források mellett felhasználtam régészeti, numizmatikai, érintőlegesen térképészeti és képi forrásokat is

A módszertan tekintetében a disszertáció első fejezetei leíró jellegűek, a baricsi és kölpényi vámok forgalmának vizsgálatakor pedig idősorelemzést végeztem, vagyis történeti-statisztikai módszereket használtam. Az utóbbi során Kováts Ferenc és Ember Győző alább idézendő műveit követtem és az elemi statisztikai műveleteket használtam (csoportosítás, összeadás, számtani átlag- és százalékarány-számítás).⁶ Amint az előbb említettem, a disszertációban még felhasználtam a régészet és numizmatika eredményeit, érintőlegesen térképészeti és képi forrást is, a harmincadok igazgatásának vizsgálata során pedig összeállítottam a harmincadjövedelmeket élvező személy archontológiáját. A dolgozatom írása során igyekeztem a tárgyalt folyamatokat és jelenségeket a hasonló vagy megfelelő folyamatokkal és jelenségekkel összehasonlítani vagy rájuk analógiákat találni.

⁵ A vámnaplók Kaffára, Dnyeszterfőhérvárra, néhány al-dunai kikötőkre és Antalyára vonatkoznak. Felsorolásuk: *Halil Inalcik*: Bursa and the Commerce of the Levant. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 3 (1960) 132. 1 jegyz. Az al-dunai számadásokat Hóvári János, a kaffaiakat Halil Inalcik dolgozta fel. *Hóvári J.: Az oszmán gazdasági struktúra i. m., Halil Inalcik: Sources and Studies on the Ottoman Black Sea, Volume I: The Customs Register of Caffa, 1487-1490. (Studies in Ottoman Documents Pertaining to Ukraine and the Black Sea Countries 2.)* Cambridge, Mass. 1995. (az utóbbi munkához nem fértem hozzá). A kereskedelemre vonatkozó korai oszmán források hiányára (pusztulásukra, illetve nem létezésükre) lásd: *Inalcik, H.: Bursa i. m. 70-74., 101-103.*

⁶ Az említett statisztikai műveletekre lásd: *Charles H. Feinstein – Mark Thomas: Making History Count. A Primer in Quantitative Methods for Historians.* Cambridge 2002. 8., 12-13., 43-44., 117-119.

1. 2. A magyar-oszmán kereskedelem történelmi háttére

Az Oszmán Birodalom a tanulmányozott időszakban egy virágzó és folyamatosan terjeszkedő, erősen központosított nagyhatalom volt, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal már az oszmán törökök Kisázsiaiában való megtelepülésétől, a 14. század közepétől kezdve fokozatosan növekedett és erősödött.⁷ A terjeszkedés egyik fő iránya a Balkán-félsziget és Közép-Európa felé mutatott, ahol Magyarországgal a 15. század második felében már annak egész déli határa mentén szomszédságba került (ha az oszmán hűbéres Havasalföldet nem vesszük tekintetbe, amely Erdéllyel és a Bánsággal volt szomszédos). A Magyar királlyal az Oszmán Birodalom azonban már korábban, a 14. század végén összeütközésbe került, amely időtől kezdve a hosszabb-rövidebb békés periódusok ellenére a két állam ellenségnek számított és ha nem is folyamatosan, de igen gyakran harcban állt egymással.⁸ Ennek következtében a magyarok a törököket már a 14. század végétől kezdődően ellenségnek, az ország és a keresztény hit üldözőjének, nemsokára „főellenségnek” tekintette, akik ellen háborút viselni az uralkodó kötelességének tartották.⁹

A békés periódusokban is a hamu alatti parázsként izzó ellenségeskedés ellenére a két ország közt már korán létrejöttek békés: kereskedelmi kapcsolatok is, mivel azokból mindkét állam alattvalóinak és kincstárának is haszna származott. A magyarországi és a birodalmi lakosok tekintetében is ez a látszólagos ellentmondás azzal oldható fel, hogy mint később látni fogjuk, az árucserét úgy a magyar, mint az oszmán állam részéről túlnyomórészt szerbek bonyolították le, akik között jóval kisebb lehetett a feszültség, ha volt egyáltalán, mint például a magyarok vagy szerbek és muszlimok között. A magyar állam bizonyára azért is nem ellenezte a kereskedelmet, mert egyrészt szüksége volt az abból származó vámbevételekre, másrészt pedig az árucseré megtiltása kevésbé gyengítette volna az Oszmán birodalmat. A

⁷ Az Oszmán Birodalom politikatörténetére, a Belgrád második ostromától Mohácsig terjedő időszakra újabban lásd: *Halil Inalcik: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600.* Translated by Norman Itzkowitz – Colin Imber. London 1973. 27-35., *Colin Imber: The Ottoman Empire, 1300-1650. The Structure of Power.* New York 2002. 29-50., *Caroline Finkel: Osman's Dream. The Story of the Ottoman Empire, 1300-1923.* London 2005. 59-123.

⁸ A török-magyar harcokra lásd: *Szakály Ferenc: A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365-1526).* In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 500. évfordulójára. Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Bp. 1986., *Rázsó Gyula: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393-1437).* Hadtörténelmi Közlemények 20 (1973) 411-440., *Engel Pál: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387-1437).* Hadtörténelmi Közlemények 38 (1994) 273-284., és az ott idézett irodalmat. Az oszmán hódítás okaira lásd: *Fodor Pál: Török politikai törekvések Magyarországon 1520-1541.* In: *Uő: Magyarország és a török hódítás.* Bp. 1991. 24-34.

⁹ *Fodor Pál: Az apokaliptikus hagyomány és az aranyalma legendája. A török a 15-16. századi magyar közvéleményben.* In: *Uő: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről.* Bp. 2001. 180-181. Az ellenséges törökképre bővebben lásd: *Uo.* 180-192 (Mohács előttre vonatkozólag). Mátyás ellenben, amikor érdeke úgy kívánta, barátságosabb hangot is megütött. *Uo.* 192-195.

másik oldal, vagyis az Oszmán Birodalom részéről egy „hitetlen”-nek tartott, ráadásul ellenséges állammal való kereskedelmi kapcsolatok ápolása annak az uralkodó nézetnek tudható be, amely szerint a gazdaság „célja a társadalom szükségleteinek a kielégítése: olcsó és jó minőségű áruk biztosítása olyan mennyiségben, hogy az alapvető cikkek mindenki számára hozzáférhetőek legyenek.” Ezt szolgálta az export korlátozása és az import ösztönzése. Egyrészt emiatt támogatták a kereskedelmet alacsony vámokkal, karavánszerájok fenntartásával, vallási toleranciával, külföldi pénzek beváltásának engedélyezésével, másrészt azért, hogy növeljék az állami bevételeket.¹⁰ Az Oszmán Birodalom egy másik főellenségével, Perziával is kereskedett, igaz, hogy a háborúk alatt néha teljesen megtiltotta a vele való kereskedést.¹¹

Az Oszmán Birodalom a 16. század elején lényegében három fő régióval tartott fent külkereskedelmi kapcsolatokat. Indiából és Kelet-Ázsiából tengeri úton fűszereket, gyapotot, festékeket, különösen indigót hoztak be Alexandrián és Jiddán keresztül, oda pedig főleg szöveteket, selymet, fát és vaseszközöket vittek, de az indiai áruk fő útja a Damaszkusz-Bursza út volt.¹² Perzsiából főleg nyersselymet importáltak, legnagyobb részben Burszába és Aleppóba, de a selyem mellett ázsiai fűszereket és egyéb árukat is. Keletre cserébe gyapjúszövetek mellett gyöngyöket, ciprusi cukrot, sőt indiai fűszereket is vittek.¹³ Európával Velence volt a legfontosabb kereskedelmi partner, amely mellett egyrészt itáliai városok: Génua, Firenze és Ancona, továbbá Ragusa, Magyarország, Havasalföld, Moldva és Lengyelország említendők. Nyugatról legfőképpen különféle gyapjúszöveteket hoztak be, oda pedig fűszereket, textíliákat, selymet, gyapotot és egy fontos festéket, timsót vittek.¹⁴

¹⁰ *Halil Inalcik*: The Ottoman State: Economy and Society. In: An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914. Ed. Halil Inalcik – Donald Quataert. Cambridge 1994. 44-54., különösen 45-46., 49., 50-51., 188-189., *Şevket Pamuk*: A Monetary History of the Ottoman Empire. (Cambridge Studies in Islamic Civilization.) Cambridge, 2000. 9-15., 64., *Faroqhi, S.*: Ottoman Attitudes i. m. 93-94., 99., *D. O.Flynn – A. Giráldez*: Ottoman Monetary History i. m. 16. Magyarul, az idézett munkára is támaszkodva: *Fodor P.*: Vállalkozásra kényszerítve i. m. 59. Az állami bevételeket azonban inkább adókból és új területek megszerzésével igyekeztek növelni, és nem intenzív módszerekkel, például maximálni a kereskedelmi bevételeket új technikák bevezetésével.

¹¹ *Willem Flor*: Commerce: From the Safavid through the Qajar Period. In: Encyclopaedia Iranica. Szerk. Ehsan Yarshater. VI. Costa Mesa, California 1993. 67., *Ronald Ferrier*: Trade from the Mid-14th Century to the End of the Safavid Period. In: The Cambridge History of Iran. VI. The Timurid and Safavid Periods. Szerk. Peter Jackson – Laurence Lockhart. Cambridge 1986. 423.

¹² *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m. 315-325., 340.

¹³ *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m. 218- . A selyemkereskedelem nagyságát érzékelteti az, hogy Burszában a 15. század végén és a 16. században selyem után évente 100.000 forint körüli összegeknek megfelelő vámot fizettek.

¹⁴ Uo. 222-227., 271-276., (génuaiak.), 230-243. (firenzeiek), 243. (anconaiak.), 340-345. A fűszerbehozatal mennyiségére 1497-1513 között lásd: uo. 342. A 15. század közepétől elvételre angolok is kereskedtek Levantban. Uo. 364. Velence kiemelkedő szerepére lásd: *Eliyahu Ashfor*: The Venetian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-Colonialism? *Journal of European Economic History* 3 (1974) 5-53. (reprint: *Uő*: Studies on the Levantine Trade in the Middle Age. London 1978. VI.) Ancona kereskedelmére lásd: *Uő*: Il commercio levantino di Ancona nel basso Medioevo. *Revista Storica Italiana* 88 (1976) 213-253. (reprint: *Uő*: Studies on

Lengyelországba a 16. század közepén selymet, szöveteket, mohairt, szőlőt és lovakat vittek, és onnan főleg angol szövetet, sziléziai késeket, orosz prémeket és ezüstérméket hoztak be.¹⁵ Oroszországgal is kereskedtek az oszmán alattvalók, főleg Kaffán keresztül.¹⁶

Az Oszmán Birodalmat Európával három fontos kereskedelmi út kötötte össze, és ezek voltak egyben azok az utak is, amelyek Európát a Kelet-Mediterráneumon és Közel-Keleten keresztül Ázsiával összekapcsolta. Az északi út a két földrészt Isztambulon keresztül a Fekete-tenger partján Közép-Ázsiával kötötte össze, a középső a Mediterráneumtól Szírián és Bagdadon vagy Anatólián és Iránon keresztül Belső-Ázsiával, illetve a Perzsa-öböllel és az Indiai-Óceánnal, végül a déli az Alexandria-Kairó-Vörös-tenger vidéket az Arab-tengerrel és az Indiai-Óceánnal. Ezen utak közül a 14. század közepétől a 16. század végéig a déli volt a legfontosabb.¹⁷

Magyarország lényegében az északi, konstantinápolyi úton keresztül érintkezett a Kelettel. Jutottak keleti áruk közvetve a másik két úton is, a Szíriát, illetve Egyiptomot Velencével összekötő út Magyarországra Bécs érintésével továbbvivő szakaszain is. A pozsonyi 1457-8 évi vámnapló alapján azonban ez az út, vagy legalábbis a pozsonyi leágazás nem lehetett fontos csatornája a levantei áruknak, mivel az ott behozott fűszer csak mintegy egyötöde volt a Nagyszebenén és Brassón keresztül érkezettnek. A rövidebb, közvetlen velencei-magyarországi utakon, amelyek Dalmácia, Horvátország és Dél-Ausztria felől jöttek, kevés déli terméket szállítottak, de ezt források híján nem tudjuk számszerűsíteni.¹⁸ Feltételezhetően a legtöbb levantei áru a Kárpát-medencébe a legfontosabb balkáni úton, a

the Levantine Trade i. m. VIII.)

¹⁵ *Dariusz Kolodziejczyk*: The export of silver coin through the Polish-Ottoman border and the problem of the balance of trade. *Turcica* 28 (1996) 107.

¹⁶ *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m. 276-285.

¹⁷ *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m., *Pamuk, Ş.*: A Monetary History i. m. 23-24., 24. 8. jegyz., 29., *Hóvári János*: A levantei kereskedelem néhány kérdése. *Világtörténet* 1980/1. 3-6., Térképre vetítve: *Inalcik, H.*: The Classical Age i. m. 122-123., *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m. 220-221. (a nyugati részek), *An Historical Atlas of Islam*. Ed. William C. Brice. Leiden 1981. 25. (Közép-Kelet), 29-30. (Anatólia), 45. (Indiai-Óceán), 49-50. (India), *Historical Atlas of East Central Europe*. Ed. Robert Magocsi. Toronto 1993. 35. (Balkán és Közép-Európa), *An Historical Atlas of Islam / Atlas Historique de l'Islam*. Second, Revised Edition / Nouvelle édition. Edited by / Sous la direction de Hugh Kennedy. Leiden 2002. 11-12. (egész), 20-21., 24-25. (Közép-Kelet), 29. (Egyiptom), 34-35., 38-39. (Irán), 41-42. (Közép-Kelet), 47. (Anatólia), 49. (Anatólia, Balkán), 60. (Indiai-Óceán), 63. (India), *Historical Atlas of East Central Europe*. Ed. Robert Magocsi. Toronto 1993. 35. (Balkán és Közép-Európa). Az utakra lásd még, a mameluk-európai kereskedelem vázlatával: *Eliyahu Ashtor*: A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages. London 1976. 195-198., 240-241., 297-300.

¹⁸ Erre a kereskedelemre lásd: *Csánki Dezső*: Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában. Bp. 1880. 31-32., 35-37., *Pleidell Ambrus*: A nyugatra irányuló kereskedelem a középkorban. Bp. 1925. 26-32., 52-56., 72-74., *Fekete Nagy Antal*: A magyar-dalmát kereskedelem. (Eötvös-füzetek 7.) Bp. 1926. 9-83., *Husztí Dénes*: Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII-XV. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 86.) Bp. 1979., *Zsigmond Pál Pach*: Hungary and the Levantine Trade in the Fourteenth-Seventeenth Centuries (közlés előtt. Köszönöm Fodor Pál osztályvezetőnek (Történettudományi Intézet), hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta). A fűszerimportra lásd: *Pach Zsigmond Pál*: A Levante kereskedelem erdélyi útvonala a 15-16. század fordulóján. *Századok* 112 (1978) 1015-1019.

Belgrádot Isztambullal Nis, Szófia, Plovdiv, Edirne érintésével összekötő úton és ennek leágazásain érkezett.¹⁹ E leágazások közül a Belgrád vidéki utak mellett a legfontosabbak Szebenen és Brassón keresztül léptek a Kárpát-medencébe. Igen jelentős volt még a Fekete-tenger menti kikötőket Brassóval összekötő út is.²⁰ Keleti áruk Magyarországra Moldván keresztül is jöttek, a Fekete-tenger nyugati partvidéket Közép-Európával, illetve a Baltikummal összekötő nemzetközi kereskedelmi utak Kárpátokat metsző leágazásain. Moldvába délről, Havasalföld felől szállították ezeket az árukat és főleg a két fontos fekete-tengeri kikötőből, Kiliából (Licostomo, Chilia, Kilija) és Dnyeszterfehérvárból (más néven Moncastro, Maurocastro, Akkerman, Cetatea Albă, Bjilgorod Dnyisztrovszkij), amelyek ennek a déli-északi útnak egyében a fő tranzit-központjai is voltak.²¹

¹⁹ Erre az útra lásd: *Constantin Jireček: Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe. Prag 1877., Anna Avramea: Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries. In: The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century. Főszerk. Angeliki E. Laiou. Dumbarton Oaks 2002. 65-66. Interneten: www.doaks.org/etexts.html. Egy másik fontos út a Morava völgyéből Nis után délnek, Skopjének tartott, onnan pedig a Vardar völgye mentén Thesszalonikének, az igen fontos bizánci kereskedővárosnak. Uo. 66.*

²⁰ A Magyarország és Havasalföld közötti kereskedelemre legújabban lásd: *Pach, Zs. P.: Hungary and the Levantine Trade i. m., Laurențiu Rădvan: Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea. (Historica.) Iași 2004. 158-195., 200-203.*

²¹ A Moldvából Erdélybe vezető utakra és az ezeken szállított keleti árukra lásd: *Nicoară Beldiceanu: La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bāyezīd. Südostforschungen 23 (1964) 45-53., 87-90., Gilles Veinstein: Marchands ottomans en Pologne-Lituanie et en Moscovie sous le règne de Soliman le Magnifique. Cahiers du monde russe 35 (1994) 715., Inalcik, H.: Bursa i. m. 139. 2. jegyz., Alexandru I. Goța: Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII. Ediție, prefață, bibliografie și indice I. Caproșu. București 1989. 25-45., 57-60., 63-64., Manolescu, R.: Brașov i. m. Térképmelléklet, Mihnea Berindei: L'Empire Ottoman et la „route Moldave” avant la conquête de Chilia et Cetatea Albă (1484). Journal of Turkish Studies 10 (1986). Essays presented to Halil Inalcik on his Seventeenth Birthday by his Colleagues and Students. 48-71. A Lembergben a 15. század második felében található keleti árukra lásd: Uo. 55-58., 65-70., Inalcik, H.: The Ottoman State i. m. 179., Uő.: The Ottoman State i. m. 285-295. 1520-ban Brăila, a Duna-delta közelében fekvő város is fontos kikötő volt, oda ugyanis évente 70-80 hajó érkezett keleti árukkal és tért vissza gabonával megrakottan. *Beldiceanu, N.: Kilia i. m. 52. (Inalcik, H.: The Ottoman State i. m. 182. oldalon tévesen szerepel 1520. A forrás keltezésére lásd: Beldiceanu, N.: Kilia i. m. 39., 52. 88. jegyz.) Kiliában 1484-ben magyar halászok is laktak, de eredetük nem ismeretes. Beldiceanu, N.: Kilia i. m. 57. felsorolásuk: Uo. 110. jegyz. Az ázsiai fűszerek Lisszabonon keresztül Kelet-Európába „röviddel 1508” után jelentek meg. Herman van der Wee: Structural Changes in European long-distance trade, and particularly in the re-export trade from south to north, 1350-1750. In: The Rise of Merchant Empires. Long-distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750. Szerk. James D. Tracy. Cambridge 1990. 29.**

2. Az előzmények: a középkori magyar-balkáni kereskedelem történetének vázlata

A magyarok már a honfoglalás előtt, az etelközi tartózkodásuk idején kereskedelmi kapcsolatba léptek a közelkeleti, arab és bizánci kereskedőkkel:²² szláv és rusz foglyokat adtak el a bizánciaknak Konstantinápolyban, a Krími-félszigeti Kherson kikötőben (a mai Szevasztopolban) pedig szláv hadifoglyokat bizánci kelmékre: brokátokra, gyapjúszőnyegekre és „egyéb árukra” cserélték.²³ A barter-kereskedelem jellemző volt a Bizánc és olyan országok közti árucserére, amelyekben még nem honosodott meg a pénzgazdálkodás (Bulgária és talán Oroszország), de Bizáncban a parasztok közötti kereskedelemre is.²⁴ Egy magyarokra vonatkozó leírás szerint gazdagságukat kereskedelmüknek köszönhették,²⁵ így a fegyvereiken levő ezüstveretek és gyöngyök, a birtokukban levő pénz, de a fentebbiek szerint még a ruhájuk alapanyagaként említett brokát²⁶ egy része is csere révén kerülhetett hozzájuk, amennyiben nem zsákmányolták azokat.²⁷ Ajándékként is jutottak hozzájuk keleti javak, hiszen a bizánci császárok gyakran váltottak diplomáciai ajándékokat más uralkodókkal,²⁸ de egy konkrét esetben ezt írott forrás is tanúsítja: a bizánci császár közvetlenül a honfoglalás előtt a bolgárok megtámadására ajándékokkal bírta rá a magyarokat (ezt azonban tulajdonképpen egyfajta zsoldnak is fel lehet fogni). Ugyanezen esemény után a császár a magyaroktól a bolgár hadifoglyokat pénz ellenében vette át.²⁹ Meg kell jegyezni, hogy a sztyepei népek esetében, de a magyaroknál a honfoglalás után is hosszú ideig a háborúk és a kalandozások a szükséges javak beszerzésének

²² Összefoglalóan, az alábbi adatok nagy részét felhasználva: Magyarország története. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. I/1. Bp. 1984. 542-544., *Kristó Gyula: A magyar állam születése.* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8.) Szeged 1995. 203-204.

²³ A honfoglalás korának írott forrásai. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerk. Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) Szeged 1995. (a továbbiakban: HKÍF) 34., 38., 45., 47., 48., *Zimonyi István: Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról.* A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 22.) Budapest 2005. 247., 249-250. (Az ezeket az adatokat felhasználó muszlim szerzők mind Al-Dzsajáni művét használták fel, amelynek a magyarokra vonatkozó részei a szakirodalom szerint vagy a 870-es évekre, vagy pedig a 870-es és 920-es évekre vonatkoztatja. HKÍF 29.) A Kherson-al való azonosításra legújabbán lásd: *Bóna István: A magyarok és Európa a 9-10. században.* (História Könyvtár. Monográfiák 12.) Budapest 2000. 12-13., *Zimonyi I.: Muszlim források i. m.* 248-249.

²⁴ *Angeliki E. Laiou: Exchange and Trade, Seventh–Twelfth Centuries.* In: *The Economic History of Byzantium* i. m. 732-733.

²⁵ HKÍF 45., *Zimonyi I.: Muszlim források i. m.* 262.

²⁶ HKÍF 38.

²⁷ *Zimonyi I.: Muszlim források i. m.* 260-261.

²⁸ *Laiou, A. E.: Exchange and Trade i. m.* 715-718.

²⁹ Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegyűjtötte Moravcsik Gyula. Budapest 1984. 99.

egyik, általában igen hatékony módja volt, másképpen mondva a kereskedelem pótlásaként foghatók fel.³⁰

A honfoglalás utáni első évtizedekben a magyarok a Bizánci Birodalommal általában békés kapcsolatokat ápoltak,³¹ ami elősegíthette a kereskedést is, noha a gyér írott források között erre vonatkozó adatok nem találhatók.³² A jórészt békés viszony nem tartott sokáig, ugyanis a 933. évi merseburgi győzelem után a német és itáliai uralkodók már nem voltak rákényszerülve arra, hogy a békét megvásárolják a magyaroktól, így az utóbbiak az onnan elmaradó jövedelmeket zsákmányszerző kalandozásokkal és a béke megvásároltatásával más államoktól, elsősorban a Bizánci Birodalomtól kísérelték meg kikényszeríteni.³³ A bizánci kalandozások időszakából maradtak fent a balkáni kereskedelmre vonatkozó első írott források is, amelyek arról adnak hírt, hogy a magyarok 934-ben Konstantinápoly alatt a foglyulejtett nőket és gyermekeket szövet-, brokát- és selymruhákra cserélték, a férfiakat pedig később pénz fejében engedték szabadon.³⁴ 969-ben Magyarországról és Csehországból ezüstöt és lovakat szállítottak Perejaszlavecra, az Al-Duna menti regionális kereskedelmi központba,³⁵ ahol azokat a bizánciak által odavitt aranyra, szövetekre, borra és gyümölcsökre cserélhették el.³⁶ Keleti, bizánci és levantei áruk azonban nemcsak délről, hanem keletről, a Kijevet Regensburggal összekötő orosz út egyik Kárpát-medencén áthaladó leágazásán is

³⁰ *Moravcsik Gyula*: Byzantium and the Magyars. Budapest 1970. 55., *Kristó Gy.*: A magyar állam születése i. m. 189., 277., 281., *Uő*: A Kárpát-medencén át vezető nemzetközi utak. In: Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Szerk. A. Wiczorek – H. M. Hinz. Stuttgart 2000. 92.

³¹ *Moravcsik Gy.*: Byzantium and the Magyars i. m. 49-54., *Makk Ferenc*: The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century. Budapest 1989. A bizánci-magyar kapcsolatokra vonatkozó legújabb, rövid összefoglalások: *Makk Ferenc*: Les relations hungaro-byzantines aux X-XII. siècles. In: Études Historiques Hongroises IV. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest 1990. 11-25., Korai magyar történelmi lexikon (9-14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Budapest 1994. (a továbbiakban: KMTL) 111-112., *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika 896-1196. 2. bővített kiadás. (Szegedi Középkor-történelmi Könyvtár 2.) Szeged 1996.

³² Összefoglalóan, az alábbi adatok nagy részét felhasználva: *Pleidell Ambrus*: A magyar várostörténet első fejezete. Századok 68 (1934) 308-311., MoT I.1. 714-715., *Kristó Gy.*: A magyar állam születése i. m. 204-205. Egy nagyon rövid összefoglalás, a 11. századig: *Uő*: A Kárpát-medencén át vezető nemzetközi utak i. m. 91-92. A magyaroktól származó árucikkek közül ebből az időszakból a magyar fürdő, más néven szkíta cserge ismeretes, amely Biborbanszületett Konstantin szerint a császári kíséret tartozékát képezte. HKÍF 136.

³³ Ennek a kornak a történetére, illetve a bizánci kalandozásokra lásd: *Moravcsik Gy.*: Byzantium and the Magyars i. m. 54-61., *Thomas von Bogyay*: Ungarnzüge gegen und für Byzanz: Bemerkungen zu neueren Forschungen. Ural-Altische Jahrbücher 8 (1988), MoT I.2. 651-656., 670-672., 675., 681-683., 709-712., 715-716., *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1986. 34-36., 39., 44-45. A 934 és 1002 közötti bizánci-magyar kapcsolatokra még, néhol eltérő állásponttal, lásd: *Bóna István*: A magyarok és Európa a 9-10. században. (História Könyvtár. Monográfiák 12.) Budapest 2000. 62-71., *Kristó Gy.*: A magyar állam születése i. m. 277-285. A 7-8. században egyébként az arabok és a bolgárok is ugyanezt tették Bizánccal szemben. *Laiou, A. E.*: Exchange and Trade i. m. 714.

³⁴ HKÍF 56., 148., 150.

³⁵ *Laiou, A. E.*: Exchange and Trade i. m. 727.

³⁶ *Püspöki Nagy Péter*: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon, 1000–1301. I. Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Pozsony-Budapest 1989. 176.

érkezettek Magyarországra,³⁷ de délnyugatról, Velence felől is.³⁸ A muszlim kelettel a Kazár birodalmon keresztül a böszörmény kálizok is kereskedtek, amelynek nyomát a Kárpát-medencében előkerült dirhem-leletek is igazolnak,³⁹ de ezt írásos forrás is bizonyítja: 934-ben a magyaroknál és a besenyőknél „messze földről”, a kazároktól, a Káspi-tenger mellett fekvő Derbendből, az alánoktól és „máshonnan” érkezett kereskedők tartózkodtak, akiktől szintén beszerzhettek keleti árukat elődeink.⁴⁰

Bizánci kalandozásokról a 934., 943., 959., 961. évekre és Niképhoros Phokas uralmának idejére (vagyis a 963 és 969 közötti időszakra, egyes szerzők szerint 965-re és 968-ra vonatkozólag) szólnak a források, de ezeken kívüli, datálatlan zsákmányszerző akcióknak is fentmaradt az emlékezete. Mindezen hadjáratoknak a 970. évi arkadiopolisi döntő vereség vetett véget. A kalandozások során hadifoglyok, jelentős mennyiségű áru és pénz került Magyarországra: 934-ben a magyar hadak „minden thrák lelket zsákmányul ejtettek”,⁴¹ Kézai krónikája szerint a valószínűleg 959-ben Konstantinápolytól visszatérve „egész Görögországot és Bulgáriát végigrabolván, tőlük [ti. a bizánciaktól-S. Zs.] aranyat, drágaköveket, számtalan foglyot és mérhetetelnül sok marhát zsákmányoltak,”⁴² 968-ban pedig 500 görög foglyot vittek haza.⁴³ Mivel a foglyokat nem lehetett nagy távolságokon keresztül gyalog hajtani, amiképp lovakon kívül állatokat sem tudtak hazájuktól túl távoli területekről hazaterelni, azokat igyekeztek minél hamarabb eladni,⁴⁴ amint ezt a fentebbi kereskedelemről szóló adatok is bizonyítják.

A béke megvásárlásáról 934-ben, 943-ben, 948-ban szólnak a források, amelyek anélkül, hogy pontosan számszerűsítsék a béke árát, csupán annyit közölnek, hogy

³⁷ Pleidell A.: A magyar várostörténet i. m. 296-308., György Székely: Les contacts entre Hongrois et Musulmans aux IXe-XIIe siècles. In: The Muslim East. Studies in Honour of Julius Germanus. Ed. Gyula Káldy-Nagy. Bp. 1974. 62-72., Kubinyi András: A korai Árpád-kor gazdasági fejlődésének kérdőjelei. Valóság 39:3 (1996) 62. Az útra és a rajta beáramló dirhemekre lásd még: Ana-Maria Velter: Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V-XII. București 2002. 122-131., Polgár Szabolcs: Kereskedelmi, kulturális és politikai kapcsolatok Európa és közép-Ázsiában a korai középkorban (6-10. század). Világtörténet 2005. tavasz-nyár. 32-36. (Ana-Maria Velter álláspontja több esetben különbözik a Kovács Lászlóétól, de mivel értekezésünk fő tárgyát nem érintik, ezekre nem térek ki.)

³⁸ Velter, A-M.: Secolele V-XII. i. m. 128.

³⁹ MoT I.1. 644-645., Révész László: A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. (Magyarország honfoglalás kori és Árpád-kori sírleletei I.) Miskolc 1996. 187-189.

⁴⁰ HKÍF 54.

⁴¹ HKÍF 149.

⁴² Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I-II. Szerk. Emericus Szentpétery. Budapestini 1937-1938. (reprint: uo., 1999.) I. 172.

⁴³ Moravcsik Gy.: Byzantium and the Magyars i. m. 59. Megjegyezzük, hogy a bizánci seregek hasonlóképpen zsákmányoltak a hadjáratok során. Laiou, A. E.: Exchange and Trade i. m. 714-715.

⁴⁴ Bóna I.: A magyarok és Európa i. m. 60-61. A nehézkessé váló rabszolgakereskedelem is közrejátszott mindebben. MoT I.1. 645. Vö. még Kristó Gy.: A magyar állam születése i. m. 204.

jelentős összegekről volt szó.⁴⁵ Bíborbanszületett Konstantin 948 és 952 között összeállított munkájában, „A birodalom kormányzása”-ban is lehetőségként veti fel azt, hogy a magyarok a békéért cserébe „nagy és mértéktelen” követeléseket támaszthatnának pénzben és árucikkekben a bizánciakkal szemben. A császár szükségesnek tartotta arra az esetre is tanáccsal szolgálni, ha a magyarok vagy más népek „valamilyen szolgálatuk vagy teljesítményük fejében” császári öltözeteket, koronákat vagy díszruhákat kérnének.⁴⁶ 1072-ben Nis lakói sok arany- és ezüstpénzzel és értékes köpenyekkel vásárolták meg a magyar hadaktól a békét.⁴⁷ A bizánciak a magyarok hadiszövetségéért is fizettek: amint említettük, már 894-ben ajándékokkal próbálták őket a bolgárok ellen megnyerni,⁴⁸ de 1172-ben III. Béla trónrasegítése érdekében is adtak bizánci pénzt a magyar előkelőknek.⁴⁹

948-ban Bulcsú horka, 952 után Gyula járt Konstantinápolyban és jött onnan vissza megkeresztelkedve, utóbbi Turkia püspökévé szentelt szerzetessel. Mindkét követség sok pénzzel tért vissza,⁵⁰ továbbá vélhetőleg ajándékokkal, amelyek zöme pénz mellett bizánci szokás szerint értékes brokátokból állhatott,⁵¹ esetleg ott vásárolt árukkal, de az egyháziak a hit gyakorlásához és terjesztéséhez szükséges kellékeket is magukkal kellett vigyenek.

Kereskedelmi tevékenység helyett inkább bizánci zsákmányszerző hadjáratok során és „békepénzként”, illetve kisebb mértékben Bulcsú és Gyula bizánci útja során kerülhettek Magyarországra a régészeti ásatások során felszínre került korai bizánci aranypénzek, de azok egy részét a honfoglalók még az Etelközből is magukkal hozhatták. A kalandozásokkal való összefüggést bizonyítja, hogy a bizánci aranypénzleletek száma 934-el kezdődően ugrik meg, és 969-től kezdődően csökkenni kezd.⁵²

A kalandozások lezárulása után az első kereskedelmre vonatkozó közvetlen emlékek csak a 12. századból ismeretesek. 1127-ben a magyarok arra hivatkozva támadtak Bizáncre, hogy a barannciak kifosztották a magyar kereskedőket.⁵³ A Bizáncot Magyarországgal

⁴⁵ Egy nem teljesen megbízható adat szerint a bizánciak 915/6-ban is ajándékokat küldve igyekeztek elnyerni mások mellett a magyarok hadi segítségét. HKÍF 98. Az adat kritikáját lásd: uo. 258. jegyz.

⁴⁶ HKÍF 112., 114-115.

⁴⁷ *Scriptores Rerum Hungaricarum* i. m. 377.

⁴⁸ HKÍF 147.

⁴⁹ III. Béla emlékezete. A szöveganyagot válogatta, fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta. (Bibliotheca Historica.) Budapest 1981.

⁵⁰ HKÍF 152.

⁵¹ *Györffy György: István király és műve.* Bp. 1977. 172.

⁵² *Kovács, László: Byzantinische Münzen in Ungarn des 10. Jahrhunderts.* Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 35 (1983) 144-151. A 10-11. századi bizánci éremleletekre lásd még: *Gedai István: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11-13. Jahrhunderten.* Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 21 (1969) 107-108., *Velter, A-M.: Secolele V-XII. i. m. 73-83., 84-93., Prohászka Péter: Régi-új honfoglalás és államalapítás kori bizánci leletek a Kárpát-medencéből.* Numizmatikai Közlemények 102-103 (2003-2004) 149-150.

⁵³ *Moravcsik Gy.: Bizánci forrásai* i. m. 268., 302.

összekötő út mentén fekvő két városban, Philippopoliszban (ma Plovdiv) és Barancsban magyar kereskedőtelepek voltak.⁵⁴ Tudelai Benjámin spanyol utazó 1165-1173 közöttre vonatkozó útleírása szerint a magyarországi kereskedők még Konstantinápolyba és Alexandriába is eljutottak, és az utóbbi városban a többi nemzethez hasonlóan, *funduq*-juk (leegyszerűsítve idegen kereskedők szállása és raktára) is volt.⁵⁵ Az utóbbi adatot tartalmazó szövegrészt többen valószínűtlennek és túlzónak tartják, mivel kétséges, hogy Alexandriát oly sok országból keresték volna fel (majdnem az összes európai országot felsorolja, beleértve Skóciát, Angliát, Norvégiát és Írországot is). Tudelai Benjámin állításának lényegét azonban a történészek elfogadják, ugyanis más egykorú források bizonyítják, hogy egy sor nyugateurópai ország fiai valóban megfordultak Alexandriában,⁵⁶ így elképzelhető, hogy a magyarok szintén eljutottak Alexandriába. Magyar *funduq* létezésében mi azért kételkedünk, mivel nem hisszük, hogy oly fontos magyar jelenléttel számolhatunk, ami egy *funduq* felállítását indokolta tette volna.

Az írásos források közti kronológiai űrt szerencsésen egészítik ki a régészeti leletek, amelyek azt bizonyítják, hogy a 10-11. században Magyarország kereskedelme a legintenzívebb a Balkán-félszigettel és a Bizánci Birodalommal volt. A legfontosabb kereskedelmi út Konstantinápolyból kiindulva a Duna mentén haladva Belgrád érintésével a Tisza völgyében haladt, amelynek fontos bázisai Tas hercegnek Kisvárda közelében levő székhelye és a 955-ben Bizáncban megkeresztelkedett Gyula székhelyének sejtett Gyula voltak. Erről az útról egy leágazás a Maros völgyében haladt, egy másik, kevésbé fontos út pedig a Dunát követte Valkótól Mohácsig, ahol a Balaton déli része felé tért el.⁵⁷ A régészeti leletek alapján az ország balkáni kereskedelme Erdélyen keresztül már a 10-11. században megindulhatott a Tömösi-hágón és az Olt völgyén keresztül,⁵⁸ de ez a kapcsolat egészen a 14. századig nem lehetett számottevő. A 11-12. században a levantei kereskedelem egyik útja továbbra is Konstantinápolyból Magyarországon keresztül vezetett Európa belseje felé,

⁵⁴ MoT I. 2. 1077.

⁵⁵ Püspöki Nagy P.: Piacok i. m. 198. A *funduq*-ra lásd: *Constable, Olivia Remie: Housing the Stranger in the Mediterranean World. Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages.* Cambridge, 2003. 68-106.

⁵⁶ Uo. 107.

⁵⁷ *Mesterházy Károly: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben I-II.* Folia Archaeologica 41 (1990) 87-115., 42 (1991) 145-177., *Mesterházy Károly: Régészeti adatok Magyarország 10-11. századi kereskedelméhez. Századok* 127 (1993) 450-456., 460-461. Valószínűleg a Tisza-mentén haladó balkáni kereskedelmi útról tanúskodik a vésett sas mintájú fejesgyűrűk elterjedése, amelyek a 10. század második felétől a 11. század elejéig voltak használatban. *Erwin Gáll: Contribuții la datarea variantei unui tip de inel digital.* Acta (2006) 72. A gyűrűk datálására lásd: uo. 72-74.

⁵⁸ Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig. Főszerk. Köpeczi Béla. Szerk. Makkai László – Mócsy András. Budapest 1986. 231-232. (a megfelelő részt Bóna István írta), *Mesterházy K.: Régészeti adatok* i. m. 457, 460., *Velter, A-M.: Secolele V-XII.* i. m. 87., 92-93. Kristó Gyula szerint a brassói út Perejaszlavecbe vitt. *Kristó Gy.: A Kárpát-medencén át vezető nemzetközi utak* i. m. 93.

amelyen a Szentföldre irányuló zarándokút megnyitásával,⁵⁹ II. Baszileiosz bizánci császár hódításaival és a bizánci gazdaság és kereskedelem virágzásával⁶⁰ és a keresztes háborúkkal az árucseré intenzívvé vált.⁶¹

A Kárpát-medencébe került bizánci eredetű tárgyak közül ebben a periódusban már nagyrészt kereskedelem révén jutottak a bizánci pénzek Magyarországra.⁶² Különösen a 10-11. századi bizánci bronzéremleletek valószínűsítenek kereskedelmi kapcsolatokat.⁶³ A régészeti ásatások során pénzek mellett főleg ékszerek kerültek napvilágra, és pedig 10-11. századi leletekben csatok, arany és ezüst gyűrűk, bronzkarperecek, elektron és ezüst fülbevalók, gyöngyök, de bizánci eredetűnek tartott kardok, görög feliratos sírleletek és díszedény is. A díszedény egyben a bizánci borbehozatalt is bizonyítja. Ezek közül csak nagyon kevés tárgy származott zsákmányból, a többségük kereskedelem útján juthatott Magyarországra. A zsákmányolt ékszerek, fémtárgyak viseletét vagy használatát csak kevés esetben fogadta el a magyarok ízlése, ezért azokat általában beöntötték, így végső soron még sok korai leletnek az alapanyaga származhatott Bizáncból, csak ezt nem lehet kimutatni.⁶⁴ A bizánci tárgyak egy

⁵⁹ A zarándokútra lásd: *Györffy Gy.*: István király i. m. 293-308., 316.

⁶⁰ *Laiou, A. E.*: Exchange and Trade i. m. 726., 737-738., 759. A bizánci gazdaság 11-12. századi fejlődésére bővebben lásd: Uo. 736-759.

⁶¹ A balkáni út 11-12. századi működésére lásd: *Lajos Glaser*: Der Levantehandel über Ungarn im 11. und 12. Jahrhundert. Ungarische Jahrbücher 13 (1933) 360-363., *Pleidell A.*: A magyar várostörténet i. m. 310-311.

⁶² *László Kovács*: Byzantinische Münzen in Ungarn des 10. Jahrhunderts. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 35 (1983) 144-151. A 11-12. századi bizánci éremleletekre lásd még: *Gedai I.*: Fremde Münzen i. m. 109-111., *Velter, A-M.*: Secolele V-XII. i. m. 73-83., 84-93.

⁶³ *Velter, A-M.*: Secolele V-XII. i. m. 76., 94., 97., 101. Bizánci érmék kellett legyenek azok a magyarországi kereskedők által a prágai vásárra vitt aranypénzek is, amelyeket 965-ben említ Ibrahim ibn Jakub utazó. *Püspöki Nagy P.*: Piacok i. m. 175., *Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom, I/2. Szerk. Zimonyi István (Magyar Őstörténeti Könyvtár 13.) Budapest 2000. 242. A bizánci aranyérmének, a solidusnak Magyarország gazdasági életében betöltött fontos szerepét mutatja I. István törvénye is, abban ugyanis a tinó mellett az utóbbival egyenértékű solidus is fizetőeszközként szerepel, továbbá a magyar dénár súlyának az aranysolidushoz való igazítása I. László idejében. *Györffy Gy.*: István király i. m. 339., MoT I. 2. 904-905.

⁶⁴ Mindezekre lásd: *Mesterházy K.*: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak i. m. 168-170, *Mesterházy K.*: Régészeti adatok i. m., 453-455., 459., 464-465. 1-2. kép., Európa közepe, Katalógus 38. (borbehozatal, Révész László írása). A leletek felsorolása: *Mesterházy K.*: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak i. m. I. 88-108., II. 145-168., MoT I. 2. 1070. (12. századi, ún. tokaji típusú fülbevalók), *A. Kiss*: Frühmittelalterliche Byzantinische Schwerter im Karpatenbecken. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 39 (1987) 205-207. (két kard a 10., illetve 10-11. századból. A fegyverek kivételét a bizánci törvények tiltották (uo. 195., 195, 199-200. 26. jegyz.), ezért ilyen kevés az ilyen leletek száma, amelyek ezek szerint nem kereskedelem révén kerültek Magyarországra). Ezekhez néhány kiegészítés (rendszeres kutatást ez irányban nem végeztem, így bizonyára a Mesterházy tanulmányának megjelenése utáni kiadványokban még több bizánci eredetű tárgyról található említés): *Révész L.*: A karosi i. m. 80., 82. (9-11. századi, minden bizonnyal bizánci fülbevaló, amely akár kalandozó hadjárat során, akár kereskedelem révén került Magyarországra, továbbá bizánci vagy római eredetű gemma), *Lakatos Attila*: 10-11. századi temető Köröstarján-Csordásdombon (Tárian, Románia). Archaeologiai Értesítő 128 (2003) 223., 224. (valószínűleg bizánci import fülbevaló, a 10. század első feléből), *Mesterházy Károly*: Lengyel-magyar kapcsolatok a 10-11. században. Századok 138 (2004) 398. (11. század eleji, bizonyára bizánci fülbevaló Dunapenteléről), MoT I. 2. 1069., 1073., 1076. (III. Béla idejéből fülbevaló az esztergomi várpalotából, ami ellenben lehet helyi készítmény is, továbbá egy talán keleti 12. századi sisak. Ez utóbbi bizonyára azonos azzal a darabbal, amely a horezmi Birodalom területéről került egy kun vezetőhöz. Az utóbbira lásd: *Kovács S. Tibor*: Egy keleti díszsisak a tatárjárás korából. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica IX. Szeged, 2003. 363-364.), *Ferenczi Géza*: A Székelyudvarhely „Budvár”-i kora középkori

másik csoportját az ereklyetartó mellkeresztek képezik, továbbá a textíliák.⁶⁵ Bizáncból jöhettek az országba a fűszerek, a 12. században pedig a színes drágakő és a tarka zománc is.⁶⁶ Talán a Magyarországon áthaladó tranzitkereskedelem bizonyítéka a Csehországban, főleg Prágában talált, 10. század második fele után készült bizánci luxuscikkek, keresztény kegytárgyak, szövetek, brokátok és selymek, illetve a fordított irányban szállított rabszolgák, méz és viasz,⁶⁷ hiszen ezeket az árukat vélhetőleg a két ország között Magyarországon keresztül haladó úton (is) szállították.

Mindezekon kívül még egynéhány egyedi tárgy is keletről érkezhettek az országba, de ezek egy része nem kereskedelmi forgalom révén jutott rendeltetési helyére. Ilyen darab volt az a teveszőr köpeny, amelyben szent Gellértet megölték,⁶⁸ vagy a Magyarországról egy német kolostorba jutott arab kódex.⁶⁹ Egyes vélemények szerint a nagyszentmiklósi kincset is a Kaukázus vidékéről küldték ajándékba 950 körül.⁷⁰ A 11. századi székesfehérvári racionálé vélhetőleg bizánci ajándék volt, mint ahogy egy I. Istvánénak mondott ezüstpectorale is.⁷¹ II. Fülöp francia király Magyarországon szerzett be olyan festéket, amellyel a posztót bíborszínűre lehetett festeni.⁷² 1189-ben III. Béla négy tevét, a magyar királyné elefántcsontszékét ajándékozott a német császárnak.⁷³ A 14. századi krónikakompozíció szerint a magyarok Szvatopluknak egy arábiai arannyal aranyozott nyergét küldték.⁷⁴ Néhány királyi jelvény is délről származott, nevezetesen a koronázási jogar kvarckristályból Egyiptomban készített feje a 10. századból,⁷⁵ továbbá I. Géza koronája és az ún.

bronz füstölőalj. [ACTA 1997. A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve](#). 193-194. (az egyik, talán 1166. évi bizánci betöréshez köthető bizánci füstölőalj), *Nebojsa Stanojev*: A dombói szent György monostor bizánci ikonjai. In: *Paradisum plantavit*. 122-123., 139-141. (12. századi bizánci bronzikonok), *Lovag Zsuzsa*: Kereszt öntőformája. In: uo. 129. (11. századi magyarországi vagy bizánci kereszt öntőforma).

⁶⁵ *Szatmári Imre*: Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. *Studia Archaeologica* I. Szeged 1995. 219-249. A mellkeresztek kereskedelem és zarándoklatok révén is eljuthattak, de elképzelhető helyi másolatok készítésének, illetve balkáni műhelyek közvetítésének a lehetősége is. Uo. 244-248. *Bálint Csanád*: Südungarn im 10. Jahrhundert. (*Studia Archaeologica* 11.) Bp. 1991. 108-109.

⁶⁶ MoT I. 2. 1076.

⁶⁷ *Milena Bravermannová – Petr Charvát – Vlastimil Novák – Kateřiná Tomková*: A nyugati-keleti kereskedelem. In: *Európa közepe* i. m. Tanulmányok. 91.

⁶⁸ SRH 505.

⁶⁹ *Székely, Gy.*: Les contacts entre Hongrois et Musulmans i. m. 62.

⁷⁰ Összefoglalóan: *Székely, Gy.*: Les contacts entre Hongrois et Musulmans i. m. 65.

⁷¹ *Györffy Gy.*: István király i. m. 317., *Thoroczkay Gábor*: A székesfehérvári racionálék. *Századok* 138 (2004) 425-426. A pectoralet 1355-ben már Prágában őrizték, ahol I. Istvánként tudták, de egy korai magyar főpapa is lehetett. Uo. A racionálékra még lásd: Uo. 418-426.

⁷² *Püspöki Nagy P.*: *Piacok* i. m. 198.

⁷³ III. Béla i. m. 77., 78.

⁷⁴ SRH 288-289. Erre még lásd: *Székely, Gy.*: Les contacts entre Hongrois et Musulmans i. m. 60-62.

⁷⁵ KMTL 306. A kutatás ajándéknak tartja, melyet vagy egy fatimida kalifa vagy I. István sógóra, Henrik küldött volna, de esetleg kereskedelmi úton is kerülhetett Magyarországra (Lovag Zs., Székely Gy.). *Székely, Gy.*: Les contacts entre Hongrois et Musulmans i. m. 67., *Gyula László*: Über das ungarische Königszepter. In: *Insignia*

Monomakhos-korona Bizáncból.⁷⁶ Magyarországról kivitt árukra alig találtunk adatot: 1147-ben Barancsra innen szállítottak élelmet a keresztes katonáknak, ők pedig a hajóikat hagyták az ottani lakosoknak.⁷⁷ Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a felsorolt árucikkek nem fedik le a a cserébe bocsátott áruk körét, hiszen egy sor árunak nem maradt régészeti nyoma, az írásos források által nyújtott információk pedig láttuk, hogy mennyire esetlegesek. A középkori európai kereskedelemre vonatkozó általános megállapítás szerint pedig nagyon sokféle és nemcsak speciális árufajtákat, hanem a mindennapokban használt olcsó árukat is szállítottak nagyobb mennyiségben nagyobb távolságokra. Még a helyi kézművesek megléte sem zárta ki a hasonló áruk importját, ha az másféle, divatosabb vagy olcsóbb volt.⁷⁸

A 12. századi balkáni-magyar kereskedelem fontosságára közvetve a Magyarország déli határvidékén feküdt települések fejlettsége is utal. Ezt a korabeli írott források is igazolják,⁷⁹ az, hogy a vallonok legjelentősebb települései többek közt a Szerémségben voltak,⁸⁰ hogy az öt Árpád-kori pénzverőkamara egyike a szerémi volt,⁸¹ de erre al-Idrisi 1154-ben elkészült földrajzi műve alapján is következtethetünk. Egyrészt az általa felsorolt városok tekintélyes hányada feküdt délen: az összesen megemlített 24 településből 7, vagyis 29,2% (Titel, Nagyolaszi, Keve, Barancs, Bács, az azonosítatlan Ban.y.h, és ide soroltuk a határtól kissé távolabb fekvő Temesvárt is),⁸² másrészt al-Idrisi ezeket a városokat nagy és általában gazdag városokként festette le. Meg kell jegyezni, hogy Idrisi munkája nem volt mentes a túlzásoktól, másrészt pedig a déli városok bizonyára hangsúlyosan bazárvárosok, sátorvárosok voltak.⁸³ A kereskedelemre közvetlenül a piacok említése utal, amelyekről három város: Bács,

regni Hungariae. I. Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn. Redakteur Zsuzsa Lovag. Bp. 1983. 181., *Lovag Zsuzsa*: A magyar koronázási jelvények. Bp. 1986. 18. számozatlan oldal., *Tóth Endre*: A magyar koronázási jelvények. Bp. 1996. 20.

⁷⁶ KMTL 466.

⁷⁷ *Püspöki Nagy P.*: Piacok i. m. 180.

⁷⁸ *Holl Imre*: Középkori régészet: egy interdiszciplináris tudomány módszertani kérdései. *Archaeologiai Éretsitő* 130 (2005) 187.

⁷⁹ Egy valószínűleg 1167-ben elhangzott bizánci beszéd szerint a Szerémség a „Duna menti rónaságokon túli részek”-kel együtt „annak a földnek” a legzsírosabb része, úgyszólván éleskamrája, ahol hatalmas városok vannak, illetve Szerémség Magyarország legkövérébb földje, egyben lónevelő terület; Choniaties, illetve egy 1313. táján írt verses krónika egyaránt 1127-1129-re vonatkozó része szerint Magyarország legtermékenyebb, illetve legkiválóbb része, amely „meglehetősen” lakott; egy Choniatest is felhasználó történeti munka ismét Magyarország legtermékenyebb részének festi le a Szerémséget. *Moravcsik Gy.*: Bizánci forrásai i. m. 151., 155., 268., 270., 303.

⁸⁰ *Engel P.*: A középkori Dunántúl i. m. 436-437.

⁸¹ A pénzverőkamarákra lásd: *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet 1000-1325. Bp. 1916. 458-459., *Uő.*: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp., 1921. 197. (Kiterjedésére lásd: uo. 288-289. V. térkép.) A szerémi kamarát ugyan a 14. században összeolvasztották a pécsivel, de ez itt tárgyunk szempontjából nem fontos. Uo. 198.

⁸² A 16 nem püspöki vagy érseki székhely közül 6 feküdt délen (37,5%)– közülük Bács volt az egyetlen érseki város.

⁸³ *Kristó Gyula*: A Dél-Alföld történeti helye a középkori Magyarországon. In: *Dél-Alföld és Szer* i. m. 11-12.

Keve és Barancs esetében olvashatunk, de Bács esetében még kifejezetten kereskedésekről is. Bács és Keve bemutatásánál Idrisi megemlítette az iparosokat, illetve a kézműipart is, akik az áruba bocsátott termékek bizonyára egy fontos hányadát állították elő, így szerepeltetésükből szintén a városban folyó kereskedelemre lehet következtetni. Hogy ezen települések esetében bizonyára külkereskedelemre is kell gondolni, az abból a szövegrészből derül ki, amelyben Bács és Keve nagy ki- és bemenő forgalmáról olvashatunk. Egyébként a leírás szerint ez a két város volt a déli régió két legfontosabb helysége, amelyek egyben az ország legjelentékenyebb városai közé is tartoztak, ugyanis róluk azt olvashatjuk, hogy „Magyarország városai közül a legurbanizáltabbak, a legnagyobb gazdagsággal és a legtöbb majorsággal rendelkeznek” (különb. Magyarországi településeinek bemutatásánál al-Idrisi még csak egyetlen esetben használt felsőfokot, Esztergom leírásánál). Országos viszonylatban a déli országrészen folyó árucere különös fontosságára az utal, hogy a leírás szerint piaccal rendelkező 8 magyarországi város közül 3 (37,5%) feküdt a déli határ közelében.⁸⁴ A Szerémségben viszonylag sűrű volt az egyházi intézmények hálózata is, úgy a korai, 12. századi alapítású bencés monostorok, mint a 13-14. században alapított ferences kolostorok, amelyek között a 14. században igen gazdagok is voltak. Ez is a régió gazdagságát mutatja, a koldulórendi kolostorok pedig a régió városiasodottságát, végül az a tény, hogy zömük a Bizánc felé vezető út mentén feküdt, a déli zarándoklatok és kereskedelem intenzitását.⁸⁵ A balkáni, pontosabban a Szerémen keresztülmenő kereskedelem fontosságára utal az a megállapítás, amely szerint a pénzverőkamarákat a forgalmas kereskedővárosokba, egy-egy régió kereskedelmi központjába telepítették.⁸⁶

A magyar-balkáni kereskedelmi kapcsolatokra serkentőleg hathatott az Árpád-ház, illetve a balkáni államok uralkodóházai tagjai között megkötött aránylag nagyszámú házasság.

⁸⁴ A déli városokra vonatkozó részletek: Bács híres város, amelyet a többi nagyváros mellett tartanak számon, ahol piacok, kereskedések, iparosok és görög tudósok találhatók, Keve nagy, virágzó város, piacokkal és kézműiparral, a két város együtt két pompás város, sok lakossal, nagy ki- és bemenő forgalommal, Magyarország városai közül a legurbanizáltabbak, jól építettek, a legnagyobb gazdagsággal és a legtöbb majorsággal rendelkeznek, Nagyolaszi nagy és szép mezei város, ahol sok gazdagság, kellemes dolog és bőség található, lakóira azonban leginkább a nomád életmód jellemző, akik a források és kutak vizét isszék, Barancs civilizált város, piacokkal és sok épülettel, Titelnek sok lakója és jószága van, lakói nagyon gazdagok, bőségben és gazdagságban élnek, Temesvár szép város sok gazdagsággal, *Elter István*: Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154). *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. *Acta Historica*. 82 (1985) 59. Bács nagy lélekszámára utal az 1180-as években írt krónikájának 1164-re vonatkozó része, amely szerint császárt a lakosok „számtalan tömege” fogadta. *Moravcsik Gy.*: Bizánci forrásai i. m. 221. Az ország déli részén, de nem a határ mellett levő városokat szintén gazdagoknak írta Idrisi: Csanád virágzó, szép és civilizált város, Csongrád nagy és virágzó város, vásárokkal és mindenféle gazdagsággal. Uo. 61.

⁸⁵ *Blazovich László*: Dél-alföldi városok a 14-16. században. In: *Dél-alföld és Szer* i. m. 53. 2. térkép., 55-56., 58-59., 64-65., Fügedi Erik: Városok kialakulása Magyarországon. In: *Kolduló barátok* i. m. 322-323. Szalánkeméni működött a premonstreieik kevés apácamonostorainak egyike, mellette pedig a Délen ritka pálosrend egyik kolostora, valahol a Szerémségben pedig a Szent Sír kanonokrend 4-5 magyarországi rendháza közül az egyik. Uo. 60., 61., 62.

⁸⁶ *Hóman B.*: A Magyar Királyság pénzügyei i. m. 199.

Összesen 16 ilyen dinasztikus házasságról van tudomásunk, amelyek túlnyomó többsége a bizánci császári házzal kötött, de egyszer-kétszer a bolgár, szerb, horvát, thesszalonikéi, konstantinápolyi latin és nikiiai uralkodó házzal is.⁸⁷ (A bizánci-magyar kapcsolatok intenzitását a nyelvi, irodalmi, művészeti, közigazgatási és jogi téren jelentkező hatások is bizonyítják.⁸⁸) A jövőbelijükhöz utazó házastársak, általában a későbbi feleségek, bizonyára tekintélyes értékű hozománnyal érkeztek új hazájukba,⁸⁹ továbbá a kutatás által pontosan nem tisztázható, de több személyből álló kísérettel.⁹⁰ Egyéb úton is telepedtek le Magyarországra délről, például már Géza fejedelem és Szent István idejében görögök.⁹¹ Mindannyian személyes használati cikkeket is hozhattak magukkal. Mindemellett a követjárások alkalmával értékes ajándékokat küldöttek egymásnak az uralkodók:⁹² Konstantinos Manasses egy 1173 évi dicsőítő beszédében azt írta, hogy a magyarok

⁸⁷ A Géza lánya és Gavril-Radomir bolgár trónörökös (995 körül), I. Géza és Synadéné bizánci hercegnő (1074/5), I. Géza testvére, Ilona és Zvonimir horvát király (1075-89), Szent László lánya, Piroska és Ionnés Komnénos bizánci császár (1118-43), Kálmán fia, Borisz és Anna Dukaina bizánci hercegnő (1141-43 körül), II. Béla és Ilona, szerb nagyzsúpán lánya (1128/9), IV. István (1133 körül-1165) és Mária, bizánci hercegnő, II. Géza fia Géza (1150-es évek-1210 előtt) és egy bizánci hercegnő, III. Béla és Chatillon Anna (Ágnes) (1170), III. Béla lánya, Margit (Mária) és Isaakios Angelos bizánci császár (1185), illetve Montferrati Bonifác thesszalonikéi király (1204), II. András és Jolánta, a konstantinápolyi latin császár lánya (1215), II. András lánya Mária és II. Aszen Iván bolgár cár (1221), IV. Béla és Mária, a nikiiai császár lánya (1220), V. István lányai: Katalin és Dragutin István szerb király (1276-1282), Anna és II. Andronikos bizánci császár (1272), és végül egy bizonytalan hitelű információ szerint V. István egy ismeretlen nevű lánya és Jakab bolgár cár (1262 után) között megkötött frigyről van szó. KMTL 61-65. Árpádok leszármazási tábla. Az egyes házasságokra részletesebb adatok találhatóak a következő művekben: *Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek 1892., Kristó Gyula – Makk Ferenc: Az Árpád-házi uralkodók. Budapest 1988. A Magyarországra házasodott bizánci hercegnőkre lásd: Kerbl, Raimund: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050-1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenköningreich. (Dissertationen der Universität Wien 143.) Wien 1979. Vö. Szabolcs de Vajay: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. Bemerkungen zu Raimund Kerbls Wiener Dissertation. Ungarn-Jahrbuch 10 (1979) 15–28. A déli származású magyar királynőkre még lásd: Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Budapest 2005. 185-190.*

⁸⁸ *Moravcsik Gy.: Byzantium and the Magyars i. m. 120-123., 126-131.* (Az ötvös- és textilművészetre gyakorolt bizánci hatásra lásd még: MoT I. 2. 1068-1069., 1073.), *Komáromi László: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban. Doktori értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar. 2006. 65-141.* Az interneten levő változatát használtam: www.jak.ppke.hu/tanszek/doktori/letolt/kl_tezis.pdf. (A disszertációból jelenhettek meg a következő tanulmányok, amelyeket mi nem használtunk: *Uő: Zum byzantinischen Einfluss auf das mittelalterliche ungarische Recht. Doktori Iskola, Prelegálások II. Tanulmányok, kommunikációk, recenziók és a PhD. közlemények. Budapest, 2003. 125-136., Uő: Ungarn zwischen Ost und West. Die Regelung der Klerikerehe durch frühere ungarische Synoden (11-12. Jh.). In: Rechtstransfer in der Geschichte. Legal Transfer in History. Jahrbuch junge Rechtsgeschichte. Yearbook of Young Legal History. Szerk. Vanessa Duss – Nikolaus Linder. München 2006., Uő: A bizánci hatás egyes kérdései a középkori magyar házassági jogban. Iustum, Aequum, Salutare 2006/1-2. 159-170.)*

⁸⁹ *Zsoldos A.: Az Árpádok és asszonyaik i. m. 81. III. András második feleségének, Ágnesnek 40 ezer ezüstmárka volt a hozománya. Uo.*

⁹⁰ Vö. Uo. 106-108., 113-114., 116., 119., 121.

⁹¹ *Moravcsik Gy.: Byzantium and the Magyars i. m. 120.*

⁹² Vö. *Zsoldos A.: Az Árpádok és asszonyaik i. m. 85., Laiou, E. A.: Exchange and Trade, i. m. 738. Bizánci-magyar követjárásokra lásd: Moravcsik Gy.: Bizánci források i. m. 95., 107., 136., 158., 183., 211., 217-218., 223., 241., 246., 271., 272., 275., 295., 301-302., 305., 324.*

ajándékokat visznek a bizánci császárnak, más forrásból pedig az derül ki, hogy III. Béla is megajándékozta Isaakios császárt találkozásukkor.⁹³

A Bizánc és Magyarország közötti nem túl sűrűn dúló háborúk alatt⁹⁴ a kereskedelem ugyan pangott, de a javak mozgása a szembenálló országok között nem szünetelt, hiszen mindkét hadsereg katonái igyekeztek zsákmányra szert tenni: Niketas Choniates szerint a magyaroknak szokásuk volt mindent prédául ejteni, ami a kezük ügyébe esett.⁹⁵ Középkori krónikásaink úgy tudták, hogy I. István a legyőzött Keán bolgár-szláv vezértől kincsek „megszámlálhatatlan sokaságát” vette el, aranyat és drágaköveket, de a bizánci forrásokban is gyakran bukkanhatunk ezt igazoló részekre, főleg a 12. századi harcokra vonatkozóan.⁹⁶ A hadifoglyok váltságdíjának kifizetése is pénzmozgással járt.⁹⁷ Néhány egyedi alkalommal is került pénz Bizánctól Magyarországra: a IV. Istvánnak trónja megszilárdítása érdekében juttatott segélyként,⁹⁸ máskor azért, hogy a magyar előkelők a bizánci érdekeknek megfelelően cselekedjenek,⁹⁹ de gyilkos béreként is.¹⁰⁰

A 13. század folyamán gyökeresen megváltozott Magyarország külkereskedelmi helyzete, lévén hogy 1204-ben megsemmisült Délkelet-Európa legfontosabb gazdasági központja, Bizánc, ráadásul a 13. századi oszmán és mongol támadások és hódítások is fenyegették a Bizánctól tartó kereskedelmi utakat. Mindezek következtében az addig Magyarországot dél felé átszelő elsőrangú kereskedelmi utak elsorvadtak. Konstantinápoly helyét a kereskedelem terén Magyarország viszonylatában is Velence vette át. Ennek bizonyítéka egyrészt az 1217 évi velencei-magyar kereskedelmi szerződés, abban ugyanis a

⁹³ *Moravcsik Gy.*: Bizánci forrásai i. m. 158., 265. Szent István az által alapított jeruzsálemi és konstantinápolyi monostorok „minden szükségéről” gondoskodott. SRH II. 312., 386., 396., 419.

⁹⁴ A 11. század a két állam közti viszony tekintetében szintén békésnek mondható, amit csak néha zavart meg a fegyverek zaja, de a 12. században már valamivel gyakoribbak voltak a háborúk. *Moravcsik Gy.*: Byzantium and the Magyars i. m. 62-102. A háborús évek: 1049 vagy 1059, 1071-1072., 1127-1129, 1149-1155 (más vélemény szerint 1150-1156), 1163-1167. A 12. század végétől meglazultak a két ország közti kapcsolatok, mivel már nem volt közös határunk (1019-ben váltak szomszédossá).

⁹⁵ *Moravcsik Gy.*: Bizánci forrásai i. m. 271.

⁹⁶ SRH I. 172., 315-316. Vö. *Györffy Gy.*: István király i. m. 288-289., 317. *Moravcsik Gy.*: Bizánci forrásai i. m. 132., 133., 135., 143., 145., 157., 188-190., 198., 205., 206., 208., 214., 225., 233., 239., 245., 248., 267., 268., 270., 271., 277., 290., 302., 303., 312., 329-331. Békés időben is előfordult zsákmányszerzés: szent István korában 60, Bulgáriából minden felszerelésével, nevezetesen arannyal, ezüsttel és ékszerekkel Magyarország felé tartó „besenyőt” raboltak ki. SRH 398. A biszen népnév valószínűleg a vlachokra vonatkozik. *Genoveva Cankova-Petkova*: A kora középkori bolgár-magyar kapcsolatok néhány adata. In: Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának évfordulójára. Szerk. Csavdar Dobrev – Juhász Péter– Petăr Mijatev. Bp. 1981. 213. A háborúk után a hadak pusztításai is valamennyire visszavethették a kereskedelmet. A bizánci-magyar háborúk pusztításaira lásd: *Moravcsik Gy.*: Bizánci forrásai i. m. 133., 205., 239., 267., 288., 294., 306., 311.

⁹⁷ Uo. 209.

⁹⁸ Uo. 216.

⁹⁹ Uo. 275., 305.

¹⁰⁰ Uo. 228., 276.

keleti luxusárúk velenceiekként fordulnak elő, de egy 1264 évi vásárlási jegyzék alapján István ifjabb király is mintegy 1000 ezüstmárka értékben keleti szöveteket, fűszereket és drágaköveket egy velencei személytől vagy annak ügynökétől szerzett be. A 13. századi magyar vámjegyzékekben szereplő fűszerek a kutatás jelen állása szerint német és itáliai területek, különösen Velence felől érkeztek az országba, utóbbi városból pedig levantei luxuscikkek, elsősorban szövetek, drágakövek is.¹⁰¹

E gyökeres változások ellenére a dinasztikus-kapcsolatokból sejthetően a délkeleti kapcsolatok továbbélhettek. Bizánc hanyatlásával azonban Magyarország a Balkánon a helyébe lépő fiatal államokkal építette ki kereskedelmi kapcsolatait, amelynek részleteiről sajnos nem rendelkezünk ismeretekkel. Úgy tartják, hogy azon Bulgáriába árut szállító kereskedők között, akiknek II. Ivan Aszen bolgár cár szabadságokat adott, bizonyára ott voltak a magyarok is.¹⁰² Szilárdabb támpontot jelentenek a Magyarországon talált 13. századi szerb érmék, amelyek noha kevés (öt) lelőhelyről kerültek elő és nem nagy számban, mégis jelzik a kereskedelmi kapcsolatokat.¹⁰³ (A külföldi pénzeket tartalmazó numizmatikai leletek abszolút számának értékelésénél figyelembe kell azonban venni megtalálásuk esetlegessége mellett azt is, hogy az idegen érméket már a középkorban igyekeztek újraverni.¹⁰⁴)

¹⁰¹ MoT I.2. 1077., *Szücs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993. 71., 230-231. vö. *Engel Pál*: A középkori Dunántúl mint történeti táj. In: *Uő: Honor, vár, ispánság*. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. 436-437. Szücs azon kijelentése azonban talán túlzás, hogy „ami egykor Bizánc termékét jelentette, az *mind* Velence lagúnáin át került Magyarországra”. [saját kiemelés] *Szücs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 235. Szücs nem említi déli irányú kivitel sem. Uo. 235-241. Bizánc kereskedelmi szerepének csökkenésére, Velence és Genua 13. századi és későbbi térnyerésére a keleti Mediterráneumban és levantei kereskedelmére lásd: *Klaus-Peter Matschke*: Commerce, Trade, Markets, and Money: Thirteenth–Fifteenth Centuries. In: *The Economic History of Byzantium* i. m. 771-774., 776., 782-783., különösen 789., Lane, F. C.: Venice i. m. 42-43., 60-82. *van der Wee, H.*: Structural Changes i. m. 15-27. Megjegyezzük, hogy Konstantinápoly továbbra is jelentős gazdasági központ maradt. *Matschke, K.-P.*: Commerce i. m. 786. A 13-14. században a bizánciak továbbra is folytattak külkereskedelmi tevékenységet, a Kelet-Mediterráneumban és a Fekete-tengeri kikötőkben is (pld. Kaffában), és nem lehet valós velencei és génuai kereskedelmi monopóliumról beszélni. Uo. 789-799., különösen 789., 795. Magyarország története szempontjából ki kell emelni, hogy a Duna-deltában fekvő Kiliában, a génuai telepen élénk kereskedelmi tevékenység folyt a 14. században, továbbá hogy a 15. század első felében bizánciak kereskedtek Raguzával és Novo Brdóval is. Uo. 796. A bizánci-magyar kapcsolat le hanyatlására utal az is, hogy a 13. századaból eddig nem került elő egyetlen biztos bizánci lelet sem, csak egy nikeai érem és azonosítatlan görög pénzek. *Gedai I.*: Fremde Münzen i. m. 110.

¹⁰² *Petăr Mijatev*: Bolgár-magyar kapcsolatok a századokon át (Történelmi áttekintés az V. sz.-tól a XV. sz. elejéig). In: Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának évfordulójára. Szerk. Csavdar Dobrev – Juhász Péter– Petăr Mijatev. Bp. 1981. 139. A magyar-bolgár kapcsolatok áttekintése a honfoglalástól a 14. századig lásd: Uo. 134-143.

¹⁰³ *Gedai István*: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11-13. Jahrhunderten. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 21 (1969) 141-142., térképen: Uo. 148., *Vujanin Ivanišević*: Novarstvo srednovekovne Srbije. Beograd, 2001. 74. 3. térkép.

¹⁰⁴ Magyarországon a külföldi pénzeket a 12. századtól elvileg be kellett váltani, noha a gyakorlatban ez nem mindig történt meg, Szerbiában a külföldi pénzeket kivonták a forgalomból, hogy beolvasszák vagy újravernjék – ezt egy olyan Brankovics-dénár is tanúsítja, amit egy Zsigmond-dénárra vertek rá. Hasonlóképpen intézkedett II. Ulászló is erdélyi szászoknak intézett parancsában: a jó oszporákat pénzzé kellett verni, a rosszakat meg kellett semmisíteni. *Székely György*: A pénzverés és a pénzforgalom kapcsolata a 13. századi Magyarországon. Numizmatikai Közlemények 100-101 (2001-2002) 126-128., *Ivanišević, V.*: Novarstvo i. m. 206., 229., *Gyöngyössi Márton*: Altin, akcese, mangir...: oszmán pénzek forgalma a kora újkor Magyarországon. Bp. 2004.

Figyelemreméltó, hogy a szerb érmék egyrészt a Bánságban és Erdélyben, másrészt több esetben más déli pénzekkel együtt kerültek elő, és ez utóbbiaknak elég nagy volt az arányuk. Annak alapján, hogy 1309-ben a Szávaszentdemeterrel átellenben fekvő Szenternyén 49 ezüstmárka kifizetésekor 29 márkát István, szerb király garasában pengettek le, a két állam közti áruforgalom jelentős lehetett.¹⁰⁵ Ezt erősíti a raguzaiak 1340 előtti megtelepedése az előbb említett két településen.¹⁰⁶ A 14. század későbbi évtizedeiben is kerültek elő szerb pénzek Magyarország területéről, igaz, aránylag kevés lelőhelyről.¹⁰⁷ A magyar pénzek is eljutottak Szerbiába, de jóval kevesebbszer kerültek elő, mindössze két lelőhelyről és csak a 14. századból, gyakorlatilag Nagy Lajos uralkodásának idejéből.¹⁰⁸ A leletek ilyen eloszlása (részben) talán a szerb pénzverésnek a 14. század második felében tapasztalt hanyatlásával magyarázható meg. Bosnyák pénzek már jóval kevesebb esetben kerültek elő, a középkori Magyarországnak a volt Jugoszláviára eső területén, ahova valószínűleg a legtöbb került, csak három helyről (a 14. és 15. századból),¹⁰⁹ ugyanott bolgár érméket pedig csak egyszer találtak (a 14. századból).¹¹⁰ Magyar pénzeket hasonlóan kevés helyen találtak Boszniában (két 14. századi leletet), de figyelemreméltó, hogy egy helyen mintegy 2500 ezüstermét.¹¹¹ Magyarország és a balkáni államok közti fegyveres konfliktusok természetesen akadályozták az árucserét,¹¹² mint ahogy a 14. század elején a megrendült közbiztonság a déli

10.

¹⁰⁵ Acta Legationis Cardinalis Gentilis / Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307-1311. (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia / Vatikáni magyar okirattár I/2.) Bp. 1885. 318., 322., 328.

¹⁰⁶ KMTL 461. (Mitrovica szócikk Takács Miklós tollából)

¹⁰⁷ A lelőhelyek 1315 és 1346 közöttől Csanád, Bogodint, Šoimeni, 1346-1355 közöttől Sövényháza, Óbád, Novi Banovci, 1371-1380 közöttől Padina, Lazarevics István despota idején Turnu Severin. *I. A. Mirnik: Coin Hoards in Yugoslavia.* (BAR International Series 95.) Oxford 1981. 243. térkép., 113. 511., 516. sz., *Ivanišević, V.:* Novarstvo i. m. 79. 4. térkép., 109. 5. térkép., 112. 6. térkép., 146. 7. térkép., 149. 8. térkép., 175. 9. térkép alapján. (Itt szeretném megköszönni PhD Tóth Csabának (Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár) szakirodalmi tájékoztatását és hogy az itt idézett két munkát a rendelkezésemre bocsátotta) A leletek számának időbeni megoszlása nagyjából a szerb pénzek minőségének változását követik: A 14. század első fele a pénzverés zenitje volt, az utána következő évtizedek már a dénár gyengülésének az időszakáé, a század vége pedig egy pénzügyi krízisé. Uo. 213-217., 220-224., 230. Hogy Szerbiának a legfontosabb kereskedelmi partnere nem Magyarország, hanem Bizánc és Velence volt, abból gondolható, a szerb pénzek a bizánci, majd thesszalonikéi és velencei pénzeket követték. 203., 209.

¹⁰⁸ Kragujevac (1 Károly Róbert, 66 I. Lajos ezüst, „stb.”), Prijepolje (I. Lajos, valószínűleg ezüst, nem közölték a mennyiséget). Uo. 109. 487. sz., 124. 591. sz.

¹⁰⁹ A 14. századból Padinan (II. Kotromanics István), Vukováron (II. Kotromanics István), a 15. századból Slavonska Pozega-n vagy környékén (4 Tomas István ezüst). *Mirnik, I. A.:* Coin Hoards i. m. 243. térkép., 113. 516. sz., 118. 553. sz., 125. 598. sz.

¹¹⁰ Padinan (János Sándor, János Sándor és Mihály, Stracmir János). Uo. 243. térkép., 113. 516. sz. Erdélyben a 14-15. századi pénzleletek között a havasalföldi pénzekon kívül nem találni balkáni veretű érméket. *Pap Ferenc:* Pénzforgalom a XIV.-XV. századi Erdélyben. Éremleletek tanúsága. Numizmatikai Közlemények 92-93 (1993-1994) 51-57.

¹¹¹ Brcko-ban (2 Károly Róbert, 2447 I. Lajos ezüst) és Szarajevóban (8 Károly Róbert ezüst) *Mirnik, I. A.:* Coin Hoards i. m. 105. 457., 114. 528. sz.

¹¹² 1309-ben István, szerb király által egész Szerémségben elpusztított és kirabolt falvakat, továbbá felgyújtott és megsemmisített templomokat említettek. Gentilis i. m. 313.

külkereskedelmet is visszavetette. Egy ilyen eset volt az, amikor Subics Mladen bán elzárta a Bosznián át Raguzába vezető utat. Kereskedelmet gátló tényezők voltak az ezekben a zavaros években létesített jogtalan vámok és harmincadhelyek is.¹¹³ Az anarchikus állapotokat Károly Róbert számolta fel, aki ezenfelül több, a külkereskedelmet pártoló intézkedést is hozott, amelyek közül a balkáni árucserére vonatkozók, ha voltak is ilyenek, nem maradtak fent.¹¹⁴

Az említett nehéz időket a Szerémség súlyosabb károsodás nélkül vészelhette át, vagy legalábbis a mostoha viszonyok nem akadályozhatták a többi vidéknél jobban fejlődésében, mert a Szerémséget a 14. század negyvenes éveiben is az ország fejlettebb régiói között tarthatjuk számon. Ezt egyrészt abból lehet gyanítani, hogy a pécsi-szerémi pénzverőkamara bére volt a legmagasabb az ismert kamarabérleti összegek közül (1342-ben 1500, 1345-ben 3300 márka), noha itt figyelembe kell venni azt, hogy nem ismeretes a pécsi és a szerémi kamara bevételeinek az aránya, így elképzelhető, hogy a szerémi régióból befolyó jövedelmek nem voltak nagyok, és azt is, hogy a későbbi bérleti díjak magasabbak voltak, a pécsi-szerémi adatok pedig néhány évvel későbbiek, mint a többi kamarára vonatkozó összegek. Másrészt azonban azt is tekintetbe kell venni, hogy a kamarák bevételeihez tartozott az urburajövedelem, a pécsi-szerémi körzet ezen bevétele pedig alacsonyabb lehetett, mint azokénak, amelyeknek tudjuk a bérletösszegét.¹¹⁵

A 14. századi délvidéki viszonyok vizsgálatához szilárdabb alapot nyújtanak a pápai dézsma-szedők számadásaiban található adatok, amelyek szerint Szávaszentdemeter plébánosa 1,71 budai márka, Nagyeng 3,11 márka (1333), illetve 2,16 márka (1335), Újlak 2,57 márka (1333), illetve 1,93 márka (1335) értékű tizedet fizetett.¹¹⁶ A többi település által befizetett dézsmaösszegekkel való összehasonlítás azt mutatja, hogy ezek a városok az ország jelentősebb települései közé tartoztak, még ha nem is számíthatók a legfontosabb városok közé. A két márkát vagy annál nagyobb tizedet fizető települések ugyanis a következők

¹¹³ *Hóman B.*: A Magyar Királyság pénzügyei i. m. 65., *Kristó Gyula*: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 160-162., 164-165.

¹¹⁴ *Hóman B.*: A Magyar Királyság pénzügyei i. m. 65-71., *Kristó Gy.*: A feudális széttagolódás i. m. 162.

¹¹⁵ *Hóman B.*: A Magyar Királyság pénzügyei i. m. 201-202., 204., 204. 4. jegyz. A körmöci kamara bére 1338-ban, illetve 1342-ben 600, illetve 800 márka, a szomolnokiei 1338-ban 925, az erdélyi 1336-ban 1000. uo. 204., 4. jegyz.

¹¹⁶ *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria / Pápai tized-szedők számadásai 1281-1375.* (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia / Vatikáni magyar okirattár I/1.) Bp. 1887. 175-176., 269., 281., 304-305., 307. 1334-ban Eng tizedének egy részlete 1 pécsi márka és 48 báni dénár, Újlaké 1 márka, a második részlet értéke nem maradt fent. Uo. 287., 300. Nagyolaszi gazdasági helyzete erre a korra már megrendült, ugyanis plébánosa mindössze 0,70, illetve 0,32 budai márka tizedet fizetett. Több szerémségi egyházhoz hasonlóan a két zimonyi plébános által fizetett tized összege sem maradt fent a számadásban. Az átszámításnál a számadásban megadott 1 budai márka-56 garas, 1 pécsi márka-48 garas árfolyamot használtam. Uo. 316. Újlak jelentőségét mutatja, hogy a középkorban ott hat egyházi intézmény, közöttük egy ferences és egy ágostonos-rendi kolostor működött és két ispotály, és hogy 1525-ben II. Lajos szabad királyi város rangjára emelte. *Diana Vukičević Samaržija*: A középkori Újlak és műemlékei. In: Dél-Alföld és Szer i. m. 476., 477., 499. 11. jegyzet.

voltak: Gönc 107 garas, Vác, Örs és Körmöcbánya 2-2 márka, Váradolaszi 114 garas, Sasad 2,2 márka, Debrecen 144 garas, Kolozsvár 2,44 márka, Korpona 2,5 márka, Székesfehérvár legalább 3 márka (több plébániából csak az egyik a tizedének maradt fent az összege), Eger 202 garas, Pest 4 márka, Selmezbánya 4,8 márka (1320), Esztergom 290 garas, Szeged 5,89 márka, Várad 327 garas, Kassa 552 garas, Buda 22 márka dézsmával.¹¹⁷ A tizedösszegek összehasonlításánál azonban figyelembe kell venni azt, hogy ezek az összegek nem egyformán tükrözik az illető település nagyságát vagy gazdagságát, mivel egyrészt a tized megállapításánál nem vették figyelembe a település összes vagyonát vagy jövedelmét, csak a dézsmaköteles termékeket, e kettő pénzben kifejezett értékének az aránya pedig a települések gazdasági szerkezetétől függően esetenként változhatott (a nem dézsmaköteles termékek tehát nem tükröződnek a tárgyalt összegekben), másrészt azt is, hogy a felsorolt települések közül néhány olyan dézsmakiváltságot élvezett, ami megnövelte a plébánosok bevételeit, így a befizetett összeg egy nagyobb hányadát jelenti a tizedfizetés alá eső termékek értékének, mint az ilyen kiváltsággal nem rendelkező települések esetében.

Hasonló viszonyokra utal a szerémi és pécsi kamara bérleti szerződésének az a része, amelynek értelmében a Szalánkemén lakói által beváltandó pénzösszeg 1342-ben és 1345-ben is 240 márka volt, Engé 60, Szávaszentdemeteré 50, Nagyolaszié 25, Zimonyé pedig 15 márka. Összehasonlításképp 1342-ben Nagyszombat 100, Pécs 40, Bát és Korpona 35-35, Esztyén 30, Tapolcsány 20, Bars 15, Trencsén 10, Segesd, Aranyos, Lábad és Csehi együttesen és a tartozékaikkal pedig 100 márkának megfelelő pénzösszeget kellett beváltson.¹¹⁸ Különösen az a figyelemreméltó, hogy a nagyobb szerémségi városok összegei nagyobbak az ország egyik legjelentősebb városának tartott Nagyszombat¹¹⁹ és a püspöki székhely Pécs által beváltandó összegeknél, illetve összevethetők azokkal. A kamarabérletben és a dézsmaszámadásban levő összegeket egybevetve Szalánkemén plébánosa 4,90 és 10,44 márka közötti tizedet fizethetett, amely összeg egy kiemelkedően fontos városra utal. A Szerémség gazdagságának és városiasodottságának egy további jele az is, hogy egy aránylag kis területre négy országos szinten jelentős település tömörült. Ilyen agglomerációk pedig a

¹¹⁷ A két márkánál több tizedet fizető településeket vettem figyelembe. ÁMTF I. 54., 424., 555., 589., 889., II. 220., 344., III. 59., 171-172., 338., IV. 224., 507., 592. Pest plébánosának csupán a tizedből 1318-ban 2,4 márka jövedelme volt. Uo. 550. Visk 1333-ban ugyan két márka tizedet fizetett, de 1335-ben már kevesebb, mint egy márkát. Uo. 121. A budai plébániák esetében szerintünk megvizsgálandó, hogy a számadáskönyvben a többi plébániától elkülönítve, egy összegben bevezetett 22 márka vajon nem három évre vonatkozik-e, mint annak a tizedkörzet számadása, amelyhez Buda tartozott. Ebben az esetben Buda tizede 7,33 márka lenne, ami kevesebb, mint a tizedkiváltsággal rendelkező Kassa dézsmája.

¹¹⁸ *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301–1457.* Szerk. Franciscus Döry – Georgius Bónis – Vera Bácskai. Bp. 1976. 112, 121, 116-117.

¹¹⁹ *Surányi Bálint: Kereskedőgilde Nagyszombatban a Visegrádi Kongresszus évében. Történelmi Szemle 2 (1959) 262., 267.* Nagyszombat 13-14. századi történelmére lásd: Uo. 258-267.

jelenlegig kiszámított, 2 márkánál nagyobb tizedösszegek szerint csak a legfejlettebb vidékeken alakultak ki: a Buda-Pest-Vác–Esztergom-Örs-Sasad-Székesfehérvár által körülhatárolt régió az ország világi és egyházi kormányzati központja, „medium regni” volt, a Korpona–Selmecbánya-Körmöcbánya vidék a nemesérckitermelés virágkorában az egyik bányászati központ (talán ideszámítható még a Váradolaszi-Várad-Debrecen körzet is).

A 14. század eleji állapotokat összehasonlítva a 12. századbeliekkel úgy tűnik, hogy a Szerémség legfontosabb városainak állománya legalábbis részben kicserélődött: felemelkedett az Idrisi által nem említett Újlak, Nagyeng és Szávaszentdemeter, az Idrisi által felsorolt Nagyolaszi ellenben megrekedt fejlődésében, legalábbis ha az új központokhoz viszonyítjuk, és Bács és Keve is elszegényedett a tatárjárás után.

A törökök pusztító támadásai következtében a 14. század végétől kezdődően a szerémségi és környező városok egy, talán nagyobb része lehanyatlott. A legismertebb bizonyára Keve esete, amelynek lakói 1439-ben a török pusztításai miatt a mai Ráckevére költöztek, de hogy a keveiek régi gazdasági potenciáljából még jelentős tartalékok maradtak erre az időre is, azt az mutatja, hogy 1476-ban az ország legerősebb kerekedővárosaival együtt léptek fel a váradi vámpertben.¹²⁰ Említhetjük Nagyeng példáját is, amelyet középkori források 1408-ban említenek utoljára– valószínűleg az 1391. évi török támadás törte derékba a város fejlődését.¹²¹ A dunai török-magyar határszakaszon a késő-középkorban már nem volt egyetlen igazán jelentős központi hely sem (Keve, Haram és Orsova voltak a fontosabbak), azok –Karánsebes és Temesvár– jóval bentebb feküdtek.¹²² Az 1449-ben a törökök számára kiejölt piachelyek közül a török határ mellett fekvőket, a keveit, haramit és szörényit a 15. század végére is mind megszüntették. Mindez nem jelenti azt, hogy a Szerémség lepusztult volna, sőt, az még a 16. század elején is az ország egyik legfejlettebb régiója maradt, elsősorban szőlőművelésének és az evvel összefüggő borkereskedelemnek köszönhetően,¹²³ amit az is mutat, hogy a 15. században Szerém megye az ország egyik legsűrűbben lakott megyéje volt.¹²⁴

¹²⁰ Szakály F.: Mezőváros i. m. 134. Engel Pál szerint ellenben Keve a középkor második felében már csupán „jelentéktelen porfészek” volt. Engel P.: A középkori Dunántúl i. m. 436-437.

¹²¹ Engel P.: A török dúlások i. m. 271-272.

¹²² Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-Alföldi évszázadok 14.) Szeged 2000. Térképmelléklet. A szerémségi megyék központi helyei nem szerepelnek a térképen.

¹²³ Kristó Gy.: A Dél-Alföld történeti helye i. m. 15.

¹²⁴ Kubinyi András: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. Történelmi Szemle 38 (1996) 135-161. Szerém gazdagságát a török források is említik: Feridun M. Emecen: The History of an Early Sixteenth Century Migration – Sirem Exiles in Gallipoli. In: Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent. Szerk. Dávid Géza – Fodor Pál. Budapest 1994. 1. 22. jegyz.

Az oszmán pusztítások ellenére megmaradtak a Szerbiához fűződő kereskedelmi kapcsolatok, amit Brankovics György pénzeinek magyarországi előfordulása alapján állíthatunk. Figyelemreméltó, hogy a szerb uralkodók érméi közül Magyarországon Brankovics pénzeiből került elő a legtöbb és a legtöbb lelőhelyről.¹²⁵ A pénz fordított irányban is áramlott, mivel Brankovics György 50000 dukátnyi „letét”-jéből 6134 érme (12%) magyar forint volt (87% velencei dukát mellett még török pénzeket tartalmazott). A szerb érméknek e viszonylagos előretörése és a magyar forint balkáni jelenléte részben annak is köszönhető, hogy Brankovicsnak Magyarországon is tekintélyes birtokai voltak, ami a maga részéről nagy valószínűséggel serkentette a két ország közti árucserét. Magyar pénzek szerbiai forgalmát más forrás is tanúsítja: az 1440-es években Novo Brdo vidékén tevékenykedő Mihajlo Lukarevic kereskedelmi könyvében nem túl gyakran ugyan, de magyar érmékkal is számolt (a legtöbb esetben velencei dukátok, kevesebbszer még a szerb dénárok és török oszporák fordulnak elő könyvében).¹²⁶

A 14-15. századi néha ellenséges viszonyok ellenére a magyar-szerb, és a magyar-bosnyák kapcsolatok gyakran voltak szorosak, amelyeket néha a szerb, illetve bosnyák uralkodó ház és a magyar királyi, illetve főúri családok közti házasságokban is kifejezésre jutottak. Ebben a periódusban a bosnyák királyok székhelyének építészete és berendezései egyebek mellett magyar hatásról tanúskodnak,¹²⁷ az 1430-as, 1440-es években készített bosnyák királyi síremlékeket egyenesen Budán faragták.¹²⁸ Az utóbbi adat önmagában is bizonyítja a két állam közti áruforgalmat, de az előbb említett szoros kapcsolatok ezen túl is feltételezik a Magyarország és a két balkáni állam közötti árucserét.

Mivel a szakirodalom elég részletesen elemezte már, itt csupán megemlítjük a 14. századi magyar-balkáni külkereskedelem egyik igen fontos fejleményét, az erdélyi-balkáni árucseré intenzívvé válását a század második felében.¹²⁹ Hóman Bálint szerint ennek a kereskedelemnek a fejlesztését már Károly Róbert tervbe vette, de végrehajtásában

¹²⁵ A lelőhelyek: Esztergom, Fülöpkabaszállás, Sot, Zrenjanin környéke, Banatska Dubica, Morovic, Podeni. *Ivanišević, V.*: Novarstvo i. m. 175. 9. térkép, *Mirnik, I. A.*: Coin Hoards i. m. 123. 586. sz., 125. 598. sz. Brankovicsnak Hunyadi János kormányzóval közösen vert pénze Deronjén került elő. *Ivanišević, V.*: Novarstvo i. m. 177. 19. tábla, 229. Brankovics pénzverésére lásd: Uo. 227-231.

¹²⁶ Uo. 230.

¹²⁷ *Lidija Fekić – Margita Gavrilović – Lövei Pál*: Gótikus kőfaragványok és sírkőtöredékek Bobovacról, a boszniai királyok székhelyéről. In: *Sigismundus rex et imperator* i. m. 448.

¹²⁸ *Uők*: Bosnyák királyok síremlékeinek töredékei. In: *Sigismundus rex et imperator* i. m. 451.

¹²⁹ *Pach Zsigmond Pál*: A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala I. Lajos és Zsigmond korában. Századok 109 (1975) 3-31. Magyarország 14. századi külkereskedelmére összefoglalóan legújabbban, a déli viszonylat elemzése nélkül, lásd: *Nagy Balázs*: Transcontinental trade from East-Central Europe to western-Europe (fourteenth and fifteenth centuries). In: „...The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways...” Festschrift in Honor of János M. Bak. Szerk. Nagy Balázs – Sebők Marcell. Budapest 1999. 348-350.

havasalföldi hadjárata akadályozta meg. Dél-Erdélyben a legfontosabb kereskedelmi központokká az árumegállítójogot is megszerző Nagyszeben és Brassó váltak.¹³⁰

A Kárpát-medencébe a Balkánnál távolabb fekvő vidékek termékei is eljutottak, ez a kapcsolat azonban gyenge lehetett. III. András keresztes hadjáratának résztvevői is hoztak magukkal javakat, amit egy 12-13. századi antiochiai, jeruzsálemi, ciprusi és tripolisi érmét tartalmazó éremlelet bizonyít.¹³¹ A visegrádi és budai palota ásatásakor a 14. század második feléből, illetve valamikor valószínűleg a 14. század közepétől Mohácsig tartó periódusból származó szíriai *albarello* (orvosság vagy fűszertartó-) edények, illetve egyéb edények darabjai kerültek elő. Ezek a tartalmukkal együtt ajándékként vagy vásárlás révén juthattak az országba.¹³²

Amennyiben lehet egyetlen adat alapján következtetni, úgy látszik, hogy a déli kereskedők nem nagyon jutottak el Magyarország belsejébe. Zsigmond kiváltságlevelében ugyanis a Budára érkező külföldi kereskedők országainak felsorolásában nem találunk déli államokat, noha a levél majdnem mindegyik szomszédos országot megnevezi. A Száva másik, tehát déli oldaláról való, a szövegkörnyezet alapján belföldinek tartható kereskedőkről már olvashatunk a 15. század első felében összeállított budai jogkönyvben, mint ahogy különféle fűszerekről, cukorról, görög selyemről és struccollakról is.¹³³ Az utolsó két árucikk bizonyára, a többinek vélhetőleg csak egy része délről került Budára. Ezek alapján úgy tűnik, hogy Budát az említett időszakban nem igen keresték fel balkáni vagy keleti kereskedők, onnan származó áruk azonban már eljutottak a budai piacra, délmagyarországi és nyugati kereskedők közvetítésével. Ezek az áruk a külföldi kínálatnak csak a kisebbik részét tették ki, azt a tágabban értelmezett nyugati áruk túlsúlya jellemezte. A Magyarország és Szerbia közötti kereskedelemre a múlt század elején Jireček állítása szerint szinte semmi adatot sem talált, a könyvét befejező Jaguc egy általános megjegyzése szerint a magyar kereskedők főleg a szerb bányászvárosokat látogatták. A nyugati posztó Magyarországról is jött, mint ahogy az 1414. évi pristinai vámszabályzat szerint só is.¹³⁴

¹³⁰ *Hóman B.*: A Magyar Királyság pénzügyei i. m. 69. 1. jegyz.

¹³¹ *Gedai István*: Magyarországi éremlelet a keresztes hadjáratok korából. *Folia Archaeologica* 43 (1994) 243-250.

¹³² *Holl Imre*: Ausländische Keramikfunde in Ungarn (14-15. Jh.). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42 (1990) 243-252., 262-263., 266. Vö. *Uő*: Albarello edény. In: *Sigismundus rex et imperator* i. m. 107. A szerző itáliai vagy dalmát közvetítést feltételez.

¹³³ Buda város jogkönyve. Szerk., a bevezetőt és a forráshoz a jegyzeteket készítette Blazovich László. Fordította Schmidt József. A mutatókat összeállította Szántó Tiborné. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17.) Szeged 2001. II. 347., 525., 526., fűszerekre és cukorra: 350., 351., 365., 369., 528., 529., 530., 532., görög selyemre: 369., 530. A jogkönyv keltezésére lásd: Uo. 26-27. Az előállítási hely szerint megnevezett szövetek között sem találni déli eredetűt. Uo. 364., 533-535., 541-542.

¹³⁴ *Constantin Jireček*: Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien. Studien zur Kulturgeschichte des 13-15. Jahrhunderts. (Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-

A kora Árpád-kori külkereskedelem adminisztrációjáról sem maradt fent sok adat, azt a keveset, amit tudunk, főleg a törvényszövegek tartalmazzák. Az ország határait már Géza fejedelem korában is a 11. században adatolt örök vigyázhatták, a határokon pedig már I. István szedett határvámokat.¹³⁵ A külkereskedelmi vám adminisztrációjára az első adat I. László II. törvényében található, amely az állatkivitel és a külföldiek vásárlásait szabályozta. Lovakat és ökröket csak saját használatra valót lehetett a végekre szállítani és ott árusítani, ökröket csak szántásra alkalmasokat (15 tc.). Egyébként királyi engedélyre volt szükség, amit ha elmulasztott beszerezni a tulajdonos, az állatokat az ispán el kellett vegye, a tulajdonost pedig be kellett börtönözze addig, ameddig az előbbi ispánja ügyében nem tanúskodik. Ha a kereskedőt bűnösnek találták, úgy kellett megbüntessék, mint a tolvajt, egyébként szabadon eresztették, de az állatai nélkül (16 tc.). A kivitel a végek ispánjai és a határőrök ellenőrizték – a törvénytelen kivitel engedélyezése esetén az ispánok hivataluk, a szegény örök szabadságuk, az örök vezetői vagyonuk elvesztésével bűnhődtek (17 tc.). A lovak vásárlása vagy egyéb dolgokkal való kereskedés végett érkező külföldi is először a határvidék küldöttével a királyhoz kellett menjen, és a király poroszlója előtt csak azt vásárolhatott és annyit, amit és amennyit neki a király engedélyezett (18 tc.).¹³⁶ I. Kálmán törvényének 82. tc.-e értelmében az országból távozni kívánó személy csak a királynak és a határ ispánja vámosainak pecsétjével hagyhatta el az országot, ellenkező esetben egy pensa volt a büntetése (ezt a 12. században is betartották).¹³⁷ Magyar alattvaló nem kereskedhetett magyar lóval a határvidéken (76. tc.), a barmok közül csupán az ökröket lehetett kivinni, a szolgák közül pedig csak a külföldről hozott és idegen nyelvű szolgákat. A törvényt áthágó ispán vagy honorját veszítette el vagy javainak kétharmadát (77. tc.).¹³⁸ Hangsúlyozni kell, hogy mindezek a rendelkezések csak a kivitelre vonatkoznak, és ha az „egyéb dolgok” alatt elsősorban állatokat értünk, akkor annak is csupán egy szegmensére vonatkoznak, és az is elképzelhető, hogy csupán ideiglenes

Historische Klasse 56.) Wien 1912. (reprint Leipzig 1974.) II. 48., IV. 57-58.

¹³⁵ Györffy György szerint a Bulgária határőrzésére vonatkozó 864 évi adat messzemenően talál a Géza korabeli magyar viszonyokkal. *Györffy Gy.: István király i. m. 93., 95.* Az I. István kori határvédelemre és határvámra: uo. 208-209., 334., 347.

¹³⁶ CJH 72-74., MoT I.2. 905., 1077.

¹³⁷ *Pleidell A.: A magyar várostörténet i. m. 313. 3. jegyz. szerint a büntetés 50 pensa volt, ami a kereskedelmi ügyletek nagyarányú voltát bizonyítja.*

¹³⁸ CJH 116., 118. MoT I.2. Vö. *Györffy Gy.: István király i. m. 335.* A vámokból Kálmán törvénye (25. tc.) tizedet rendelt a püspököknek, László törvénye (20. tc.) pedig a vámjövödelmeket 2:1 arányban osztotta meg a király és az ispánok között. CJH 104., 142. A harmincadigazgatásra lásd még: *Hóman B.: A Magyar Királyság pénzügyei i. m. 71-74., 240-243. Kubinyi András: A középkori körmöcbányai pénzverés és történelmi jelentősége.* In: Emlékezés a 650. éves Körmöcbányára. A Magyar Numizmatikai Társulat ünnepi ülése a Magyar Tudomány Akadémián 1978. október 26-án Körmöcbánya várossá nyilvánításának 650. évfordulója alkalmából. Felelős szerk. Gedai István. Budapest 1980. 11-13. A harmincadfizetést kijátszó személyek büntetése javaik elvesztése volt. Uo. 242., 2. jegyz. A vámokból Kálmán törvénye tizedet rendelt a püspököknek. CJH 104.

érvényű határozatok voltak.¹³⁹ Ezek az intézkedések akkor nem jelentettek különösebb korlátokat, másrészt hasonló ellenőrzésnek Bizáncban és Oroszországban is alá voltak vetve a kereskedők. A 907. és 944. évi kereskedelmi szerződések értelmében például a Bizáncban kereskedő oroszok selymet csak a császári hivatalnokok pecsétjével ellátva vihettek ki, és a kereskedők akkreditáló levéllel kellett rendelkezzenek. Az exporttilalom sem volt páratlan a korabeli világban, hiszen bizonyos árucikkeket például Bizánctól sem volt szabad kivinni, és pedig selymet, vasat, fegyvereket, aranyat, bort, olívaolajat és sót, továbbá fát az ellenségeknek.¹⁴⁰

¹³⁹ *Kubinyi A.*: A korai Árpád-kor i. m. 63-64.

¹⁴⁰ *Pleidell A.*: A magyar várostörténet i. m. 312. 3. jegyz., *Laiou, A. E.*: Exchange and Trade i. m. 718., 723-725.

3. A harmincadvám a későközépkori Magyarországon

A harmincadnak nevezett vám a 13. század elején tűnik fel a forrásokban, amikor az ország belsejében, a városok eladományozott vásárjövédelméből a király vagy királyné számára szedett hányadot jelentette, de a 15. század elején immár az általában az ország szélein beszedett külkereskedelmi vámot jelölték ezzel a kifejezéssel.¹⁴¹ Értékvámként kezdetben valóban az elvámolandó áru értékének a harmincad részét jelentette, de ez a hányad a 15. század közepétől már 1/20 volt, igaz, ez alól voltak kivételek. A pozsonyi harmincadon például 1457-1458-ban 1/17 volt a vámkulcs és az 1490-ban megkötött farkashidai egyezségben is még szükségesnek tartották kikötni, hogy a zágrábi harmincadokon valóban harmincadot, és nem huszadot kell szedni.¹⁴² Ennek alapján vagy az történhetett, hogy Zágrábban az immár általánosnak tekinthető 1/20-os vámot szedték, ellenben valamilyen okból kifolyólag megpróbálták visszaállítani a régi, 1/30-os vámtarifát, vagy pedig még át sem tértek az új vámkulcsra. 1498-i adat alapján úgy tűnik, hogy sikerre tudták vinni a farkashidai megállapodás előbb említett pontját, akkor ugyanis II. Ulászló arra utasította a zágrábi harmincadosokat, hogy 30 forint értékű áru után egy forintot szedjenek.¹⁴³ A kölpényi számadásnak a sóra vonatkozó bejegyzésének alapján ott is a már általánossá vált egyhuzados értékvám volt érvényben.

¹⁴¹ A harmincad történetére: *Domanovszky Sándor*: A harmincadvám eredete. Bp. 1916., *Pach Zsigmond Pál*: "A harmincadvám eredete". Bp. 1990., *Pach Zsigmond Pál*: Hogyan lett a harmincadból huszad? Történelmi Szemle 37 (1995) 257-276., *Pach Zsigmond Pál*: A harmincadvám az Anjou-korban és a 14-15. század fordulóján. Történelmi Szemle 41 (1999) 231-277. A harmincadok 1526 előtti történetére még: *Acsády Ignác*: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 1526-64. Bp. 1888. 123-124. *Sólyom Jenő*: A magyar vámügy fejlődése 1519-ig. Bp. 1933.

¹⁴² A harmincad értékére: *Pach Zs. P.*: "A harmincadvám eredete" i. m. 80-83., *Uő*: Hogyan lett i. m. 257-258., 272-276., *Kováts Ferenc*: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Bp. 1902. 13-14., Jajcza (bánság, vár és város) története 1450-1527. Írta dr. Thallóczy Lajos. Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (Banatus, castrum et oppidum Jajcza.) IV. Monumenta Hungariae Historica Diplomatica. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak 40.) Bp. 1915. 67. (az oklevélnek a kiadásban nem említett további átírása: DL 37668). Egy 1483 és 1490 közöttre datált soproni harmincadtarifa, a 16. század eleji brassói és nagyszabonyi gyakorlat szerint is az értékvám 1/20 volt. *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. II. 6. Sopron 1943. 262., *Radu Manolescu*: Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI). București 1965. 83., *Uő*: Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiuul la începutul veacului al XVI-lea. Analele Universității C. I. Parhon. Seria Științelor Sociale (Istorie) 5 (1956) 211.

¹⁴³ *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske*. Monumenta historica liberae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Collegit et sumptibus eiusdem civitatis edidit Joannes Bapt. Tkalčić. I-XIV. Zagrabiae 1889-1932. II. 513. A parancslelél szerint azelőtt a harmincadosok hét forint után két aranyat szedtek, de a 2/7-es, vagyis 28,6%-os vámkulcs valószínűtlenül magas ahhoz, hogy ezt rendszeresen és hosszú ideig használatban levő értékvámnak lehessen gondolni.

A harmincadhivatalok, illetve a később megőrzendő, réginek nevezett harmincadok legteljesebb felsorolása az 1498-as országgyűlés 29. és 34. cikkelyeiben található,¹⁴⁴ amely 15 főharmincadot (*capitalis tricesima*) említ, melyekhez váltakozó számú fiók- vagy leányharmincad (*filialis tricesima*) tartozott. A törvény szerint a kassai főharmincad¹⁴⁵ hat fiókharmincaddal (Lőcse, Bártfa, Késmárk, Lubló, Sztropkó, Homonna), a trencsényi nyolc fiókharmincaddal (Szokolca, Léva, Belus, Beszterce, Zsolna, Újhely, Nagyszombat, Verbó), a pozsonyi kilenc fiókharmincaddal (Oroszvár, Járfalu, Nezsider, Zaránd, Malacka, Sasvár, Gajár, Stomfa, Szenice), a soproni három fiókharmincaddal (Ruszt, Keresztúr, Szentmárton), a muraszombati, nedelici, varasdi és zágrábi 11 fiókharmincaddal (Szombathely, Pinkafő, Radafalva, Hidegkút, Ráckanizsa, Vince, Krapina, Stubica, Sztenyicsnyák, Topuszkó, más néven Toplica és Kosztanyica),¹⁴⁶ a nándorfehérvári kilenc fiókharmincaddal, a temesvári egy fiókharmincaddal (Karánsebes) rendelkezett, míg Árva, Buda, Székesfehérvár és Pataj harmincadához nem tartozott fiókharmincad. A budai, székesfehérvári és pataji harmincadokat később szándékozták megszüntetni, miután kiváltották azokat a zálogos Szapolyai István nádor kezéből, de a budai még 1540 körül, a székesfehérvári pedig 1543-ban is működött.¹⁴⁷ A törvény ugyan nem említi, de még Brassóban, Szebenben és Besztercén is

¹⁴⁴ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvények. Az 1000-1301. közt alkotott törvényeket fordította és jegyzetekkel ellátta Nagy Gyula. Az 1301-1526. közt alkotott törvényeket fordították és jegyzetekkel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Az 1000-1526. évi törvényeket magyarázatokkal és utalásokkal kíséri Márkus Dezső. Bp. 1899. (a továbbiakban: CJH) 610., 612. Nagy részük térképre vetítve: *Sólyom J.*: A magyar vámügy i. m. térkép a 160. és 161. oldalak között. Azt még nem tudjuk, hogy pontosan mi is valósult meg ebből a határozatból, ugyanis a középkori harmincadok földrajzi elhelyezkedésének pontos bemutatásával még adós a szakirodalom. Vö. *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp. 1988. 19. Az 1492: 7. tc., 1500: 26. tc. és 1523: 46. tc. tanúsága szerint a nem törvényes helyeken való harmincadszedést 1498 előtt és után is tiltották a törvények. CJH 556., 658., 822.

¹⁴⁵ Valószínűleg ezt a vámot nevezték még felsőmagyarországinak is, a 15. század közepe óta szereplő felsőmagyarországi harmincados (*tricesimator Partium Superiorum*) ugyanis többször keltetett Kassán és egyszer a bártfaiak harmincadmentessége ügyében írt. DL 214306. (1466., a Kassáról a bártfaiak harmincadmentessége ügyében írt levél), DF 215023., 215030. (1483.), DL 20539. (1497.), DF 218267. (1524.).

¹⁴⁶ A törvény szövegében a Szombathellyel kezdődő részben a „sunt filiales ad eandem” helyett valószínűleg „ad eandem” állt eredetileg, így az ezzel kezdődő 11 fiókharmincad az előző pontban felsorolt négy szlavóniai főharmincadhoz tartozott. Sztenyicsnyák, Kosztajnica és Topuszkó (más néven Toplica) csak Zágrábhhoz tartozhatott, nem a messzi Szombathelyhez, Szombathely, Pinkafő és Radafalva pedig nyilván Muraszombat fiókharmincadja volt. Minderre Kubinyi András hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök. Ezt a feltételezést alátámasztja egy 1490. és egy 1494. évi forrás is: az első a Zágrábban és minden más fiókhelyeken és különösképpen Csáktornyan és Muraszombaton, továbbá az ahhoz (ti. Zágrábhhoz) tartozó, mindenütt másutt levő helyen szedni szokott harmincadot említi (*Item cum tricesimis in Zagrabia ac ceteris omnibus locis filialibus et precipue in Chaaktornya et Mwrazombath et alias ubique locorum ad eandem pertinentibus*, tam intra, quam extra Sclavoniam existentibus exigi solitis), míg a második a zágrábi és varasdi harmincadok mellett még „más leány[harmincadokat]” (*et cetera filiales*). Jajcza i. m. 67., *Johann Christian von Engel*: Geschichte des Ungrisches Reiches und seiner Nebenländer. I. Halle 1797. 18. Egy 1512-beni oklevélben is a zágrábi és a hozzátartozó harmincadokról olvashatunk. DL 71122.

¹⁴⁷ *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 24. A budai harmincadra még: DL 93721. (1505), *Kubinyi András*: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Bp. 1994. 274. (1512), Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Hung. IV. Kiadják Nagy Imre – Summer Arnold – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr 1867. 445-446. (1514), *Martinus Georgius Kovachich*: Supplementum ad Vestigia comitorum apud Hungaros. II. Budae 1800.

működtek külkereskedelmi vámot szedő hivatalok, igaz, azokat akkor huszadoknak (*vigesima*) nevezték.¹⁴⁸

Az 1498. évi 29. tc. megfogalmazása alapján bizonyosnak vehető, hogy 1498-ban a harmincadok „régis és megszokott”-nak nevezett helyein kívül még további településeken is szedtek harmincadot. Ilyen hivatal lehetett például az 1490-ban említett csáktornyai,¹⁴⁹ az 1497-ben említett, Izdenci Benedek által önhatalmúlag felállított futaki,¹⁵⁰ vagy az 1525-ban említett szalánkeméni,¹⁵¹ de akár a 15. század közepén említettek is, amennyiben azok még léteznek a század végén: a soproni főharmincadhoz tartozó szárazvámi és szentmargitbányai, az 1451-ben említett ercsényei, janafalvi, németújvári, ridegségi, szentléleki és őri harmincadok,¹⁵² az Ófalun, továbbá Eperjesen a 15. század közepén¹⁵³ és Holicson (Újváron) az

426. (datálatlan forrásban, amely 1514-ben, esetleg 1513 második felében készült. A datálásra: *Hermann Zsuzsanna*: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. Werbőczy és a parasztháború. Századok 115 (1981) 115. 10. jegyz.), Magyarországi pápai követek jelentései 1524-1526. *Relationes oratorum Pontificorum 1524-1526.* (Vatikáni magyar okirattár. Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. II.1.) Bp. 1884 (reprint Bp. 2001). 378. (1526. Ezúton is meg szeretném köszönni Dóczy Örs könyvtárosnak (Teleki-Bolyai Dokumentációs Könyvtár, Marosvásárhely) az olasz nyelvű szövegek fordításában nyújtott segítségét), *Friedrich Schuller*: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens von der Schlacht bei Mohács bis zum Frieden von Grosswardein.* Aus dem k. u. k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien (1526-1538). Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge 26 (1894) 273., 275., 492. (1528., 1530). A székesfehérvári harmincadra még: Magyarországi pápai követek i. m. 378. (1526), *Schuller F.*: *Urkundliche Beiträge* i. m. 273., 275. (1528), *Ember Gy.*: *Nyugati külkereskedelme* i. m. 24. (1540 körül).

¹⁴⁸ Az erdélyi külkereskedelmi vámokat is eredetileg harmincadoknak nevezték, de a 15. század végére már huszadokként jelölték őket. Erre lásd: *Pach Zs. P.*: „A harmincadvám eredete” i. m. 82., 165. jegyz.

¹⁴⁹ *Csánki D.*: *Magyarország történelmi földrajza* i. m. III. 19., Jajcza i. m. 67.

¹⁵⁰ *Petri de Warda Epistolae.* Ed. Carolus Wagner. Posoniae-Cassoviae 1776. 187-187. Futak (Bács vm., Futog, Szerbia és Montenegró): mezőváros, kastély, rév. *Csánki D.*: *Magyarország történelmi földrajza* i. m. II. 275., 344., *Engel Pál*: *Magyarország világi archontológiája 1301-1457.* I-II. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak. 5.) Bp. 1996. I. 313., *Koppány Tibor*: *A középkori Magyarország kastélyai.* (Művészettörténeti füzetek. Cahiers d'histoire de l'art 26.) 145. Bonfini egy 1462. évi eseménnyel kapcsolatosan Futakot igen gazdag településként említette. *Antonio Bonfini*: *A magyar történelem tizedei.* Fordította Kulcsár Péter. Bp. 1995. 730. A település viszonylagos nagyságát és fejlettségét jelzi, hogy 1525-ben egy hatalmaskodás kivizsgálása során 136 futaki személyt írtak össze, akiknek mintegy fele (49%) összesen 25féle polgárnevet viselt (vagyis kézműves- és néhány foglalkozásnevet, továbbá a Kalmár, Tözsér és Polgár neveket). A kézművesipar differenciáltságát, illetve a kereskedelem fontososságát az is mutatja, hogy egy-egy Gombkötő, illetve Kerékgyártó, illetve hat Kalmár nevű személy írtak össze, még akkor is, hogyha a nevek akkor már valószínűleg nem álltak kapcsolatban a viselőjük foglalkozásával, mivel az apjuk vagy nagyapjuk még a nevük által jelölt foglalkozást űzhette. *Engel Pál*: *Egy bácskai jobbagynévsor 1525-ből.* *Történelmi Szemle* 37 (1995) 357., 362-363.

¹⁵¹ CJH 830. Szalánkemén (Szerém vm., Slankemen stari és Slankemen novi, Jugoszlávia): vár, mezőváros és királyi város, rév. *Csánki D.*: *Magyarország történelmi földrajza* i. m. II. 233., 237-238., DL 13686. A várra még: *Gere László*: *Várak a Szerémségben.* In: *A középkori Dél-Alföld és Szer.* (Dél-Alföldi Évszázadok 13.) Szerk. Kollár Tibor. A szerk. munkatársai Bardoly István – Lövei Pál – Takács Imre – Verő Mária. Szeged 2000. 370-374. Egy német krónika az 1189. évi kereszties hadjárattal kapcsolatosan Szalánkemént városnak nevezi. A helység mellett keltek át a Tiszának nevezett folyón a hadak, tehát ott rév kellett legyen. III. Béla emlékezete. A szöveganyagot válogatta, fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta. (Bibliotheca Historica.) Budapest 1981. 77.

¹⁵² *Mollay Károly*: *A soproniak harmincadvámja 1383-1542.* In: *Házi Jenő emlékkönyv.* Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk. Dominkovits Péter – Turbully Éva. Sopron 1993. 134., DL 14505. A 14. századi harmincadvámok elhelyezkedésére lásd: *Pach Zs. P.*: *A harmincadvám az Anjou-korban* i. m. 231-254.

¹⁵³ *Pach Zs. P.*: *A harmincadvám az Anjou-korban* i. m. 254. 123. jegyz., Eperjes szabad királyi város levéltára. (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.) 1245-1526. Írta és összeállította Iványi Béla. Szeged 1931. 296.

1450-es években említett harmincadok.¹⁵⁴ Ezen vámok többsége vélhetőleg azok az 1440 és 1444 között önkényesen létrehozott vámok és harmincadok közé tartoztak, amelyek megszüntetéséről 1444-ben intézkedtek Ulászló lengyel támogatói és magyarországi ellenfelei.¹⁵⁵

Magyarország déli részén a szlavóniai és bánági harmincadokon kívül Nándorfehérváron és a vámszedés tekintetében hozzá tartozó Apajócon, Árkin, Baricson, Kölpényen, Poltoson, Racsán, Szabácson, Szávaszentdemeteren és Újváron szedtek harmincadot. Ez utóbbiak mindegyike a Száva partján feküdt, Apajóc kivételével erődítménnyel rendelkező településen és bizonyosan rév mellett (noha nem találtunk adatot a baricsi, poltosi, szávaszentdemeteri és újvári révre, ezeknek a településeknek is kellett legyen révük, mivel az Oszmán Birodalommal való kereskedéshez át kellett kelni a Száván), felük mezővárosban vagy királyi városban (Barics, Racsá, Szabács, Szávaszentdemeter és Nándorfehérvár).¹⁵⁶

1442-ben még Kevén is volt harmincad, és 1449-ben is még mint lehetséges harmincadhellyel számoltak a településsel, de könnyen megtörténhetett, hogy miután a lakosok nagy része Ráckevére költözött, ami maga után vonta a település fontosságának a csökkenését is, a kevei harmincadvámot megszüntették.¹⁵⁷ Nagy valószínűséggel azokon a településeken, amelyeket az 1449-i török-magyar fegyverszünettervezetben a magyar fél jelölt ki a törökök számára mint piachelyeket, harmincadok létezésével számolhatunk, és

sz. Az ófalui vámra még vö. *Borsa Iván – Mályusz Elemér – C. Tóth Norbert: Zsigmondkori oklevéltár. I-IX. (1., 3-4., 22., 25., 27., 32., 37., 39.).* Bp. 1956-2004. (a továbbiakban: ZsO) II. 7504. sz. (1410.), DL 44670., *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I-III., V. (Hunyadiak kora Magyarországon VI-VIII., IX. c.)* Bp. 1890-1913. I. 253.

¹⁵⁴ *Ortvay Tivadar: Pozsony város története. Pozsony 1900. II. 3. 77-78.* Az 1453-ban említett *Zemcze-i* harmincadot *Ortvay Szempcen, Pach* az 1498. évi törvényben is említett Szenicén lokalizálta. *Ortvay T.: Pozsony i. m. II. 3. 77-78., Pach Zs. P.: Hogyan lett i. m. 275. 105. jegyz. 1450-ban csak általánosan vannak a szepesi, sárosi és zempléni harmincadok megnevezve. Uo. 267.*

¹⁵⁵ *Pach Zs. P.: Hogyan lett i. m. 260.* A 15. század közepe előtt is több olyan településen is szedtek harmincadot, amelyeket az 1498. évi törvény nem említ, de könnyen elképzelhető, hogy ezek addigra már megszűntek vagy később törvényesnek tekintett helyekre költöztették őket: Szepesen és Gölnicen 1311-ben, Magyaróváron 1359-ben, Radnán 1412-ben, Sárváron 1421-ben (a radnait Besztercére, a sárvárit Sopronba tették át). *Draskóczy István: Sáros megye vámhelyei a 14. században.* In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére.* Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998. 52., *Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza i. m. III. 676., Ub III. 527., ZsO VIII. 791. sz.*

¹⁵⁶ A nándorfehérvári főharmincadhoz tartozó harmincadhivataloknak otthont adó településekre vonatkozó adatokat a 3. mellékletben soroltuk fel. Térképen feltüntetve, Apajóc és Újvár nélkül: *Gere: Várak a Szerémségben i. m. 343.*

¹⁵⁷ Keve (Keve vm., Kovin, Szerbia): mezőváros, vár, rév, kikötő. *ÁMTF III. 311., 317-319., Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. I. Bp. 1880. 880-890.* (a török-kori Kevére lásd még: *Tibor Halasi-Kun: Keve County, and the Ottoman Pançova Nahiyesi.* In: *Between the Danube and the Caucasus.* Ed. György Kara. Bp. 1987. 120-122.) Harmincadhivatalára: uo. 389. Keve 1435-ben árumegállító jogot kapott. Ráczkevei okmánytár. *Diplomatarium Ráczkeviense.* Kiadja Magdics István. Székesfehérvár 1888. 14. Keve a XIV. századi krónikakompozíció 1071-re vonatkozó részében és egy német krónikában az 1189. évi keresztes hadjárattal kapcsolatosan városként szerepel. III. Béla i. m. 79., *ÁMTF III. 317.*

ugyanolyan valószínű, hogy a török határszakaszon csak ott voltak harmincadok, mivel a két országhatárt metsző utak ezeken a településeken haladtak át vagy az azokon áthaladó forgalmat onnan könnyen lehetett ellenőrizni.¹⁵⁸ Ezek a piachelyek az előbb említett Kevén kívül Nándorfehérvár, Haram, Szörény és Karánsebes voltak, vagyis az utóbbi kivételével mind a Duna partján feküdtek. 1498-ban az öt vám közül már csak a határtól távolabb eső harmincadokat tartották fent, a törökökkel közvetlenül határos vámokat, vagyis a keveit, haramit és szörényt megszüntették. Ez avval magyarázható, hogy a törökök pusztításai következtében a három település annyira elszegényedett, egyrészt a lélekszámuk csökkenése miatt (a lakosok elmenekültek, elhurcolták vagy legyilkolták őket), másrészt pedig a törökök pusztításai és zsákmányolásai miatt, hogy már nem volt érdemes és talán biztonságos sem ott vásárokat és vámokat tartani. A harami és részben a kevei vám helyett hozhatták létre az 1498-ban már említett temesvári harmincadot. A délről jövő és Haramon áthaladó utak, illetve a Kevén átmenő út egyik elágazása ugyanis Temesvárra futottak, Temesvárra pedig értelmetlen lett volna azért létesíteni harmincadot, hogy ott más Oszmán Birodalomból jövő út forgalmát megvámolják, mert azt a határhoz közelebb levő már létező harmincadhelyeken megtehették (Nándorfehérváron és Karánsebesen).¹⁵⁹ 1449-ben délen már nem csak a török, hanem a szerb végvidéken is kellett legyenek harmincadvámok, ezeknek elhelyezkedéséről azonban nem találtunk adatokat –könnyen elképzelhető, hogy Apajóc kivételével akár teljesen megegyeztek az 1498-i törvényekben említettekkel (az apajóci vámhelyet ugyanis Mátyás király 1467-ben hozta létre).

Belgrád környékén még Szalánkemémen is működött harmincad, de csak 1521-ig vagy legkésőbb 1525-ig,¹⁶⁰ a Nándorfehérvárhoz tartozó harmincadok történetében ugyanis 1521-ben fordulat állt be, lévén hogy ebben az évben a törökök hosszú időre elfoglalták Nándorfehérvárt és Szabácsot, továbbá több olyan települést is, ahol azelőtt harmincad működött, felégették és erődítményüket lerombolták (Árki, Barics, Kölpény, Szalánkemén).¹⁶¹

¹⁵⁸ Az utakra lásd: *Kubinyi A.*: Városfejlődés és vásárhálózat i. m. Térképmelléklet, továbbá: *Blazovich László*: Városok az Alföldön a 14-16. században. (Dél-Alföldi évszázadok 17.) Szeged 2002. Térképmelléklet.

¹⁵⁹ Az utakat és a szóbanforgó települések elhelyezkedését lásd az előbbi jegyzetben említett térképeken.

¹⁶⁰ CJH 830.

¹⁶¹ *Kubinyi András*: A szávaszentdemeteri-nagyolaszi győzelem 1523-ban. Hadtörténeti Közlemények. Új folyam 25 (1978) 200. (Árki említése nélkül). A kortárs vagy nem sokkal későbbi források nem mind ugyanazokat az erődítményeket sorolják fel: Sanuto Magyarországról jött hírek alapján azt írta, hogy Kölpényt, Szávaszentdemetert, Szalánkemént (Salona sopra le Danubio) rombolta le. *Wenzel Gusztáv*: Marino Sanuto világhírnépe Magyarországot illető tudósításai. I-III. Magyar Történelmi Tár 14., 24., 25. (1869., 1877., 1878) III. 250. Egy 1521-ben Habsburg Ferdinándnak írt jelentés szerint Kölpényt, Baricsot, *Tilpeth*-et, Zimonyt, *Dobriniba*-t, Szalánkemént, Péterváradot és Seréd várát (*Cupin, Waritsch, Tilpeth, Schemling, Dobriniba, Aschlankemen, das closter Peter Waradin, das sloss Schered*) égették fel és néhány vár köveit Szabács várához vittek. A horvát vég helyek oklevéltára I. 1490-1527. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum I. Monumenta Hungariae Historica Diplomatica. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak 31.) Szerk. Thallóczy Lajos – Hodinka

Ennek tudható be, hogy 1525-ban a 9. tc. értelmében a szalánkeméni és a belgrádi harmincadok helyett Péterváradon kívántak felállítani egy új vámhelyet, illetve a törvény szövege szerint annak, hogy ily módon akadályozzák meg a fegyverek, puskák, kések és só Oszmán Birodalomba való szállítását.¹⁶²

A déli vámok történetének ezen áttekintése azt mutatja, hogy a harmincadok állománya időben változott: külkereskedelmi vámhelyeket alapítottak, de meg is szüntettek királyaink. Ilyen esetek ritkán fordultak elő és főleg a törökök előrenyomulása és pusztításai, illetve hódításai következtében számoltak fel harmincadokat, újakat pedig általában a

Antal. Bp. 1903. 36. A Zay Ferencnek tulajdonított krónika szerint Árkit, Baricsot, Kölpényt és Szalánkemént rombolták le a törökök. *Zay Ferenc(?)*: Az Landorfejirvár elveszésének oka e vót, és így esött. In: Magyar emlékirók 16-18. század. (Magyar Remekírók). A vál., a szöveggondozás és a jegyz. Bitskey István munkája. Bp. 1982. 54-55. Brodarics István azt írta, hogy a törökök lerombolták Szalánkemént és az összes Száván túl levő várost Péterváradig; másutt is megemlíti, hogy Péterváradtól jövet Szalánkeméni túl levő „más kevésbé nevezetes” városokat romboltak le a törökök 1521. után. Brodarics históriája a mohácsi veszről. Fordította és jegyzetekkel ellátta dr. Szentpétery Imre. Bp. é. n. (reprint Bp. 1976.) 14., 25. Tubero szerint a törökök felgyújtották és földig rombolták Kölpényt, Szávaszentdemetert, Baricsot, Pagnasiumot, Szalánkemént és Péterváradot. *Ludovicus Tubero*: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Közreadják Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 4.) 309. (Pagnasium talán Bánmonostorával azonosítható. Uo. 372.) A Memoria rerum írója úgy tudta, hogy a török Zimonyt, Szalánkemént, Karomot, Péterváradját, Kamoncot és még „szántalan sok városokat elrabla, elígeti Eszíkig, azon felől is”. 1504-1566 Memoria rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv). Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bessenyei József. (Bibliotheca Historica). Bp. 1981. 21-22. Szerémi szerint a törökök 1521-ban foglalták el Szalánkemén, Pétervárad, Szávaszentdemeter, Racsá, Kölpény, Barics és még egyéb, meg nem nevezett várakat. (Szerémi itt kissé zavaros: egyszer 16 vár elfoglalásáról ír, majd felsorol 17 várat, ami után rögtön azt írja, hogy még más várakat is elfoglaltak.) *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Bevezetés és szövegmagyarázatok: Székely György. Bp. 1979. 118. Istvánffy úgy tudta, hogy 1521-ben a törökök Szalánkemént, Kölpényt, Baricsot, *Perhas*-t (talán Perholc, ami esetleg Prhovo Szerbiában. Vö. *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. 251.) és Szávaszentdemetert égették fel és pusztították el, egyéb, meg nem nevezett települések mellett. Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tályai Pál XVII. századi fordításában. I.1. 1-12. könyv. (Történelmi források I.) Sajtó alá rendezte Benits Péter. Bp. 2001. 175.

Szulejmán szultán szept. 17-i levele alapján, amennyire a perzsa nyelvről latinra való fordítás során eltorzult helynevekből meg lehet állapítani, ő Racsát?, Szávaszentdemetert, Kölpényt?, Baricsot, Zimonyt, Szalánkemént, Cirlevaz-t(?) és Péterváradot (Prochaz, Dimitionaz, Chapionachi, Darisi, Senium, Slanchemen, Cirlevaz, Netaaradi) pusztította el, a szept. 22-i levele szerint Belgrádot, Zimonyt és Szabácson kívül még további öt várost. *Wenzel G.*: Marino Sanuto i. m. 248-249., 252. Egyéb török források szerint Baricsot, Kölpényt, Zimonyt, Szávaszentdemetert, továbbá Berkaszovot, Karlócat, Kamenic-t, Vrdnik-t foglalták el a törökök, Szalánkemént meg elpusztították. Török történetírók. Fordította és jegyzetekkel kísérte Thúry József. I. (Török-magyarokori történelmi emlékek. Második osztály: Írók.) Bp. 1893. I. 214., 287., 290., 306., II. 54., 134., 142-143., 371.

¹⁶² CJH 830. Brodarics is azt írta, hogy 1521 után Péterváradot szemelték ki arra, hogy átvegye az elesett Nándorféhevár szerepkörét, Brutus Mihály pedig azt, hogy Pétervárad volt Belgrád eleste óta Magyarország előbástyája, és Antonio Burgio is az ország legfontosabb végváraként ítélte meg 1526-ban. Brodarics históriája i. m. 25., Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar históriája. Közli Toldy Ferenc. II. (Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: Írók 13.) Pest 1867. 174., Magyarországi pápai követek i. m. 352. A harmincadjára vonatkozó adatok alapján Belgrádot, miután nem sikerült a lerombolt szalánkeméni várat felépíteni, nem csak katonai, hanem gazdasági, vagy legalábbis kereskedelmi szempontból is Péterváraddal tervezték helyettesíteni. Szalánkemén fontosságára és a vele kapcsolatos magyar tervek: *Kubinyi András*: A mohácsi csata és előzményei. Századok 115 (1981) 83-84.

Pétervárad (Szerém vm., Petrovaradin, Szerbia és Montenegró): vár, mezőváros és királyi város, rév, kikötő: *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 233., 236-237., *Takács Miklós*: A bélaküti-pétervárad ciszterci monostor. (Kövek.) Újvidék 1989. Török történetírók i. m. I. 308. A várra még: *Gere L.*: Várak a Szerémségben i. m. 374-376.

megszüntettek pótlására alapítottak. Apajóc esete azt mutatja, hogy kivételes esetben: különösen hatalmas kérelmező óhaja is, természetesen uralkodói akarattal párosulva, állhatott egy új harmincadvám létesítése mögött.

A későközépkori Magyarország harmincadjaiból származó összjövedelmek nagyságáról a királyi jövedelemekről is beszámoló jelentések és jegyzékek tájékoztatnak. A harmincadokból 1427-ben 20000 forint, 1453-ban 10000 forint,¹⁶³ míg Hunyadi Mátyás korában megközelítőleg évi 50000 forint bevétel származott.¹⁶⁴ A Jagelló-korban a kincstárnak a külkereskedelmi vámokból származó bevételei csökkentek: a velencei követek közül Antonio Surian 1516-as jelentése szerint a királynak a magyarországi és szlavóniai harmincadokból, huszadokból és negyvenedekből, a horvátországiakat leszámítva, 18000 forint bevétele származott, Aloise Bon 1519-es beszámolója szerint pedig a kincstárba 20000 forint folyt be a vámokból; valószínűleg a külkereskedelmi vámokra gondolt.¹⁶⁵ Francesco de Zweha 1500-as jelentésében szerepel egy 30000 forintos tétel a királyi bevételek között, azonban a szövegben azt a helyet, ahol a bevétel forrása kellene szerepeljen, a jelentés kiadója üresen hagyta. Több mint valószínű, hogy ez a tétel a harmincadokra vonatkozik, mivel a másik két jelentéssel összehasonlítva, csak a harmincadokra vagy vámokra vonatkozó tétel az, amelyik Zweha jelentéséből hiányzik, de a másik kettőben szerepel.¹⁶⁶ 1522-ben a kincstárba a harmincadokból összesen 22800 forint folyt be, de a szlavóniai vámhivatalok bevételeit még további mintegy 4000 forintra becsülték, megjegyezvén, hogy „az erdélyi huszad a folytonos háborúk miatt a kezelőit (officiales) is alig tartja fent” és hogy a szakolcai és a trencsényi harmincadok zálogba vannak adva. 1523 végéről is fentmaradt egy költségvetés, amely megszerkesztéséhez annak alapján, hogy azon tételeknek az összegei, amelyek mindkét költségvetésben szerepelnek, majdnem mindig megegyeznek, az előbbi költségvetést vagy annak a forrásait használták fel. Ezen 1523-i irat alapján a kincstartó a harmincadokból 28000

¹⁶³ Engel Pál: A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 29., Bak M. János: Monarchie im Wellental: Materielle Grundlagen des ungarischen Königtums im fünfzehnten Jahrhundert. In: Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich. Szerk. Reinhard Schneider. Sigmaringen 1987. (Vorträge und Forschungen 32.) 382., Pach Zs. P.: Hogyan lett i. m. 272., 272. 92 jegyz.

¹⁶⁴ Fügedi Erik: Mátyás király jövedelmei 1475-ben. Századok 116 (1982) 485., 487-488., 499., Kubinyi András: A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Budapest, 1990. 105.

¹⁶⁵ Balogh István: Velencei diplomaták Magyarországról (1500-1526). Szeged 1929. XVI., XXIX. Azért gondoljuk ezt, mivel egyrészt a királyi jövedelmeket részletező források, így Bon hivatali elődje, Surian is külkereskedelmi vámokról számolt be, másrészt a királyi birtokon fekvő belső vámokból befolyó jövedelmeket a királyi birtokokra vonatkozó tételbe kellett hogy számítsa Bon.

¹⁶⁶ Balogh I.: Velencei diplomaták i. m. VII. A Mátyás- és Jagelló-kori kincstári jövedelmek táblázatba foglalva: Fügedi Erik: Mátyás király jövedelmei i. m. 488., 1. táblázat, Bak M. J.: Monarchie im Wellental i. m. 359., IV. táblázat, (az 1500. évi jövedelmek és az 1519. évi harmincadbevételek összege nélkül; Fügedi az 1519. évnél csak a sóból és nemesfém-ből származó jövedelmeket tüntette fel, de felcserélve).

forint bevételt várt, az erdélyi huszadot pedig az ötveneddel együtt 4000 forinttal számította. Ezen összegek értelmezésénél azonban figyelembe kell venni egyrészt azt, hogy ezek az összegek valószínűleg a csekélyebb értékű nova moneta-ban vannak kifejezve, másrészt pedig azt, hogy az 1521-ben elkezdett pénzrontás bizonyára negatívan befolyásolta külkereskedelmet, következésképpen a harmincadbevételek alakulását is.¹⁶⁷

A felsorolt források alapján tehát a Jagelló-korban a kincstár harmincadbevételei 18000 és 30000 forint között ingadoztak. Mindezen adatokkal azonban óvatosan kell bánni, mivel a velencei jelentések a Jagelló-kori jövedelmeknek valószínűleg kisebb értékeket adtak meg a valóságosnál.¹⁶⁸ A bevételek esetén megfigyelhető nagymértékű ingadozások nagyrészt attól függttek, hogy a király hány harmincadnak a jövedelmeit kötötte le, és melyeknek (leggyakrabban zálogba vagy bérbe adta azokat különböző személyeknek vagy városoknak, vagy pedig adósságait törlesztette a vámjövedelmekből), másrészt pedig attól is, hogy a bérleti díjak a rálicitálások miatt még ugyanazon vám és ugyanazon bérlő esetében is változtak.¹⁶⁹ Ezeknek a nem kincstári kezelésben levő harmincadok száma ugyanis nem volt csekély, egy 1513-ban vagy 1514-ben készült irat szerint például a kassai, szlavóniai, trencsényi, budai, pozsonyi harmincadok és az erdélyi huszadok voltak zálogba adva,¹⁷⁰ 1522-ben és 1523-ban a szombathelyi, soproni, árvai, trencsényi, temesvári, pataji (amennyiben ez még létezett akkor) és a belgrádihoz tartozott, még magyar kézen maradt vámok bevételeivel nem számoltak a királyi jövedelmek összeírói. Amennyiben tehát figyelembe vesszük azoknak a harmincadoknak a bevételeit is, amelyeknek a jövedelmeit a fentebbi források készítői azért nem vettek figyelembe, mert azok nem a kincstárat gazdagították, békés időben a magyarországi harmincadok összbevételei jóval meghaladhatták a fentebbi források által megadott 18000-30000 forintnyi összeget.

Egy másik becslés is a jelentésekben szereplő összegeknél nagyobb harmincadbevételre enged következtetni: a Velencébe, Ausztriába és Dél-Németországba kivitt mintegy 50000 szarvasmarha kiviteli vámjának összege, attól függően, hogy a 1483 és 1490 közöttire datált 25 dénáros soproni, vagy az 1515-ös székesfehérvári 50 dénáros

¹⁶⁷ *Hermann Zsuzsanna*: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához). Századok 109 (1975) 314. és 315. old. közötti fényképmelléklet 1-3. oldalai, 328-329 (magyar fordítás). A két iratban szereplő adatok forrására, valóságos tartalmára és keletkezésére: uo. 306-307., 325., 332. Ugyanezen összegeket adta meg a kincstartó 1523 márciusában a lengyel követnek. *Zombori I.*: Szydłowiecki kancellár i. m. 197.

¹⁶⁸ *András Kubinyi*: Hungary's Power Factions and the Turkish Threat in the Jagiellonian Period (1490-1526). In: Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century. Ed. István Zombori. Bp. 2004. 121. (A kiadványnak van magyar nyelvű változata is.)

¹⁶⁹ A soproni és pozsonyi harmincadok kezelésének változásai: *Mollay K.*: A soproniak harmincadvámja i. m. 147-148. A bérletösszegek ingadozásaira: *Kubinyi A.*: Egy üzletelő és diplomata várúr i. m. 273.

¹⁷⁰ *Kovachich, G. M.*: Supplimentum i. m. 425-426.

tarifával számolunk, már önmagában 12500 vagy 25000 forintot kellett kitegyen.¹⁷¹ A nyugati külkereskedelemre az óvatosabb számítás szerint is kiegyenlített külkereskedelmi mérleget feltételezve, továbbá figyelembevéve azt, hogy nem csak szarvasmarhákat vittek ki,¹⁷² csupán a nyugati és délnyugati külkereskedelemből legalább 25000-50000 forint bruttó bevétel kellett, hogy származzon.¹⁷³ 1522-ben és 1523-ben is mindössze öt, illetve hat főharmincadból az ötveneddel együtt 30800, illetve 32000 forint bevételre lehetett számítani, így ha figyelembe vesszük, hogy az országban 16 főharmincad működött, ezeknek az összbevétele jóval meg kellett haladja a 30000 körüli összeget és elképzelhetőnek tartjuk, hogy a Jagelló-kori harmincadbevételek megközelítették, de akár meg is haladhatták a Mátyás-kori 50000 forintnyi összeget.

Fügedi Erik az 50000 forintos összbevétel és konkrét harmincadbérletösszegek alapján az egyes harmincadhelyek tiszta jövedelmeinek a 16. század elejére vonatkozólag a következő összegeket állapította meg: Szlavónia 5500 forint, Buda és Székesfehérvár 6000 forint, Pozsony és Sopron 5000 forint, Brassó és Nagyszében együtt 7000 forint, Beszterce 2000 forint, Kassa, Bártfa és a szepesi városok összesen 3000 forint, Nándorfehérvár és Temesvár együtt 17646 forint. A temesvári és nándorfehérvári harmincadok jövedelmére, közvetlen adatok híján, csak következtetni tudott: levonta az 50000 forintnyi királyi összjövedelmből a többi harmincad jövedelmeit, amelyek többségére ellenben már voltak közvetlen adatai (ezért tudta a két harmincad jövedelmének csak az összegét megadni). Az így kapott 17646 forintnyi¹⁷⁴ tiszta jövedelem a maximum lehetett, mivel a többi harmincad esetében bérleti összegekkel dolgozott, amelyek a bevételek alsó határát kellett, hogy jelentsék. Fügedi a valós bevételek kiszámításánál Paulinyi Oszkárt követte, aki a kezelési költségeket a bruttó bevétel 1/4-re becsülte, így tehát a bruttó bevétel a nyereségnek az 4/3-a kellett legyen. Mindezek alapján Fügedi a déli körzet bruttó bevételét 23529 forintban becsülte meg.¹⁷⁵

Megjegyezzük, hogy egyrészt Fügedi adatai bizonyos esetekben módosíthatók: 1494-ben valóban 5000 forintért bérelte Harber Mátyás a pozsonyi és soproni harmincadokat, de 1499-ben Czobor Imre ugyanazokért már 6500 forintot fizetett, 1522-ben meg egyedül a

¹⁷¹ A szarvasmarhaexportra és a vámtarifára lásd lentebb.

¹⁷² *Kubinyi A.*: Buda és Pest szerepe i. m. 17.

¹⁷³ A 16. század közepén a szlavóniai harmincadok bevétele kerekítve 21000 és 27000 forint között mozgott, a nyugat-magyarországi harmincadoké 1542-ben 23000 forint volt, a nyugati vámoké tehát összesen mintegy 44-50000 forint. *Othmar Pickl*: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege i. m. 90., *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 172.

¹⁷⁴ Egy más helyen Fügedi 16362 forintot ad meg a déli körzet tiszta bevételeként, de gondolatmenete szerint egy harmadik összeg, 17645 forint lenne a helyes. *Fügedi E.*: Magyarország külkereskedelme i. m. 368.

¹⁷⁵ *Paulinyi Oszkár*: Ipar, kereskedelem. In: Magyar művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky Sándor. II. Bp. é. n. 169., *Fügedi E.*: Magyarország külkereskedelme i. m. 366-367.

pozsonyi harmincadból 6000 forint volt a bevétel;¹⁷⁶ a kassai harmincadot 1484-ben évi 6000 forintért, 1494-ben 5000 forintért vették bérbe;¹⁷⁷ mind a három erdélyi huszadért fizettek 7000 forintot, nem csak a szebeniért és a brassóiért.¹⁷⁸ 1512. évi királyi oklevél szerint a zágrábi és a „hozzátartozó” harmincadokat addig évi 5000 forintért bírták bizonyos személyek.¹⁷⁹ 1522-ben a szlavóniai harmincadból 4000 forint bevételre számítottak, a budaiból és a székesfehérváriból pedig 16000 forint folyt be a kincstárba,¹⁸⁰ 1526-ban Burgio szerint az utóbbi két harmincad jövedelme már 30000 forint körüli volt.¹⁸¹ Másrészt a harmincadbérleti adatokat csak nagyon óvatosan lehet felhasználni, mivel a bérleti díjat nem csupán gazdasági tényezők határozták meg, hanem rálicitálások és személyi kapcsolatok is,¹⁸² így a déli harmincadoknak a bérleti adatok felhasználásával kiszámított bevételei is eléggé bizonytalan értékűnek tekintendők. Az általunk idézett adatok azonban az esetek többségében nem módosítják lényegesen a Fügedi által megrajzolt összképet és a említett adatokkal elvégzett módosított számítás is azt bizonyítja, hogy Magyarország és Oszmán Birodalom között tekintélyes mértékű áruforgalom bonyolódott le.

¹⁷⁶ Engel, J. C.: Geschichte des Ungarischen Reiches i. m. I. 127., DL 20689. (Fógel 650 forintos adata elírás vagy nyomdahiba lehet. Főgel József: II. Lajos udvartartása (1516-1526). Bp. 1917. 17.), Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 328.

¹⁷⁷ *íj. Kemény Lajos*: A kassai harminczad története a XVI. század végéig. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1 (1894) 304-305.

¹⁷⁸ S[amuel] Goldenberg: Despre vama (vigesima) Sibiului în secolul al XVI-lea. Acta Musei Napocensis 2 (1965) 673-674. Fügedi nem jelölte meg forrását, így adata nem ellenőrizhető.

¹⁷⁹ DI 71122.

¹⁸⁰ Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 328. A szlavóniai harmincadok közül a nedelici és a muraszombati 1494-ben egy év alatt 1750 forintot jövedelmezett. Ezek a kisebb jelentőségűek lehetnek, amennyiben a két másik harmincad: a zágrábi és a varasdi mint „tricesimas maiores” szerepeltek. Engel, J. C.: Geschichte des Ungarischen Reiches I. i. m. 18.

¹⁸¹ Magyarországi pápai követek i. m. 378. Az 1526. máj.-i diéta túlozva a két vám jövedelmét 100000 forintnak számította. Uo. Egy Werbőczy által 1512-ben vagy valamikor azután készített feljegyzés szerint, amely a királyi jövedelmeket a valóságosnál általában nagyobb összegekkel tüntette fel, a nagyszzebeni cementező és a huszad bevétele összesen 16000 forint volt, a pozsonyi és trencsényi harmincadoké egyenként 8000, a budaié 6000, a kassaié 4-5000 forint, míg a „Pothol felé”-ként feltüntetetté 8000 forint. Ez utóbbi alatt a közreadó szerint talán a Pettau (Ptuj, magyarul Potyol vagy Potoly) felé irányuló, tehát dunántúli forgalmat kell érteni. Hermann Zs.: Egy pénzügyi tervezettől i. m. 110-111. (a tárgyalat szövegrészek fényképei 148-149., az összegek kritikája 112-123.)

¹⁸² Kubinyi A.: Buda és Pest szerepe i. m. 19.

4. Magyarország déli külkereskedelme a későközépkorban

A Magyarország és az Oszmán Birodalom közötti árucseré lebonyolításának jogi kereteire a két állam között kötött fegyverszüneteknek a rendelkezései vetnek fényt. Összesen öt fegyverszünet (1444, 1483, 1488, 1503, 1519) és két fegyverszünettervezet (1449, 1451) szövegének a fentmaradásáról van tudomásunk.¹⁸³ Az 1444 évi szerződés tulajdonképpen nem maradt fent, csak II. Murád szultán V. Lászlónak küldött levelének latin fordításai,¹⁸⁴ amit legújabbán a fegyverszünet végleges szövegének tekintenek.¹⁸⁵ Ebben a szövegben nincsen szó kereskedelemről. Az 1449-beni tervezet szerint, amelynek alapján kívántak a magyar rendek fegyverszünetet kötni a törökökkel, a török kereskedőknek szabad lett volna áruikkal öt Magyarországon kijelölt településre (Nándorfehérvár, Keve, Haram, Szörény, Karánsebes) jönni és ott kereskedni; a török részen is ugyanennyi települést kellett volna kijelölni, ahova a magyaroknak szintén szabad lett volna áruikkal átmenniük és ott kereskedniük. A tervezetből még azt is megtudhatjuk, hogy a Zsigmond császár és a török szultán által kötött békék szerint a megjelölt településeken kívül más helyekre is jöhettek oszmán alattvalók, de az már nem derül ki egyértelműen, hogy bárhova szabad volt menniük, vagy csak a felsoroltakon kívül még néhány egyéb meghatározott magyarországi településen is kereskedhettek.¹⁸⁶ Az 1451-ben II. Mohamed által Hunyadi Jánossal kötni kívánt béke szerint mindkét ország kereskedői békében járhattak volna a másik fél területén, a szokásos vámok lefizetése után, és a béke lejártá után is a másik fél területén tartozkodó kereskedők szabadon és békében hazamehettek volna összes javaikkal együtt.¹⁸⁷ Mátyás egy 1467-es oklevelében elrendelte, hogy tekintettel Újlaki Miklós macsói bán hűséges szolgálataira, miután a törökökkel fegyverszünetet fog kötni, csak Újlaki Apajóc birtokán, a Száva révénél lesz mindkét fél alattvalóinak szabad bejáratuk a másik fél területére, ahol majd minden árut cserébe bocsáthatnak és a megengedett

¹⁸³ A Magyarország és az Oszmán Birodalom közötti fegyverszünetekre lásd alább.

¹⁸⁴ Kiadása: *Dariusz Kolodziejczyk: Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th centuries): an Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents.* Leiden 2000. 197-199.

¹⁸⁵ Uo. 102-107.

¹⁸⁶ *Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon.* X. Pest 1853. 244., *Wenzel Gusztáv: Okmányi kalászat.* Magyar Történelmi Tár 2 (1855) 207.

¹⁸⁷ *Nicolae Iorga: Acte și fragmente privitoare la istoria Românilor culese din depozitele arhivelor străine.* III. București 1895. 26., *Uő: Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera (1^{-iunie} iunie 1453).* AARMSI seria II. tom 36. București, 1913. 22., *Documenta Romaniae Historica. Seria D. Relații între țările române.* Vol. I. (1150-1456). Szerk. Ștefan [Pascu](#) – Constantin [Cihodaru](#) – Konrad [Gündisch](#) – [Damaschin](#) Mioc. București 1977. 305. sz. II. Mohamed levele 1451. nov. 20-án Drinápolyban kelt. A rögtön a keltezés után következő 1452. ápr. 13-i dátumot Iorga a béke magyar részről való ratifikálásának tartja, Francisc Pall a másolat befejezésének időpontjának. Uo. 27., 6. jegyz., *Francisc Pall: Știri noi despre expedițiile turcești din Transilvania în 1438.* In: *Români și Cruciada târzie. Volum îngrijit de Ionuț Costea. (Documente. Istorie. Mărturii).* Cluj-Napoca 2003. 190-191. 21. jegyz.

és törvényes tevékenységeket folytathatnak és kereskedhetnek.¹⁸⁸ Az 1483-as fegyverszünet szerint a kereskedők az áruikkal az ország határára szabadon jöhettek és onnan szabadon térhettek vissza.¹⁸⁹ Az 1488-ban kötött fegyverszünet II. Bajezid által kiállított példánya szerint mindkét állam alattvalói, a vámok és révpénzek lefizetése után kereskedhettek a másik ország területén: járhattak, kelhettek, kereskedhettek, anélkül, hogy személyüket és áruikat bánalom vagy kár érte volna.¹⁹⁰ Aki kereskedés vagy „bármilyen más ügyben” át kívánt menni Magyarországra területére, a végek szandzsákbégjeitől levelet kellett kérnie, avval a végvidékek bánjainál kellett jelentkeznie, majd pedig azok engedélyével oda mehetett, ahova akart; a török részre igyekvő érkező is ennek megfelelően kellett cselekednie.¹⁹¹ A szöveg szabályozza az esetlegesen felmerülő kártételben jelentkező konfliktusok megoldását is, amire azért volt szükség, hogy a „kár miatt a béke meg ne romoljon, bosszúállás szándékával megtorlásul kárt ne tegyenek”. Kitér a büntetés megoldásának módozatára is: török területen a kárt jóvátenni és a kártevőt megbüntetni a *ser*, az iszlám vallásjog előírása és „Allah parancsa” szerint kellett; az ügyek felülvizsgálására a török részről egy személyt Szendrőn, magyar részről szintén egy személyt Nándorfehérváron kellett kinevezni, azért, hogy „az említett ügyek megfelelő eligazítást nyerjenek”.¹⁹² Az 1498. évi szerződés nem sorolja fel tételesen az

¹⁸⁸ A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526. Szerk. Dr. Thallóczy Lajos – Áldásy Antal. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum II. Monumenta Hungariae Historica Diplomatica. Magyar Történeti Emlékek. Első osztály: Okmánytárak 33.) Bp. 1907. 257-258.

¹⁸⁹ *Fraknoi Vilmos*: Mátyás király levelei. Külügyi osztály. I. 1458-1479. Bp. 1893. 286. A fegyverszünetnek létezik egy török nyelvű másolata is, ezt azonban mi nem tudtuk felhasználni. *Viorel Panaite*: Pace, război și comerț în islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (sec. XV-XVIII). București 1997. 41., 41. 133. jegyz.

¹⁹⁰ *Hazai György*: A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai. Levéltári Közlemények 26 (1955) 295. (magyar nyelvű fordítás), *Uő*: Urkunde des Friedensvertrags zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488. In: Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. Wolfgang Steinitz zum 60. Geburtstag am 28. Februar 1965 dargebracht. Szerk. A. V. Isacenko – W. Wissmann – H. Stroback. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichungen der sprachwissenschaftlichen Kommission 5.) Berlin 1965. 144., 4-5. tábla (német nyelvű fordítás és a török irat fényképe; mi a német szöveget használtuk). Hazai lehetségesnek tartja, hogy csak fogalmazati példányról van szó (uo. 295. 47. jegyz.); Fenyvesi László kijelenti azt. *Fenyvesi László*: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok Mátyás király haláláig. Hadtörténeti Közlemények 103 (1990) 93.

¹⁹¹ Az okmány fogalmazása nem egészen szerencsés e tekintetben, ugyanis a fordítás szerint „Azok is, akik onnan (ti. magyar földről) az én (ti. II. Bajezid) országomba akarnak jönni, így tegyék” – ami szó szerint értelmezve azt jelenti, hogy az Oszmán Birodalom területén utazó magyarok először a török szandzsákbégekől kértek levelet, majd a magyar bánoktól kértek/kaptak engedélyt arra, hogy „oda menjenek, ahova akarnak”-az Oszmán Birodalom területén. Bizonyos, hogy az „így tegyék” kifejezés alatt azt értették, hogy a magyaroknak először a bánoktól kellett levelet kérniük, és utána kaptak a szandzsákbégtől arra engedélyt, hogy tetszésük szerint közlekedjenek török területen.

¹⁹² Egy nehezen ellenőrizhető forrás szerint 1490-ben meghosszabbították ezt a békét. *Fenyvesi L.*: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok i. m. 93. Amennyiben ez tényleg megtörtént, valószínűleg továbbra is ezen feltételek mellett lehetett kereskedni, mivel a katonai-politikai pontoktól eltekintve, vélhetőleg nem változtatták meg a szerződés szövegét, mint ahogy az 1495-es fegyverszünet szövege szerint is annak tartalma megegyezett az előzőével, és emiatt le sem írták a pontjait. *Sándor Papp*: Hungary and the Ottoman Empire (From the Beginnings to 1540). In: Fight against the Turk i. m. 62. 1513-ban is II. Ulászló magyar király az új szultánnal, Szelimmel is ugyanolyan feltételek mellett szerette volna meghosszabbítani a fegyverszünetet, mint ahogy azt a

egyezség pontjait, csupán megemlíti, hogy minden pontjában azonos az 1495 évivel.¹⁹³ Az 1501-es fegyverszünet már engedékenyebb volt: mindkét állam kereskedői a megfelelő illetékek kifizetése után bárhova mehettek és szabadon szállíthattak, vásárolhattak és árulhattak bármilyen árut. A szerződés általánosságban az alattvalókra vonatkozólag még előírta, hogy egyik fél alattvalóját sem lehet letartóztatni másnak az adósságai miatt.¹⁹⁴ Az 1503-as¹⁹⁵ és 1519-es¹⁹⁶ fegyverszünetek kereskedelmi rendelkezései majdnem azonosak az 1501. évi előírásaival: a kereskedők be kellett tartásuk annak a tartománynak a szokásait, ahova mentek, ki kellett fizetniük a megfelelő illetékeket, de ezen feltételek teljesítése után szabadon kereskedhettek, bárhova mehettek és bárhol állomásozhattak. Az 1519-es szerződés ezeken felül még a kereskedők személyének és javaiknak az épségét is biztosította és előírta az esetlegesen elszenvedett károk megigazítását.

Az 1526. előtti középkori török-lengyel fegyverszünetek (1489, 1494, 1502, 1519 és 1525) kereskedelemre vonatkozó intézkedései általában részletesebbek voltak a török-magyarok szerződéseknél.¹⁹⁷ Egy intézkedés volt közös a törököknek a két országgal kötött szerződéseik többségében, éspedig az, amely szerint a két ország alattvalói a törvényes és szokásos vámok lefizetése után szabadon járhattak és kereskedhettek és védelem alatt álltak. Két rendelkezés csak a lengyel fegyverszünetekben fordul elő: az, amelynek értelmében az

korábbi szultánnal, II. Bajeziddal kötötte. *Fodor Pál – Dávid Géza: Magyar–török béketárgyalások 1512-1514-ben. Történelmi Szemle* 36 (1994) 225. Miksa német-római császár is 1513-ban az új szultánnal, Szelimmel is „egyazon módon békében és barátságban” kívánt élni, mint a korábbi szultánnal, Bajeziddal. Uo. 223.

¹⁹³ *V. Čorović: Der Friedensvertrag zwischen dem Sultan Bayazid und dem König Ladislaus II. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 90 (1937) 56–57 (német nyelvű fordítás). (A szerződés fényképe: Uo. 56, és 57. oldalak között)

¹⁹⁴ *Iványi Béla: Adalékok a nemzetközi érintkezéseink történetéhez a Jagelló-korban. Történelmi Tár. Új folyam* 7 (1906) 172.

¹⁹⁵ *Joseph von Hammer-Purgstall: Geschichte des Osmanischen Reiches. II. Pest* 1828. 620., *Wenzel G.: Marino Sanuto i. m. 61-62., 88. Documente privitoare la istoria românilor 1451-1575. II. 1. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. București* 1891. 22. A török szultán által jóváhagyott, 1504. nov. 4-i vagy 5-i, török nyelvű példány fényképei, amelyet nem tudunk felhasználni: *Tayyib Gökbilgin: Korvin Mathias (Mátyás) in Bayezid II.e mektupları tercümelei ve 1503 (909) Osmanlı-Macar muahedesinin Türkçe metni. Belleten* 22 (1958) 85-88. sz., 390-391. közötti oldalakon levő III-XI. tábla. (*Fodor P. – Dávid G.: Magyar–török béketárgyalások i. m. 198. 22. jegyz. szerint*).

¹⁹⁶ *Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungariam illustrantia. Romae* 1860. II. 627., Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244-1710. Szerk. Dr. Thallóczy Lajos – Horváth Sándor. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (Comitatum: Dubicza, Orbász et Szana). III. Monumenta Hungariae Historica Diplomatica. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak 36.) Bp. 1912. 284., *Documente privitoare la istoria românilor 1510-1530. Culese, adnotate și publicate de Nic[olae] Densușeanu. (Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. II. 3.) București* 1892. 306.

¹⁹⁷ A felsorolt szerződések közül az 1489-iki nem tartalmaz kereskedelemre vonatkozó rendelkezéseket. *Kolodziejczyk, D.: Ottoman-Polish Diplomatic Relations i. m. 200-201. A kereskedelmet is tárgyaló középkori török-lengyel fegyverszünetek kiadásai: Uo. 202-226. A kereskedelemre vonatkozó intézkedések elemzése, angol nyelvű fordításai és táblázatba foglalásuk: *Viorel Panaite: Trade and Merchants in the 16th Century Ottoman-Polish Treaties. Revue des Études Sud-Est Européennes* 32 (1994) 265-270., 273-274. Ezekre még lásd: *Kolodziejczyk, D.: Ottoman-Polish Diplomatic Relations i. m. 185-189.**

idegenben meghalt kereskedők javait az illető hazájába kellett szállítani (1494-től kezdődően), illetve amely szerint az adóst ott kellett perelni, ahol az adósságba verte magát (1502-től). Az elhunyt kereskedő javainak védelmét már a legkorábbi, 12. századi muszlim-keresztény szerződések és a 15. századi *kanunname*-k (törvénykönyvek) is biztosították, de a *ser* szerint is az *amân* (itt amnesztia, menlevél értelemben) érvényes maradt az elhalálozott javaira is.¹⁹⁸

Két tekintetben a magyar-török szerződések bővebbek voltak a lengyel-oszmánoknál: egyrészt az 1449-es fegyverszünettervezet és az 1467. évi oklevél előírta, hogy csak bizonyos településeken lehet kereskedni a másik fél alattvalóinak. Ez egyedi vonás az oszmán fegyverszünetek ilyen tárgyú pontjai között, ugyanis Viorel Panaite szerint a külföldi kereskedők az Oszmán Birodalom területén bárhova beléphettek.¹⁹⁹ Mint látni fogjuk alább, egy párhuzam mégis létezik, hiszen az 1456. évi szultáni levél az akkermaniaknak csak három oszmán városban engedélyezte az árucserét. Ez a három példa alapján úgy tűnik, hogy a keresztény-oszmán kereskedelmi kapcsolatokban ez a korlátozás csak a 15. század közepén vagy addig volt érvényes. Másrészt az 1488-ben kötött magyat-oszmán fegyverszünet részletezi a határon való átkelés feltételeit és szabályozza is az esetlegesen felmerülő kártételben jelentkező konfliktusok megoldásának módját is. Ez azért volt szükséges, mert elvileg ugyanazon helyen és időpontban két különböző jogrendszer lehetett érvényben: az adott területen érvényes jog és az idegen személy hazájában érvényes jog, így a későbbi viták elkerülése végett hasznos volt tisztázni, hogy milyen törvényt kell majd alkalmazni az idegenre és hogy ki fogja majd azt alkalmazni.²⁰⁰ Megjegyezzük, hogy a lengyel-moldvai békeszerződések (1499, 1510, 1517) kereskedelemre vonatkozó pontjai a korabeli magyar-török egyezmények megfelelő passzusaira hasonlítanak abban a tekintetben, hogy kikötik azt, hogy a kereskedők a megfelelő illetékek kifizetése után biztonságban járhatnak a másik ország területén, de ezen kívül még kitérnek az adósságok rendezésének kérdésére (1510) és még az is szerepel, hogy a lengyelek átmehetnek Moldván keresztül (1499-től kezdődően).²⁰¹

Havasalföld, illetve Moldva és Oszmán Birodalom közti középkori szerződések szövege közül csak egy maradt fent, II. Mehmed szultán 1480. körüli békeszerződése Nagy István moldvai vajdával, de ez nem szabályozza a két állam közötti kereskedelmet. Egy oszmán-moldvai megegyezéssel kapcsolatba hozható irat, II. Mehmed 1456-i parancsa

¹⁹⁸ Panaite, V.: Pace i. m. 255. Az *amân*-ra lásd: uo. 188-192.

¹⁹⁹ Uo. 247. Nem fegyverszünetben szerepel ugyan, de megemlítjük, hogy 1517-ben Neagoe Basarab havasalföldi vajda a brassói és barcasági kereskedőket csak Târgoviște, Câmpulung és Târgșor városokban engedte kereskedni. Valószínűleg nem sokáig lehetett érvényben ez a rendelkezés, mert utána már maga hívta ugyanazokat Bukarestbe, hogy egy törökkel kereskedjenek, Theodosie vajda 1521-ben pedig már megengedte nekik, hogy országában bárhova mehessenek. Bogdan, I.: Regeste i. m. 152., 154., 161-162.

²⁰⁰ Panaite, V.: Pace i. m. 262.

²⁰¹ Hóvári János: A tulsai török vámnapló. Történelmi Szemle 24 (1981) 448-449.

azonban azt közli, hogy békét kötven Petru Aron moldvai vajdával, megparancsolja, hogy az akkermani kereskedők Drinápolyban, Burszában és Konstantinápolyban kereskedjenek, megtiltván ugyanakkor saját alattvalóinak, hogy a nevezett kereskedőnek kárt okozzanak.²⁰² Ez az irat tartalma szerint tehát védlevélnek is tekinthető. A benne foglalt intézkedés annyiban jelent többletet a 15. század közepi magyar-oszmán szerződések kereskedelmi pontjaihoz képest, hogy külön kifejezi a moldvai kereskedőket védelmét, de ez egyrészt az irat típusából adódik, másrészt ez az intézkedés tulajdonképpen értelemszerűen bennefoglaltatik a magyar szerződések azon kitételében, amely szerint a magyarok szabadon, illetve békében kereskedhettek az Oszmán Birodalomban. A magyar fegyverszünetek abban a tekintetben bőbeszédűbbek, hogy előírták a vámfizetés kötelezettségét, másrészt pedig a béke lejárta után is biztosították a magyar kereskedők védelmét hazatérésük ideje alatt.

Az Oszmán Birodalom az itáliei és ibériai városokkal, illetve államokkal is kötött kereskedelmi tárgyú pontokat tartalmazó szerződéseket, de mivel azokkal vízi úton kereskedett, ezeket itt nem részletezzük, csak megemlíjük.²⁰³ Ancona városa 1514-ben és 1518-ben adott kereskedelmi kiváltságokat, pontosabban vámkedvezményeket bizonyos török alattvalóknak.²⁰⁴ Spanyolországban is az állandó háborús állapotok következtében az ellenséggel való kereskedés elméletileg tiltva volt: egyetlen muszlimnak sem volt megengedve, hogy Spanyolországba menjen, és ezt a tiltást mindig be is tartották. E tekintetben figyelemreméltó, hogy Katalónia képviselői közvetlenül részt vettek a korona iszlámellenes politikájában, és képviselői sosem tiltakoztak az ellen, ami a kereskedők érdekeit sértette volna. 1500 körülől fogva azonban a monarchia már kiadott a muszlim államokkal való kereskedésre feljogosító engedélyeket: az ellenséges államokból származó termékek után, amelyek akár közvetlenül, akár egy más kikötőn keresztül jöttek, egy 10%-os vámot, illetéket kellett fizetni.²⁰⁵

²⁰² *Mustafa Ali Mehmed*: Documente turcești privind istoria României. I. 1455-1774. (Izvoare orientale privind istoria României 3.) București 1976. 2., *Papp Sándor*: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom északnyugati határainál. (Diplomatikai vizsgálat a román vajdák szultáni 'ahdnáméi körül.) Aetas 2002: 1. sz. 1-2. melléklet (román, illetve magyar nyelvű fordítás). Az 1492-ben létrejött orosz-oszmán diplomáciai kapcsolatok során a két állam a kereskedelmet is szabályozta. vö. *Inalcik, H.*: Bursa i. m. 140.

²⁰³ Az oszmán-keresztény szerződések rövid összefoglalása: *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m. 192-200. A velencei-oszmán szerződések részletes elemzése: *Hans Theunissen*: Ottoman-Venetian Diplomats: the Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents. EJOS– Electronic Journal of Oriental Studies 1 (1998) no. 2. 1-698. Interneten: <http://www2.let.uu.nl/Solis/anpt/ejos/EJOS-1.2.html>.

²⁰⁴ *Kafadar, C.*: A Death in Venice i. m. 196.

²⁰⁵ *Nicolas Michel*: Corrales, Eloy Martín: Comercio de Cataluna con el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVIII). El comercio con les „enemigos de la fe”. Barcelona 2001. (recenzió). Journal of the Economic and Social History of the Orient 47 (2004) 470.

Az iszlám államok is korlátozták az idegen keresztények kereskedelmét. A Mameluk államban például a nyugatiak a 14. századtól, főleg a keresztesek példáját követő uralkodók akaratának megfelelően általában csak a *fondaco*-knak otthont adó városokban kereskedtek és csak ritkán mentek bennebb az országba.²⁰⁶ Az iszlám jog szerint az *amân* nélkül tartózkodó nem muszlimnak semmilyen jogot nem biztosítottak, őt rabszolgájává tehetett bármely muszlim. Ezért volt fontos a kereskedelem szempontjából az általában kollektív *amân*-nak tekinthető fegyverszünetek megkötése, illetve az idegen kereskedők védelmének garantálása a szerződésben.²⁰⁷ Korlátozásnak tekinthető az is, hogy az idegenek elvileg csak egy évig tartózkodhattak az Oszmán Birodalom területén vendégként, amely időszak után oszmán adófizetőkkel váltak, de ezt a gyakorlatban általában nem tartották be.²⁰⁸

Magyarország 19 fentmaradt középkori békeszerződésének szövegében csak négy esetben szerepelnek kereskedelemre vonatkozó cikkelyek.²⁰⁹ Az 1437-es magyar velencei fegyverszünet szerint az alattvalók áruikkal biztonságosan közlekedhettek, tartózkodhattak és vásárolhattak a másik fél területén, amint azt „ösidők óta” teheték.²¹⁰ Az 1474-es lengyel-magyar béke tiltotta a javak vagy személyek, különösen a kereskedők és azok javainak a jogtalan lefoglalását, a kereskedőknek pedig előírta azt, hogy a régtől megszokott utakon közlekedjenek.²¹¹ Az 1491-es osztrák-magyar pozsonyi béke szerint a kereskedők bármerre szabadon járhattak és kereskedhettek, miután megfizették a vámokat és azt, amit az áruikért fizetni szoktak, a Székesfehérváron kárt szenvedett kereskedők ügyének a kivizsgálására pedig egy hat személyből álló bizottságnak kellett döntenie.²¹² Az 1381-es torinói velencei-magyar béke szövege szerint szabadon lehetett kereskedni, kivéve a Kamenjak-foktól és Riminitől északra, a Velence felé eső részeken a Velencén kívüli területeken, ahol ezt

²⁰⁶Olivia Remie Constable: *Funduq, Fondaco, and Khân in the Wake of Christian Commerce and Crusade*. In: *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*. Szerk. Angeliki E. Laiou – Roy Parviz Mottahedeh. Dumbarton Oaks. Washington, D.C. 2001. 156. interneten: www.doaks.org/etexts.html, *Uő*: *Housing the Stranger in the Mediterranean World. Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*. Cambridge 2003. 156., 267-269., 303-304. A *fondaco*-k ellenőrzésére még lásd: Uo. 278-281., 291-294. A nyugat-mediterráneumban azonban például a Hafsid-dinasztiabeli uralkodók megengedték, hogy a külföldi kereskedők szabadon járhassanak országukban (Tunisz volt a legfontosabb kikötője). Uo. 298.

²⁰⁷ *Panaite, V.*: Pace i. m. 191-192., 252. *Inalcik, H.*: *The Ottoman State* i. m.188-192.

²⁰⁸ Uo. 257-259., *Faroqhi, S.*: *Ottoman Attitudes* i. m. 76-77.

²⁰⁹ A Velencével (1244., 1358., 1381., 1437.), Csehországgal (1254., 1271., 1364., 1479.), az Ausztriával (1328., 1337., 1450., 1463., 1477., 1491., 1506.) és Lengyelországgal (1397., 1412., 1474., 1479.) kötött békékről van szó. Összesen ennyinek maradt ránk a teljes szövege (*Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin*: *Magyar békeszerződések 1000-1526*. Pápa 2000. alapján. Ez a kiadvány a török-magyar fegyverszüneteket nem tartalmazza, abból a megfontolásból, hogy azok nem voltak békeszerződések); ezeken kívül még négy békének a szövege maradt meg, ezekről azonban nem lehet tudni biztosan, hogy az összes cikkelyt tartalmazzák-e, vagy csak a fontosabbnak tartottakat (a Velencével 1097-ben, az Osztrák tartományokkal 1225-ben, a Litvániával 1351-ben és a Nápollyal 1352-ben kötött békék).

²¹⁰ Uo. 177.

²¹¹ Uo. 203-204.

²¹² Uo. 262.

megtiltották a magyaroknak; ennek fejében, mintegy kárpótlásként, a velenceiek évente 7000 aranydukátot fizettek. Szabályozva volt a dalmátok és a záraiak által Magyarországról Velencébe bevihető áruk értéke is: a sót kivéve a záraiak 20000, a dalmaták 15000 dukát értékű árut vihettek be, ellenben vámmentesen hozhattak onnan téglákat, fedőcserepeket és követ.²¹³ Látható, hogy ezek a békeszerződések csak két esetben irányozták elő a kereskedelem bizonyos mértékű korlátozását, de az 1474-es rendelkezés is csak egy enyhe korlátozásnak tekinthető, ugyanis a régtől megszokott utak használatának előírása egy középkorra jellemző általános utasítás, így gyakorlatilag csupán egy aránylag korai, 1381-es szerződés korlátozta a magyar külkereskedelmet. A többi esetben valószínűleg azért nem esett szó a kereskedelemről, mert annak szabadsága természetes és magától értetődő volt. El lehet tehát mondani, hogy Magyarországnak a keresztény államokkal való kereskedelme a vámok lefizetése után, és természetesen a törvények betartásával általánosságában szabad volt.

A Magyarország és az Oszmán Birodalom közötti kereskedelmi kapcsolatok még abban is különböztek a Magyarország és a többi országok közti cserekapcsolatoktól, hogy a kereskedéshez pápai engedély volt szükséges. 12. század végi előzmények után ugyanis 1291-ben, a keresztény kézen levő Akkon elfoglalása után a pápa megtiltotta a keresztényeknek a muszlimokkal való kereskedést, ezzel mintegy kereskedelmi zárlat alá téve az ellenfelet és egy gazdasági frontot nyitván a kereszties háborúban. Hamarosan kiderült azonban, hogy nemcsak a muszlimok nem nélkülözhetik az európaiaktól beszerezhető hadianyagokat és nemesfémeket, hanem az európaiak sem a csak muszlimoktól megvásárolható fűszerket, így a pápa már a 14. század első évtizedeiben meghatározott időre és nem fegyverekkel való kereskedésre szóló diszpenzációkat adott ki.²¹⁴ A Szentszék nemcsak a muszlimokkal, hanem a keresztényekkel szembenálló más „hitlenek”-kel való kereskedést is tiltotta, például a 14. század elején Livónia lakóival, a 14. század közepén a svéd-novgorodi háború idején a novgorodiakkal, de a pápa ezen esetekben is adott ki kereskedelmi engedélyeket.²¹⁵

A pápák már elég korán adtak ilyen diszpenzációkat a magyar alattvaló raguzaiaknak, és később magyarországiaknak is. 1366-ban V. Orbán pápa engedélyezte a raguzaiaknak, hogy szabadon kereskedhetnek a muzulmánokkal, csak fegyvert nem volt szabad nekik

²¹³ Uo. 145-146., 150-152.

²¹⁴ *Norman Housley: The Avignon Papacy and the Crusades, 1305-1378.* Oxford 1986. 3-4., 200-213., 239., *The impact of the Crusades on Europe. (A History of the Crusades 6.)* Szerk. N. P. Zacour – H. W. Hazard. Madison, Wisconsin 1989. 23-30. Interneten: <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/History.CrusSix>., http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/History/History-idx?type=browse&scope=HISTORY_HISTCRUSADES., *Eliyahu Ashtor: A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages.* London 1976. 298-299., *Hóvári János: Az oszmán birodalom és a Levante-kereskedelem a 15-16. században (Egy nagyobb tanulmány vázlat).* Világtörténelem. Új folyam 1983: 2. sz. 46.

²¹⁵ *Housley, N.* The Avignon Papacy i. m. 187., 268-269.

szállítaniuk.²¹⁶ XII. Gergely 1403-ban felhatalmazta Angelus bíboros szentszéki követet, hogy azokat, akik keletre a Szentszék engedélye nélkül árukat szállítottak, a kiközösítés alól feloldhassa, ha a hasznot a pápai kamarának beszolgáltatják, valamint arra, hogy 12 vállalkozónak engedélyt adhasson Alexandriába vagy a szultán birodalmának más részeibe a nem tiltott árukkal (amelyek közül a fegyvereket, vasat és fát nevezte meg) áthajózni. XII. Gergely 1409-ben egyebek mellett arra is felhatalmazta János raguzai érseket, Magyar- és Lengyelországba küldött követét, hogy tíz személynek megengedje, hogy árukat vigyenek a „tengerentúli” területekre.²¹⁷ VIII. Ince (1484-1492) megengedte Ragusa városának, hogy kereskedhessenek a törökökkel és „más hitetlenekkel”, kivéve a fegyvereket, amely engedélyt 1549-ben III. Pál is megerősítette. VII. Kelemen (1523-1534) megengedte a boszniai rendtartományoz tartozó ferencrendieknek, hogy szükségleteiket a törököktől is beszerezhessék. Ők 1544-ban is megkapták ezen pápai engedélyt. III. Pál 1536-ban felhatalmazta Horvát György pálos szerzetest, hogy a törökökkel és „egyéb hitetlenekkel” anélkül érintkezzen, hogy ezáltal irregularitást vonna magára.²¹⁸

A 15. század közepétől kezdve Magyarországról a törökökkel való kereskedelemre vonatkozóan kevés, bizonyára négy-nél kevesebb kérelem szövege őrződött meg az apostoli Poenitentiaría hivatal iratai között, de ezeknek a szövege egyelőre még nincs közölve.²¹⁹ Más forrásokból tudjuk, hogy 1524-ben II. Lajos arra kérte a pápát, hogy sót adhasson el törököknek, amelynek az árával török fogságban levő magyarokat akart kiváltani. A pápai nuncius ezt tisztességes dolognak tartotta, a pápa válaszát azonban nem ismerjük.²²⁰ 1525-ben Tomori Pál kenyérvágó kések és só Oszmán Birodalomba való exportjára kért pápai engedélyt, valamint arra, hogy másokat kiátkozás terhe mellett eltilthasson minden

²¹⁶ *Margalits Ede*: Horváth történelmi repertórium. I. Bp. 1900. 247. A raguzaiak muszlimokkal való kereskedelemre vonatkozó tiltásokra, pápai diszpenziókra, az előbbieik kijátszására lásd: *Krekić, B.*: Dubrovnik i. m. 114-122. (1373: két hajóval kereskedhettek Alexandriába és a „babilóniai szultánnal”, kivéve a tiltott árukat, megígérték, hogy nem szállítanak fegyvereket, vasat, fát, kátrányt, 1433: nem szállíthattak fegyvereket, élelmet, vasat, fát, „satöbbit”. Uo. 116., 119., 210. 286. sz., 299. 812. sz., Ragusa és Magyarország összeköttetései oklevéltára. Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae. A raguzai állami, a bécsi cs. és kir. titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította Gelcich József. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Thallóczy Lajos. Bp. 1887. 48-54.

²¹⁷ IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396-1404. Bullae Bonifacii IX. P. M. Pars altera. 1396-1404. (Vatikáni magyar okirattár. Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. I.4.) Bp. 1889. (reprint Bp. 2001) 550., 542., ZsO 6538. sz.

²¹⁸ *Kollányi Ferenc*: Regesták a római és párizsi levéltárakból. Történelmi Tár. Új folyam 6 (1905) 356., 349., 326.

²¹⁹ *Erdélyi Gabriella*: A Sacra Poenitentiaría Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században (2. közlemény). Levéltári Közlemények 76 (2005) 92., 6. tábla. Az „Egyéb (újrateremtés, törökkel kereskedelem, stb.)” csoportba összesen 32 kérelmet osztott be a szerző, és mivel minden olyan típusú kérelmet, amelyre négy vagy több kérelem érkezett, külön rovatba került, valószínűnek tartom, hogy a török ügyekre legfennebb három kérés vonatkozott– elvileg a maximum 30 lehet. A kérések nagy valószínűséggel Mohács előtt keletkeztek– lásd a kérvények időbeni megoszlását: uo. 87-88., 87. 2 ábra.

²²⁰ Magyarországi pápai követek i. m. 36.

kereskedéstől és a sókivitteltől. Mint jelezte, a pénzt foglyok kiváltására és a katonái kifizetésére kívánta fordítani. A pápai legátus megmondta neki, hogy a szóbanforgó kések nem minősülnek fegyvernek, de Tomori ebben a kérdésben a nagyobb igazolás (*satisfactio*) kedvéért a pápa határozatát is tudni kívánta.²²¹ A felsorolt pápai diszpenzációkból az derül ki, hogy a kánonjog tiltotta a keresztényeknek az Oszmán Birodalom muzulmán és „más hitetlen” alattvalóival való kereskedését, sőt egy 1536-beni forrás alapján magát az érintkezést is, de ezen tiltás alól a muzulmánokkal határos területeken élők megkaphatták a felmentést, amennyiben ez nem sértette az összkeresztény érdekeket, amely utóbbi a példák alapján lényegében a fegyverkivitelben merült ki. A keresztény kereskedők az egyházi tilalmak megkerülésére hamar megtalálták a kiskapukat is, a 15. század elején például egy szemtanú állítása szerint a velenceiek, génuaiak és mások avval az ürüggyel játszották ki az egyházi tilalmat és árultak acélt Konstantinápolyban, hogy azt nem a törököknek, hanem zsidóknak és görögöknek adják el.²²²

Összefoglalva az előbb leírtakat, a magyar-török kereskedelemben több megszorítás volt érvényben és az jobban volt ellenőrizve, mint a magyaroknak egyéb partnerekkel való árucseréje. A fegyverszünetek alapján kideríthető világi szabályozások szerint a 15. században két esetben csak kijelölt helyeken (1449, 1467), illetve az ország határán (1483),²²³ csak a bán, illetve a bég levelének birtokában, vagyis azok engedélyével (1488) kereskedhettek. Ezek a megszorítások a 16. századi szerződésekben már eltűntek, és világi tekintetben a magyaroknak az oszmán alattvalókkal való kereskedelme ugyanolyan szabaddá vált, mint a többi keresztény államok lakosaival történő csere. A katolikus híveknek ezeken kívül még be kellett tartaniuk a kánonjog előírásait is, amely megtiltotta nekik a muzulmánokkal való kereskedést, illetve pápai engedélyhez kötötte azt. Ezek a korlátozások azonban csak megnehezítették a kereskedést, de azt semmi esetre sem gátolták meg.

Noha Magyarországon a külkereskedelem általában szabad volt, a törvények időnként megtiltották néhány árucikk kivitelét, illetve behozatalát.²²⁴ Ezen tiltott áruk közé általában

²²¹ Magyarországi pápai követek i. m. 146. Más keresztény államokra is érvényes volt a tilalom, például 1323-ban a velenceiek próbáltak arra kapni pápai engedélyt, hogy a tilalom ellenére folytathassák kereskedelmüket a szultán területein. Az engedély hiányában felfüggesztették kereskedelmüket Egyiptommal és Szíriával. *Heyd W.: Geschichte des Levantehandels im Mittelalter. II. Stuttgart 1879. II. 47., idézi Teke Zs.: Velencei-magyar kereskedelmi kapcsolatok i. m. 59., 256. jegyz.*

²²² *Francisc Pall: Ştiri noi despre expedițiile turcești din Transilvania în 1438. In: Românii și Cruciada târzie. Volum îngrijit de Ionuț Costea. (Documente. Istorie. Mărturii.) Cluj-Napoca 2003. 98.*

²²³ Ez gyakorlatilag részleges, a külföldi kereskedőkre vonatkozó árumegállítójoggal ruházta fel a konkrétan felsorolt, illetve az általánosságában említett határmenti településeket, ami a szóbanforgó települések fejlődését segítette elő. Ez annál is fontosabb volt, mert a magyar királyok, főleg a korábbi évszázadokban, árumegállító jogot nem adományoztak sűrűn. Vö. *Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Századok 91 (1957) 58.*

²²⁴ Erre vonatkozóan: *Sólyom J.: A magyar vámügy i. m. 60-62., 206-208.*

három állat: a ló, szarvasmarha, birka, egyszer-egyszer pedig bőrök, fegyverek és só tartoztak. Időrendben haladva az 1495: 27. tc. két évig a lovak, ökrök, juhok és „egyebek”, az 1498: 31. és 32. tc. a lovak kivitelét, az 1498: 72. tc. a fegyverek, élelmiszerek, kések és bármiféle hadiszerek törököknek vagy „hitetleneknek” való árusítását, az 1500: 25. tc. a lovak, az 1507: 10 tc. a lovak, szarvasmarhák, barmok és ökrök, az 1523: 8. tc. a lovak és tehenek exportját, az 1525: 9. tc. a fegyverek, puskák, kések és a só Oszmán Birodalomba való szállítását, az 1525: 8. tc. az ökrök, juhok, lovak és bőrök kivitelét tiltotta. Az 1495-ös és az 1525-ös cikkelyek indokolása szerint a felsorolt állatokból mutatkozó hiány és szükség, illetve az ércpénzek „kiveszése” és a hadjárat miatt vezették be a szóbanforgó korlátozásokat.²²⁵ 1499-ben az erdélyi vajda szintén az ökrök és lovak hiánya miatt tiltotta meg a hat forintnál nagyobb értékű ökrök és lovak Erdélyből való kivitelét.²²⁶ Ez a rendelkezés azt is mutatja, hogy bizonyos áruk exportjának a megtiltására nem volt mindig szükség országgyűlési vagy királyi határozat, azt a vajda is eldönthette. Általánosabb volt az olvasztott (veretlen) arany és ezüst kivitelének a tilalma, amelyet több törvénycikk is előír: az 1342: 15. tc., 1405: 15. és 21.

²²⁵ CJH 578., 612., 636., 658., 700., 826., 830. Más cikkelyek: az 1498: 31. tc. (ökrök, lovak és ménesek), az 1504: 28. tc. (lovak, ökrök és egyebek), az 1514: 66. tc. (ökrök, lovak és juhok), és az 1519: 34. tc. (ökrök, lovak és juhok nyájai) csak a magyar alattvalóknak tiltotta meg a kivitelét, a külföldieknek nem, azért, hogy a harmincadot ez utóbbiak fizessék ki. CJH 612., 688., 736., 786. Az 1514: 66. tc. indoklása szerint azért, mert a magyarok szokták az idegen pénzeket behozni, miután az állatokat külföldön eladták (ugyanezen oknál fogva kellett a külföldieknek magyar pénzzel fizetniük. Elképzelhető azonban, hogy ennek a rendelkezésnek belpolitikai oka (is) volt). CJH 736. 1466-ban Erdélyből nyersbőröket nem volt szabad kivinni. (A szászok szerint ez régi szokás volt, amit ellenben az elmúlt időben többen áthágtak és Magyarországra, Moldvába és Havasalföldre nagy mennyiségben vittek ki bőröket, ami miatt a szászoknak nem jutott elég bőr és így kárt szenvedtek. Ez mutatja, hogy a szászok érdekeire való tekintettel hozták ezt a rendelkezést.) Az oklevelet megerősítette Mátyás 1489-ben, II. Ulászló 1513-ban és II. Lajos 1519-ben, II. Ulászló azonban megengedte a kivitelét a szücsöknek. Ub V. 3464. sz., *Jakab E.*: Oklevéltár i. m. I. 327-328., 328. 2. jegyz., *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 48., Hurmuzaki i. m. XV.1. 130-131., 224-225. (II. Lajos 1518-ban annyiban lazított a rendelkezés szigorán, hogy megengedte a medgyesi szent Margit napi vásáron el nem adott bőrök exportját. Hurmuzaki i. m. XV.1. 237., idézi *Gonța, A. I.*: Moldova și Transilvania i. m. 109.) 1490-ben Mátyás azt parancsolta a szebeni polgármesternek, aki egyben a Szász Egyetem ispánja is volt, hogy ne vigyenek ki kendert az Oszmán Birodalomba, hanem azt a bányák szükségére adják el, mert a kender azoknak felette szükséges (nyilvánvalóan a bányakötelek előállításához). *Teleki J.*: Hunyadiak kora i. m. XI. 480., *Gonța, A. I.*: Moldova și Transilvania i. m. 95. Mátyás 1487-ben megtiltotta, hogy Erdélyből Havasalföldre acélt, lovakat, ellő juhokat exportáljanak. *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 48. A Havasalföldre és Moldvába irányuló fegyverkiviteli tilalmakra példák: *Ioan Marian Țiplic*: Breslele producătorilor de arme din Sibiu, Braşov și Cluj: secolele XIV-XVI. (Biblioteca Septemcastrensis 1.) Sibiu 2001. 58., 94., 102-104., 109-111., 115-116., 118-119., Hurmuzaki i. m. XV.1. 256-257., *Bogdan, I.*: Regeste i. m. 153. (vaskivitel tilalma, 1517 után). (Talán a vaskivitel tilalmával összefüggésben kobozták el moldvaiaktól vasat 1523-ben. Hurmuzaki i. m. XV.1. 274., idézi *Gonța, A. I.*: Moldova și Transilvania i. m. 113.) Engedély fegyverkivitelre Moldvába: Hurmuzaki i. m. XV.1. 130., idézi *Gonța, A. I.*: Moldova și Transilvania i. m. 95. (1488.) A Zsigmond-kori állatkivitel, illetve a 15. századi nemesfémkiviteli tilalmakra lásd: *Mályusz Elemér*: Állatkiviteli tilalmak Magyarországon a XIV-XV. század fordulóján. Agrártörténeti Szemle 25 (1983) 320-326., *Draskóczy István*: Kamarai jövedelem és urbura a 15. század első felében. In: Gazdaságtörténet-könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Szerk. Buza János (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 1.) Budapest 2001. 163-164. A behozatal tekintetében a moldvaiakat, 1524-ben pedig általában az idegen kereskedőket attól tiltották el, hogy kész ruhákat vigyenek Erdélybe, nehogy konkurrenciát támasszanak a beszercei szabóknak. *Jakab E.*: Oklevéltár i. m. I. 361., *Gonța, A. I.*: Moldova și Transilvania i. m. 95.

²²⁶ A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitatum Károlyi de Nagy-Károly. Sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. III. Bp. 1885. 40.

tc., 1492: 32. tc., 1498: 31. tc., 1518: 13. tc., 1523: 28. tc., 1525: 28. tc.²²⁷ Külföldről csak egy termék behozatalát tiltották, nevezetesen a sóét.²²⁸ A külkereskedelmet tehát alapjában véve kétféle megfontolásból is korlátozhatták: katonai (stratégiai jellegű áruk: fegyverek, annak alapanyagát képező vas, a hadellátáshoz, illetve a háborúhoz nélkülözhetetlen állatok kivitelének tiltása) és gazdasági okokból (állatexport tiltása azok hiánya esetén, megfelelő pénzek forgalmának biztosítása, királyi jövedelmek csökkenésének megakadályozása a sóimport tiltásával), de az állathiány megelőzését célzó intézkedések mögött részben társadalmi jellegű megfontolások is álltak.²²⁹ Az exporttilalmakat különböző mértékű szigorral alkalmazhatták az egyes országrészekben: amikor a szarvasmarhakivitel törvény tiltotta, az állatexportot vélhetőleg jóval erélyesebben akadályozták a nyugati határszélen, mint az ebből a szempontból jóval kevésbé aktív déli vagy északi vidékeken, a fegyverek és vasárak kivitelére ellenben bizonyára fokozottabb mértékben figyeltek az általában ellenséges viszonyban levő vagy azokkal szomszédos államokba, vagyis az Oszmán Birodalomba, Havasalföldre és Moldvába irányuló szállítmányok vámolásánál. Előfordult néha az is, hogy az exporttilalmat a király feloldotta, 1496-ban például 2600 ökörnek Ausztriába való szállítását engedélyezte,²³⁰ 1510-ben pedig azt, hogy a pozsonyi harmincadon szarvasmarhákat hajtsanak át.²³¹

Az Oszmán Birodalomban is tiltották bizonyos áruk exportját, részben ugyanazokét, amelyeket Magyarországról sem volt szabad kivinni: az aranyét és az ezüstét, gyakran a gabonáét és bizonyos nyersanyagokét: a gyapotét, nyersgyapjúét, bőrökét, de a perzsa háborúk esetén néha a selyembehozatalt is.²³² Az iszlám jogi szövegek szerint tilos volt kivinni fegyvereket és fegyvergyártásra felhasználható anyagokat, lovakat és rabszolgákat, mivel

²²⁷ CJH 154., 220., 226-228., 500., 612., 760., 816., 834. Az 1405: 15. tc. a réz és más fémek kivitelét is tiltotta, az 1523: 34. tc. ellenben csak a veretlen ezüstét. CJH 220., 818.

²²⁸ 1405: 8., 20. tc., 1439: 11. tc., 1464: 9 tc., 1518 bácia: 10. tc., 1519: 3. tc. és 1521: 13. tc. CJH 226., 234., 282., 348., 756., 758., 774., 790. Evvel az intézkedéssel a hazai só árusítását védték, amely királyi monopólium tárgyát képezte.

²²⁹ 1524 évi adat szerint például a pozsonyi halászok az általuk fogott halakat csak abban az esetben adhatták el az ország határain kívül, amennyiben az nem esett a pozsonyi vár, város és lakosság halszükségletének a rovására. DL 38912.

²³⁰ *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. 1493-1519.* Bearb. von Hermann Wiesflecker, Ingeborg Wiesflecker-Friedhuber und Manfred Hollegger unter Mitwirkung von Christa Beer. (Regesta Imperii XIV.) I-IV. Wien-Köln-Weimar 1990-2004. II. 7468. sz. 1495-ban I. Miksa arra kérte II. Ulászlót, hogy a tiltás ellenére engedje meg egy radkersburgi polgárnak, hogy Magyarországról 400 ökröt Ausztriába hajtson, 1498-ban ugyanazt kérte egy másik személyre és 1000 ökörré vonatkozóan. Uo. I. 2388., II. 5955. sz.

²³¹ *Kubinyi A.*: Egy üzletelő és diplomata várúr i. m. 273. Máskor a kereskedők kísérelték meg figyelmen kívül hagyni az exporttilalmat: 1502-ben ez volt az oka a pozsonyi harmincadosok és a pozsonyiak közti konfliktusnak. Uo. 268.

²³² *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m. 49., 228-229., *Pamuk, Ş.*: A Monetary History i. m. 11-12., 72-73., 137., *Faroqhi, S.*: Ottoman Attitudes i. m. 94-95., 99. Ezek a munkák azonban inkább csak általánosan, kronológiai támaszpontok nélkül tárgyalják az exporttilalmakat.

evvel segíthették az ellenséget, hogy megtámadja a muszlimokat, de ezt az előírást is gyakran kijátszották.²³³ Hasonló áruk kivételének tiltása eléggé megszokott volt a korabeli Európában, az angol alattvalóknak például VII. és VIII. Henrik idején tiltva volt a lovak, számszeríjak és kézfegyverek exportja.²³⁴ A szerződések és előírások azonban csak egy elvi keretet alkottak, életbeléptetésük a vámokon és az idegen területen dőlt el, és nem mindig az egyezségek tartalmának megfelelően, hiszen egyedi okokból kifolyólag azokat nem mindig tartották be, és ez érvényes volt mindkét ország esetében.²³⁵

A fegyverszünetek csupán közvetve és általánosan utalnak a török-magyar kereskedelmi kapcsolatokra, ezeket azonban közvetlen és konkrét adatok is bizonyítják. Erdélyi kereskedők a 15. század elején Havasalföldön keresztülhaladva közvetlenül az Oszmán Birodalomban is kereskedtek, így az 1413., 1424. és 1431. évi havasalföldi kereskedelmi kiváltságlevelek alapján a brassóiak (az utóbbi privilégium az árucseré színhelyéül három oszmán kézen levő Duna-menti kikötőt nevez meg.)²³⁶ A Kevének árumegállító jogot adományozó 1435 évi kiváltságlevelél a Szerbia és Magyarország között mindkét irányban közlekedő kereskedőket említ.²³⁷ 1480-ban a magyar király nevében raguzai kereskedők 2500 dukát értékben kívántak Ázsiából, különösen Brüsszából árukat hozni Magyarországra, egy későbbi irat szerint pedig 54 dukátot fektettek be brüsszai árukba, amiket késznek mutatkoztak tovább vinni Magyarországra.²³⁸ Egy 1456 és 1490 közöttre keltezett datálatlan oklevelél tanúsága szerint Onoffri Henrik, nándorfehérvári kapitány egy kereskedőt küldött Nándorfehérvárról Szendrőbe, avégett, hogy híreket hozzon onnan.²³⁹ 1478-ban egy bizonyos Ruztem nevű török kereskedő kapott Mátyás királytól kiváltságot Magyarországon való kereskedésre.²⁴⁰ 1495-ben Alsó-Magyarország egyik falujában, ahol keresztények és törökök közösen tartottak sokadalmat, hatalmas tűzvész támadt, az összes áru

²³³ *Panaite, V.*: Pace i. m. 259.

²³⁴ *J. D. Mackie*: The Earlier Tudors 1485-1558. Oxford, é. n. [1957, javított kiadás]. 470.

²³⁵ *Vö. Faroqhi, S.*: Ottoman Attitudes i. m. 95-96.

²³⁶ *Berindei, M.*: La „route Moldave” i. m. 54. 21. jegyz. A hivatkozott oklevelek: DRH D. 199., 228., 231., 276-277. A lengyel és moldvai kereskedők 15. századi jelenlétére az Oszmán Birodalomban lásd: Uo. 58-59.

²³⁷ Ráczekevei okmánytár i. m. 14.

²³⁸ *A. Ducellier*: Voies et produits du commerce balkanique après la chute de Constantinople: les routes terrestres. Byzantinische Forschungen 17 (1991) 16.

²³⁹ Magyarország és Szerbia i. m. 282-283. Természetesen a középkori Szerbia és Magyarország között is léteztek már kereskedelmi kapcsolatok: Lazarovics István szerb despota idejében a nándorfehérvári lakosok mentességet élveztek Magyarországon bizonyos vámok fizetése alól. *Jovanka Kalić*: Les contacts commerciaux de pays Balkaniques avec la Hongrie durant la seconde moitié du XVe siècle. Études Balcaniques 3 (1969) 623-624. (a tanulmányra Draskóczy István egyetemi docens hívta fel figyelmemet és bocsátotta annak fénymásolatát rendelkezésemre. Szívességét ezúton is köszönöm.) A raguzaiak kémkedésére, Mohács utáni adatokkal lásd: *N.H. Biegman*: Ragusan Spying for the Ottoman Empire. Some 16th-Century Documents from the State Archive at Dubrovnik. Belleten 27 (1963) 239-249.

²⁴⁰ DF 244100., felhasználta *Kubinyi A.*: Buda és Pest i. m. 25. 207. jegyz.

elégett, és Bonfini szerint megközelítőleg 60000 aranyforintnyi kár keletkezett.²⁴¹ 1497-ben a szendrői török parancsnok fia nándorfehérvári kereskedőket fosztott ki és gyilkolt le,²⁴² 1500-ban viszont az áruikat a Dunán hajókkal Magyarországra szállító török kereskedőket rabolták ki.²⁴³ Magyar kereskedők 1510-ben török vásáron vettek részt, ahol a törökök egy korábbi magyar támadásért bosszút álltak rajtuk.²⁴⁴ Szerémi szerint „a török császár zsidói” le szoktak jönni a budai zsidókhoz és titkon török árukat hoztak; tudomása szerint a kevei szerbek is „nagyon keresték az árukat”, mindig bőven volt árujuk, amiket Magyarországra vélhetőleg a Balkánról hoztak be, és állandóan volt velük egy-két török a sátraikban; Sankó Miklós, raguzai eredetű budai kereskedő gyakori követségei alkalmával sok török árut hozott Budára, amit ottani házában tárolt és a nyilvánosságot kerülve árusított.²⁴⁵ 1525-ben a nándorfehérvári parancsnok, Bali bég azt kérte Tomoritól, az Alsó Részek kapitányától, hogy engedélyezze a két állam közötti szabad kereskedést és hogy adjanak egy olyan jelt, amelyet birtokló személy szabadon mozoghasson mindkét országban.²⁴⁶

A magyar-balkáni kereskedelemben kiemelkedő szerepük volt a raguzai kereskedőknek, akik fontos közvetítői voltak a Magyarország és Szerbia közötti árucserének, amelynek egyik fontos útvonala Belgrádon és Szendrőn keresztül vezetett. Raguzai kereskedői a 13. századtól kezdve egyre kiterjedtebb kereskedelmi tevékenységet folytattak a környező országokban, főleg Itáliában, Boszniában és Szerbiában, de kereskedelmi aktivitásuk behálózta a Balkán-félsziget nagy részét. A következő századokban egyre fontosabb szerepet töltek be a régió árucseréjében, tevékenységük kulcsfontosságú lévén a Balkán-félsziget és Itália közötti közvetítő kereskedelemben: nyugatra mezőgazdasági termékeket vittek: bőrt, gyapjút, fagyút, sajtot, halakat, mézet, viaszt, szőrmekeket, továbbá rabszolgákat, onnan pedig

²⁴¹ *Bonfini, A.*: A magyar történelem tizedei i. m. 1001.

²⁴² *Stephanus Katona*: Historia critica regum Hungaræ stirpis mixtæ. Tomulus XI. ordine XVIII. Budæ 1792. 40., idézi *Kalić, J.*: Les contacts commerciaux i. m. 625. Az említett kereskedők bizonyára oszmán fennhatóság alatt levő területen tartózkodtak, de azt sem lehet kizárni, hogy az események egy portya alatt Magyarországon történek.

²⁴³ *Kubinyi A.*: Die Auswirkungen der Türkenkriege i. m. 206., 206. 27. jegyz.

²⁴⁴ *Wenzel G.*: Marino Sanuto i. m. II. 165.

²⁴⁵ *Szerémi Gy.*: Magyarország romlásáról i. m. 63-65.

²⁴⁶ Magyarországi pápai követek i. m. 119. 1494–ben II. Ulászló azoknak, akik a péterváradra várba települnének és ott épületeket emelnének, harmincadmenteséget és nemesi kiváltságokat ígért. Bizonyos, hogy a török-magyar határon vették igénybe ezt a vámkiváltságot, akik végül a várba költöztek. Petri de Warda i. m. 42-43. A mohácsi csata krónikása az ütközet után a tartományból eltávoztak közül a kormányzók és a fegyverviselők mellett a kereskedőket is megemlíti. Ők vélhetően az Oszmán Birodalomban is üzleteltek. Török történetírók i. m. I. 229. Nándorfehérvár környékén vélhetőleg kereskedéssel foglalkozott egy bizonyos Balabay nevű személy, akinek az özvegye 1504 előtt többször is panaszkodott a királynál amiatt, hogy bizonyos dolgok árát Kanizsai bán nem akarta kifizetni. Magyarország és Szerbia i. m. 315. Egyszer a Magyarországon levő oszmán katonák pénzért vásároltak ruhát, éspedig közvetlenül a mohácsi csata előtt cselből, hogy a lakosság biztonságban érezze magát és ne meneküljön el. Magyarországi pápai követek i. m. 445. Néhány adatot felsorol: *Katalin H. Gyürky*: Venezianische und türkische Importartikel im Fundmaterial von Buda aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricæ 26 (1974) 415-416.

kivált szöveteiket hozták. Levantével is szoros gazdasági kapcsolatokat ápoltak, onnan fűszereket és textíliákat hoztak be. A 13. század végétől felfedezett szerbiai és boszniai nemesfémhányák kincseit is túlnyomórészt Raguzán keresztül exportálták Itáliába egészen az oszmán hódításig, az 1440-1470-es évekig.²⁴⁷ Annak ellenére, hogy a raguzaiak 1358-tól kezdve a magyar király alattvalói voltak, megtalálták a szót az oszmán hódítókkal is, akikről 1442-ben évi adó fejében a szultán védelme mellé igen kedvező kereskedelmi kiváltságokat is kaptak. Ezek közül a legfontosabb az Oszmán Birodalom területén való kereskedelem szabadsága és az áruik után fizetendő mindössze 2%-os vámtarifa volt, ez ugyanis kisebb volt a külföldiek 5%-os, az Oszmán Birodalomnak adót fizetők 4%-os, sőt még a muzulmánok 3%-os vámjánál is (rövidebb periódusokban az oszmánok felemelték a raguzaiak vámkulcsát).²⁴⁸

A raguzaiak Magyarországon a 13. század második felében jelentek meg, ahol a legfontosabb telephelyük először Szávaszentdemeteren volt, ahonnan a 14. század végi oszmán támadások miatt Újakra költöztek. A raguzaiak különösen a Szerémségben, illetve a környékén voltak tevékenyek: az említett két városon kívül még Belgrádban, Kevén és Szendrőn, de megtelepedtek Székesfehérváron, Budán, Nagybányán és Sárospatakon is.²⁴⁹

²⁴⁷ Ragusa kereskedelmére lásd: *Krekić, B.*: Dubrovnik i. m. 67-123., *F.W. Carter*: Dubrovnik (Ragusa). A Classic City-State. London 1972. 71-75., 135-164., 214-284., *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m. 256-261., *Robin Harris*: Dubrovnik: A History. London 2003. 153-160. A raguzaiak által használt szárazföldi kereskedelmi utakra, illetve az általuk behozott keleti árukra lásd: *Krekić, B.*: Dubrovnik i. m. 68-70., 101., 103.

²⁴⁸ *Dusanka Dinić-Knežević*: Dubrovnik u Ugarska u srednjem veku. (Filozofski Fakultet u Novum sadu. Institut za istoriju. Vojvođanska akademija nauka i umetnosti. Monografije 28.) Novi Sad 1986. 227. (csak a magyar nyelvű rezümét használtam), *Kalić, J.*: Les contacts commerciaux i. m. 620-623., *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m. 260-261., *Peter Spufford*: The Money and its Use Medieval Europe. Cambridge 1988. 349-356., *Pamuk, Ş.*: A Monetary History i. m. 27-28. *Boško Bojović*: Dubrovnik et les Ottomans (1430-1472). 20 actes de Murad II et de Memed II en médio-serbe. Turcica 19 (1987) 122-123., 125., 129., 138-142., 144-147., 148-150., 152-155., *Boško I. Bojović*: Dubrovnik (Raguse) et les Ottomans., II. Onze actes de Memed II en vieux-serbe 1473-1476. Turcica 24 (1992) 173-174., 160-163., *Uő*: Dubrovnik (Raguse) et les Ottomans., III. 19 actes de Memed II en vieux-serbe (1476-1481). Turcica 28 (1996) 275., 285., *Uő*: Raguse (Dubrovnik) et l'Empire Ottoman a l'époque de Süleyman le Legislateur. Douze actes de Süleyman le Legislateur adressés a Raguse. Turcica 35 (2003) 258-262., 278-280. (megerősítve 1462-ben, 1510-ben és 1513-ben.), *Molnár Antal*: A belgrádi kápolna-viszály (1612-1643). Kereskedelem és katolikus egyház a hódolt Magyarországon. Századok 134 (2000) 375-377. A Török Birodalomban alkalmazott külkereskedelmi vámkulcsokra még: *Hóvári J.*: Az oszmán gazdasági struktúra i. m. 125. Az 1387. évi kiváltságlevél: ZsO I. 308. sz. Az Oszmán Birodalom más fontos kereskedőváros lakosainak is adott vámkedvezményt, például a Lemberg felől jövő kereskedőknek Dnyeszterfehérváron 1484-ben (3,33% 5,5% helyett). *Beldiceanu, N.*: Kilia i. m. 64-68., 71., *Berindei, M.*: La „route Moldave” i. m. 71. Más európai államok is alkalmaztak differenciált vámkulcsokat a kereskedők földrajzi származásától függően, pld. Szicília a 14. század elején, vagy Anglia, ahol a külföldiek nagyobb vámokat fizettek, kivéve a Hansa kereskedőket, akik 1474 után a kivált szövét után az angolok vámjának 6/7-ét, a külföldiekének kevesebb, mint 1/3-át fizették. *Henri Bresc*: Un monde méditerranéen. Économie et société en Sicilie 1300-1450. (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 262.) Rome-Palermo 1986. I. 372-373., *Mackie, J. D.*: The Earlier Tudors i. m. 471., 476.

²⁴⁹ *Kalić, J.*: Les contacts commerciaux i. m. 620-623., *Mályusz E.*: A négy Tallóci fivér i. m. 134-136., *Molnár A.*: A belgrádi kápolna-viszály i. m. 377., 376. 11. jegyz. 1402-ben Temesváron hunyt el egy raguzai polgár (hagyatékáról 1413-ban intézkedtek). Ez az első rájuk vonatkozó információ, de raguzaiak a 16. század második felében is éltek Temesváron. ZsO IV. 464., *István Petrovics*: The fading glory of a former royal seat: The case of medieval Temesvár. In: The man of many devices, who wandered full many ways. Festschrift in Honor of János

Magyarországi jelenlétük valószínűleg a kereskedelemmel függött össze, amelynek a volumene már elég jelentős lehetett a 14. században, hogyha a raguzai nagytanács azt is szabályozta: 1326-ban a városból Romania-ba, Dalmáciába vagy Magyarországra vitt áruk után fizetendő vámról határozott, 1385-ben pedig a Magyarországból városukba jövő kereskedők áruinak a vámjáról.²⁵⁰

Magyarországi kereskedelmüket hathatósan segítette, hogy ott jelentős kiváltságokat élveztek, amelyek közül az elsőt, amelynek tartalma nem ismeretes, I. Lajos adományozta a Szerémségben tartozkodó raguzaiaknak. 1358-ban I. Lajos szabad kereskedelem jogát adományozta a városnak, Magyarországon és bárhol, szerb-magyar háború esetén még Szerbiában is. 1387-ben Zsigmond megtiltotta, hogy a Szerémségben letelepült raguzai kereskedőket a boszniai és szerbiai ezüst behozatalában és kivitelében háborgassák. Mátyás szintén védte a raguzai kereskedőket alattvalói zaklatásától, a közöttük felmerülő vitás ügyeket pedig a raguzai elöljárók elé utalta. 1502 után Dubrovnik lakói az ország területén szabadon kereskedhettek és kicsiben is árusíthattak.²⁵¹ Hogy a raguzaiak kihasználták a kiváltságok adta lehetőségeket, azt a következő néhány konkrét adat is tanúsítja: 1362-ben néhány raguzai személy 280 ft értékben 160 mázsa ólmot vitt Kevén keresztül; 1416-ban hat hónapig kereskedés céljából tartózkodott Budán egy raguzai nemes; 1417-ben a Szlavóniából küldtek Boszniába élelmiszert, de azt a despota emberei Szrebernikbe próbálták irányítani; 1432-ben egy raguzai patrícius a bosnyák-albán határvidékről Váradra ment, ahol árujáért textíliát vásárolt. Raguzaiak 15. század második felében Belgrádban sóval üzleteltek, Magyarországon pedig általában szövetekkel, ékszerekkel, fűszerekkel, sóval, fegyverekkel és mezőgazdasági termékekkel kereskedtek.²⁵²

A középkori forrásokban az Oszmán Birodalom és Magyarország közötti kereskedelemre vonatkozó adatok mellett az egyik országból a másikba jutott vagy szánt árucikkekről is olvashatunk. Azokban az esetekben, amikor a származási hely nincs

M. Bak. Szerk. Balázs Nagy – Marcell Sebők. Budapest 1999. 533., *Uő*: Az „igaz hit” pislákoló fénye: a Temesvárott élő raguzai kereskedők levele XIII. Gergely pápához. In: Cirill és Metód példáját követve... Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára. Szerk. Bibók Károly – Ferincz István – Kocsis Mihály. Szeged 2002. 404-410. (Köszönöm a szerzőnek, hogy a két tanulmányra felhívta a figyelmemet és az utóbbinak elküldte a szövegét.) Azt nem lehet tudni, hogy a két időpont között milyen súlyuk volt a raguzaiaknak a városban. 1413-ben Szlavóniában is tartózkodtak raguzai polgárok, nem tudni, mi célból. Raguzai és Magyarország i. m. 221., ZsO IV. 808. sz. Raguzai nagyobb tanácsának 1414. évi határozata szerint a követségek útja Budára Újlakon át vezetett, a kereskedők is használhatták ezt az utat. ZsO IV. 1685. sz.

²⁵⁰ *Krekić, B.*: Dubrovnik i. m. 186. 127., 376. sz. 1391-ben bizonyos raguzaiaktól elvett gyapot ügyét a magyar királyi udvarban intézték, így lehetséges, hogy itt is egy kereskedelmi ügyletről van szó. Uo. 407. sz.

²⁵¹ Raguzai és Magyarország i. m. 375.

²⁵² *Mályusz E.*: A négy Tallóci i. m. 134., 171. 51-52. jegyz., ZsO VI. 29. sz. (vö. Uo. 30. sz.), ZsO VI. 994. sz., *Krekić, B.*: Dubrovnik i. m. 296-297. 799. sz., Raguzai és Magyarország i. m. 375., *Kalić, J.*: Les contacts commerciaux i. m. 622-623.

feltüntetve, ezek az áruk nemcsak a nándorfehérvári harmincadokon jöhettek, hanem Erdélyen, Szlavónián, de akár Nyugat-Magyarországon keresztül is. A Rusztem török kereskedőnek adott kiváltság barmokkal (*pecora*) való kereskedést említ.²⁵³ A rudniki körzetre vonatkozó, 1467 után összeállított vámszabályozás alapján a Szerémségből Rudnikba teherhordó állatokat és ökröket vittek,²⁵⁴ egy más forrás szerint a galambóci várba szintén állatokat.²⁵⁵ Hóvári János kutatásai alapján 1515-ben Szendrőből szarvasmarhákat, ökröket és juhokat exportáltak Magyarországra, amelyek után 660 akcse, mintegy 13,2 forint vámot fizettek.²⁵⁶

1488. június 15. előtt valamikor egy magyar alattvaló Izvornikból só rabolt el, ami szintén Magyarországról kerülhetett oda.²⁵⁷ 1524-ben annyi só kivánt II. Lajos eladni a törököknek, amennyinek az árával 40 „vagy nem is tudni hány”, török fogságban levő magyart ki lehet majd váltani, 1525-ben pedig 20000 forint értékű só.²⁵⁸ A rudniki körzetre vonatkozó vámszabályozás alapján is exportáltak só a Szerémségből Rudnikba,²⁵⁹ mint ahogy Crnca-ba és a harami erődítménybe is, de a szendrői kikötő 1516 évi szabályzata alapján is ott a legfontosabb kereskedelmi cikk az importált só volt.²⁶⁰ A harami erődítménybe bort is exportáltak,²⁶¹ de 1516 elején is hoztak Magyarországról néhány hordó bort Szendrőbe, amelyek után mintegy 2 forint értékű vámot fizettek.²⁶²

²⁵³ DF 244100.

²⁵⁴ *Nicoară Beldiceanu*: Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris. Paris 1964. 189. latin: A számomra nem teljesen egyértelmű francia nyelvű fordítást úgy is lehet értelmezni, hogy Szerémségből teherhordó állatokkal és ökrökkel szállították az árukat.

²⁵⁵ *Bogumil Hrabak*: Les droits du douane et les taxes de transit perçus dans la Serbie du Nord sur le trafic avec la Hongrie et les régions Balkaniques (jusqu'à la fin du XVIe siècle). Zbornik Narodnog Muzeja 19 (1989) 38. (A szerb nyelvű tanulmánynak csak a francia nyelvű összefoglalóját tudtam használni. A tanulmányra Draskóczy István egyetemi docens hívta fel figyelmemet és bocsátotta annak fénymásolatát rendelkezésemre. Szívességét ezúton is köszönöm.)

²⁵⁶ *Hóvári J.*: Az erdélyi só i. m. 43-44.

²⁵⁷ *Hazai Gy.*: A Topkapu Szeráj i. m. 294.

²⁵⁸ Magyarországi pápai követek i. m. 36., 146.

²⁵⁹ *Beldiceanu, N.*: Les actes des premiers sultans i. m. 189.

²⁶⁰ *Hrabak, B.*: Les droits du douane i. m. 38. Az erdélyi só már az Árpád-korban eljutott a Balkánra: IV. Béla az jeruzsálemi ispotályos rendnek 1247-ben adott kiváltságában a Bulgáriába, Görög- és Kunországba szállítandó sóból származó jövedelemről intézkedett, Kelet-Európa 1308 évi leírása alapján pedig valamennyi környező országba szállították az erdélyi só. *Franz Zimmermann – Carl Werner*: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt 1892. I. 74., Károly Róbert emlékezete. A szöveganyagot válogatta, szerk., a bevezetőt és jegyz. írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta. Bp. 1988. 74. A Balkán-félsziget sóellátását a környező tengerek vizéből, a magyarországi, havasalföldi és talán a moldvai sóbányákból nyert só biztosította. A magyar só tehát a fentebb említett lelőhelyekről eredő ásvánnyal versengett a balkáni piacokért, az északi területeken főleg a raguzaiak által forgalmazott sóval. A raguzaiak sókereskedelmére lásd: *Harris, R.*: Dubrovnik i. m. 153-154. Mohács utáni adatok a balkáni magyar sóexportra: *Hóvári J.*: Az erdélyi só i. m. 41-42.

²⁶¹ *Hrabak, B.*: Les droits du douane i. m. 38.

²⁶² *Hóvári J.*: Az erdélyi só i. m. 44.

A Török Birodalomból raguzaiak, szászok és törökök török bársonyt, rác damasztot vagy tafotát hoztak Magyarországra.²⁶³ Egy soproni lakos 1467-ben keleti, pogány szőnyegről végrendekezett.²⁶⁴ 1490-ben a visegrádi várban a királyi javak leltározója is több olyan darabot írt össze, amelyeket rác damasztból készítettek, amely damaszt között volt aranyozott, szerényen aranyozott, aranyozott vörös, többszínű aranyozott, többszínű egyszerű és végül egyszerű is.²⁶⁵ Szintén rác damasztból készített oltárterítőket hagytak 1501-ben egy szegedi kápolnára, 1508-ban pedig rác kumukából készült a koppányi bencés monostornak egy egyházdísze és a tatai bencés monostornak három casulája.²⁶⁶ 1526-ban a királyi udvarban is használtak szerb tafotát, és végrendeletében Bodó Ferenc is rác kamukából rendelt készíteni egy budai oltárra „ewlewzewt”.²⁶⁷ Azt nem tudtuk teljes bizonyossággal eldönteni, hogy a rácnak nevezett textíliák, amint elnevezésük alapján gondolható lenne, valóban Rácországban, azaz Szerbiában készültek, ugyanis ilyen vagy hasonló elnevezésű posztót (*rascie di Sciavonia*) a 15. század végén Szlavóniában is gyártottak (amennyiben *Sciavonia* valóban Szlavóniát és nem Szerbiát jelentette– ez a posztó Itáliában is népszerűségnek örvendett),²⁶⁸ és Firenzében is (*rascia*) is előállítottak. Arról nem tudunk, hogy Firenzéből ilyen posztót importáltak volna Magyarországra, de mivel firenzei posztót nagy mennyiségben (az 1470-es években 7-8000 véget) Raguzán keresztül részben raguzaiak vittek Levantébe, Raguzából könnyen juthatott Magyarországra is.²⁶⁹

1500-ban a budai udvarban a francia követ fiának török selyemből készített ruhát adtak, 1503-ban a velencei követnek néhány török kendőt, a következő évben a beregi ispán készült egy török subát testvérének, a racsai várnagynak levinni, 1508-ban Várdai Ferenc,

²⁶³ Kubinyi A.: Buda és Pest szerepe i. m. 25.

²⁶⁴ Házi J.: Sopron i. m. II.1. 103., *Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 32.)* Bp. 2004. 204. (A Sopronban előforduló keleti árukra vonatkozó adatokat PhD Szende Katalin egyetemi adjunktus (Közép-Európai Egyetem) jóvoltából ismerem, segítségét ezúton is köszönöm.)

²⁶⁵ Nógrády Árpád: Mátyás kincsek a visegrádi vár 1490. évi leltárában. In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére* i. m. 179.

²⁶⁶ Csánki Dezső: Magyarországi bencések egy bibliographiai becsű inventariuma 1508-ból. *Magyar Könyvszemle* 1881. 295-296.

²⁶⁷ Reizner János: Szeged története. IV. Szeged 1900. 92. (de damasco rasciano), *Johann Christian Engel: Monumenta Ungrica. Viennae 1809. 216., 231., Középkori leveleink (1541-ig).* Szerk. Hegedűs Attila – Papp Lajos. (Régi magyar levelestár I.) Bp. 1991. 65.

²⁶⁸ Patrick Chorley: *Rascie and Florentine Cloth industry during the Sixteenth Century.* *Journal of European Economic History* 32 (2003) 496., 496. 37. jegyz. Például 1515-1517 között Spalatóból Velencébe exportáltak ilyen posztót. Uo.

²⁶⁹ Uo. 489-490., 496. (A Levantébe irányuló firenzei posztóexport úgy tűnik, valamikor az 1520-as években hanyatlani kezdett, így kevésbé valószínű, hogy ekkor Firenzében gyártott rác posztó érkezett volna Magyarországra. Uo. 490-492. Amennyiben firenzei termékről van szó, az valószínűleg délnyugat felől jutott a Kárpát-medencébe, ugyanis a firenzeiek az Alpokon túlra csak az 1540 után szállítottak posztót – igaz, Rómába jelentős mennyiséget (Uo. 493-494.), és onnan is eljuthatott Magyarországra, noha ez az útvonal kevésbé tűnik valószínűnek.)

székesfehérvári örkanonok Batthány Benedek kincstartónak a király részére 500 forint értékű török bársonyt adott, 1514-ben Bakócz Tamás kíséretének tagjai török brokátruhát viseltek.²⁷⁰ Az egri püspökség 16. század eleji számadáskönyvei török takarót, kötőféket, nyeret, valamint török vászonból készített inget említenek,²⁷¹ de lehetséges, hogy egyes esetekben csak török módra elkészített termékekről van szó, mint ahogy egyszer török módra készített takaróról olvashatunk a számadáskönyvben.²⁷² 1486-ban Mátyás követe útján a francia királynénak perzsa ruhákat küldött ajándékba.²⁷³ A rudniki körzetre vonatkozó szabályozás alapján Rudnikból a Szerémségbe selyemszalat, bakacsint, borst, menyét-, nyest- és báránybőröket vittek.²⁷⁴ Több mint valószínű, hogy az a 32 forintos szőnyeg, 5 forintnyi bors, és talán az a két csizma is, amelyek árát 1504-ben Kanizsai György néhány nándorfehérvári lakosnak kellett kifizessen, szintén az Oszmán Birodalomból származtak.²⁷⁵ A délről behozott szövetekről és ruhákról az 1492-ben Bihácson, Ripacson és Szokolon őrzött török foglyok kiváltására adott áruk jegyzéke alapján alkothatunk fogalmat magunknak.²⁷⁶ Összesen 21 vég szövetet adtak 574 forint értékben,²⁷⁷ leggyakrabban aranyozott bíbor színűt vagy bíbort,²⁷⁸ majd bíbort, vörös színű, illetve rác kamukának való szövetet, továbbá szőnyegeket,

²⁷⁰ *Wenzel G.*: Marino Sanuto i. m. I. 130., II. 91., *Neumann Tibor*: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526). (A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Füzetek 3.) Nyíregyháza 2006. 248. sz., DL 82275., *Petneki Áron*: Intrada. Az ünnepélyes bevonulás formája és szerepe a közép-kelet-európai udvarokban. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. és az előszót írta R. Várkonyi Ágnes. A szerk. munkatársa Székely Júlia. Bp. 1987. 284. Az 1539-es szlavóniai vámtarifá is tartalmaz aranyozott török bársonyt (singjének vámértéke 5 forint volt). *Rudolf Horvat*: Hrvatske carine god. 1539. Vjesnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva 12 (1910) 231.

²⁷¹ Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500-1508. Közzéteszi E. Kovács Péter. Eger 1992. 254. (takaró), 257., 269. (kötőfék), 188., 196., 198., 254., 269. (nyeret), 270-271. (ing). A lószerszámok egy része az alább említendő török lovakkal együtt érkezett Magyarországra, mint ahogy 1493-ban is Várdai Péter egy török lovat török nyereggel felszerelve küldött VI. Sándor pápának. Petri de Warda i. m. 35. A mántuai Frederico II. Gonzaga által bírt török stílusú lószerszámok egy része is a Magyarországról kapott török lóval együtt juthatott Itáliába. *E. Kovács Péter*: Óstulok vagy bölény? Az itáliai nemesek és a magyarországi fenevad (Adalékok a középkori Magyarország faunájához). *Történelmi Szemle* 47 (2005) 94. A török lószerszámok egy része természetesen érkezhetett közvetve is az országba, miképpen 1503-ban a magyar királyné által a velencei szónoknak adott román lovat a törököknél szerelték fel. *Wenzel G.*: Marino Sanuto i. m. II. 91.

²⁷² Estei Hippolit i. m. 32., 113., 194. Török módra varott ruhát előállíthatott például az a török szabó is, akinek Corvin János egy levele értelmében egy falut kellett volna „megbocsattatni”. *Középkori leveleink* i. m. 21.

²⁷³ *Bonfini, A.*: A magyar történelem tizedei i. m. 878.

²⁷⁴ *Beldiceanu, N.*: Les actes des premiers sultans i. m. 189.

²⁷⁵ Magyarország és Szerbia i. m. 315. Az egyik csizmának 50 dénár volt az értéke, míg a másiknak, egy meg nem határozott minőségű és méretű posztóval együtt 5 forint. A lajstromban még szerepel bor, posztó, viza, rudak vagy gerendák (*asseres*), lovak, árpa, kötőfékek, sertés, takarók. Mivel 1,25 forint értékű árpát Tóth Márton, az akkori baricsi harmincados vett el egy személytől, elképzelhető, hogy az szintén külkereskedelmi forgalomban volt vagy legalábbis oda szánták. 1486-ban vagy 1487-ben a magyarok sok török turbánt és köpenyt vásároltak, de ez egy rendkívüli eset volt: Mátyás 500, a beszerzett ruhákkal töröknek öltöztetett katonájával kívánt nyomást gyakorolni a német-római császárra a vele folyamatban levő béketárgyalási során. *Hazai Gy.*: A Topkapu Szeráj i. m. 290.

²⁷⁶ Alsó-szlavóniai okmánytár i. m. 342-344.

²⁷⁷ A jegyzék összeállítója 662 forintot számított.

²⁷⁸ Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Szerk. Berrár Jolán – Károly Sándor. Bp. 1984. 104. (bársony), 113. (bíbor).

hacukákat, *zkender*-eket,²⁷⁹ csizmát és *repach* zsákot.²⁸⁰ 1499 évi soproni végrendeletben török szablya fordul elő.²⁸¹

Budán a várban néhány, a 16. század első három évtizedében készített Kütahya-i fajanszot találtak,²⁸² de 14-15. századi szír és perzsa fajanszot,²⁸³ sőt 14-16. századi kínai porcelánt is. A kínai darabok az azokat feldolgozó Holl Imre szerint nem kereskedelem révén kerültek Budára, hanem például ajándékként és a királyi udvar díszedényei közé tartoztak, illetve egy budai házat birtokló arisztokrata, egyházi személy vagy udvari méltóságé volt, aki azt például egy itáliai útja során szerezhette be.²⁸⁴ Ugyancsak Budán, de a domonkos-kolostor területén is kerültek elő valamikor a 16. század első felében gyártott török kerámiák: néhány izniki fajansztál- és kancsó-töredék, de az bizonytalan, hogy ezek Mohács előtt vagy után kerültek Budára.²⁸⁵ Azt nem lehet biztosan tudni, hogy milyen úton kerültek Budára a keleti kerámiák, de diplomáciai csere, utazások vagy kereskedelem révén hozhatták azokat.²⁸⁶

Oszmán pénzeket a középkori Magyarország területén kevés leletben találni, ezeknek a többsége (három) Erdélyben, illetve valószínűleg onnan került elő.²⁸⁷ Erdélyen kívülről csak egy leletet ismerünk, Zupanjáról, a Száva északi partján, a mostani Szarajevó-Szrebernik-Vukovár út mentén fekvő településről, ahol II. Murádnak mintegy száz akcséje került felszínre.²⁸⁸ Ez a lelet a 15. században Szrebernik vidékén folyó oszmán-magyar árucserét valószínűsíti, továbbá esetleg az említett útvonal középkori használatát is.

²⁷⁹ Ez egy fajta öv volt: „cingulum vulgo zkender de serico”. Alsó-szlavóniai okmánytár i. m. 343. Kevésbé valószínű, hogy a kenderbársonyra vonatkozik ez a kifejezés, amely egy gyengébb minőségű bársony volt: „alávaló bársony, akit kender-bársonynak szoktak hívnia”. *Zay F.*: Landorfejérvár i. m.

²⁸⁰ A szövetek ára végenként: aranyozott bíbor színűt vagy bíbor általában 30 forint, de 26, 50 és 60 is, bíbor 40 forint, rác kamukának való szövet 6 forint, vörös színű szövet 14 forint, meg nem határozott színű szövet 15 forint, az egyéb árúk: egy szőnyeg 2 forint, 2 szőnyeg 4, illetve 5 forint, 3 darab 7 forint, hacuka 13, 15 és 20 forint, zkender 4, 6 és 10 forint, egy csizma, egy repach zsákkal és egy szkender selyemövel együtt összesen 7 forint.

²⁸¹ *Házi J.*: Sopron i. m. II.1. 261., *Szende K.*: Otthon a városban i. m. 208-209.

²⁸² A leletek: egy-egy 1510-1520, illetve 1525 körülre datált tál, egy 1525 körül készített kanna, két 1525-1535 körül előállított tál, amelyek közül az egyik izniki, és legalább négy, ún. „Aranyszarv-edény” darabjai 1525-1530 körülről. *Imre Holl*: Fundkomplexe des 15-17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda. (Varia Archaeologica Hungarica 17.) Budapest 2005. 101-113-114., 153. (A szövegben idézett egyik tál fényképének száma (29: 11. ábra) tévedésnek tűnik.)

²⁸³ Egy 15. század közepére datált tál, két csésze és egy 1530 előtt készített tál töredékeit. *Imre Holl*: Persische Fayencewaren im ungarischen Fundmaterial (15.-17. Jh.). Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. 57 (2006) 475-477., *Uő*: Fundkomplexe i. m. 116.

²⁸⁴ A kínai leletek: egy valószínűleg a 14. század második fele és a 15. század eleje között készített váza, illetve három tál, egy kérdőjellel 15-16. századra datált edény, négy 16. század első felére datált szeladon (mázás kőcserépedény) (két tál, egy-egy tányér és kanna) darabjai. *Uo.* 130-133., 149-153., 157.

²⁸⁵ *Gyürky, K. H.*: Venezianische und türkische Importartikel i. m. 417-418. A datálás nehézségeire lásd: *Uo.* 413., 417., 421-423.

²⁸⁶ *Uo.* 423., *Holl I.*: Fundkomplexe i. m. 159.

²⁸⁷ *Gyöngyössy M.*: Altin, akcese i. m. 10-11. Ide számítható negyediknek egy I. Szelim korabeli oszporákat tartalmazó 1528-ban záródó erdélyi lelet is. *Uo.* 11.

²⁸⁸ *Mirnik, I. A.*: Coin Hoards i. m. 125. 603. sz. Az út nem szerepel a volt Jugoszlávai területén létezett középkori utak térképen. *Uo.* 227.

Az oszmán területeken örvendtek a külföldi, így a magyar aranyaknak is, sőt vámmentesen lehetett behozni azt, miképpen az ezüstöt is. Ez a viszonylagos ezüsthányal, a forgalom, beleértve a távolsági kereskedelem növekedésével magyarázható, és avval, hogy az aranyérméket ritkábban hamisították, nyírták körül, csökkentették a súlyát.²⁸⁹ Az Oszmán Birodalomban a 15-16. századokban a legfontosabb aranyérmék az egyiptomi és velencei pénzek voltak, a magyar aranyforintok jóval kevésbé voltak jelentősek, noha forogtak a birodalomban.²⁹⁰ Ennek szerencsés módon numizmatikai bizonyítéka is fentmaradt, éspedig két aranyforint formájában, amelyek 1460-ben már forgalomba kerülhettek és amelyeket valamikor feltétehetőleg 1463-1470 között oszmán ellenjeggyel láttak el.²⁹¹ A magyar aranyforintokat azonban leértékelték az oszmán és velencei aranypénzekhez viszonyítva, így tehát központi intézkedés is akadályozta az előbbi elterjedését a birodalomban. Ezt az is nehezíthette, hogy a forintnak a pénzlába –finomsága és súlya– különbözött az oszmán és velencei pénzekétől.²⁹²

A magyar forint oszmán területén való elterjedtségét egyelőre csak egyetlen adat alapján becsülhetjük meg, amely szerint II. Mehmed halálakor, vagyis 1481-ben a kincstárban volt 2308200 aranyérme közül 70000 magyar aranyforint volt,²⁹³ vagyis az érméknek mindössze 3%-a. Ez azonban csupán arra vonatkozóan ad fogódzót, hogy mennyi forint jutott el Isztambulba, a kincstárba, tehát ez nem zárja ki azt, hogy a magyar érmék fontosabb szerepe volt a balkáni területeken. Másrészt a fentebbi adatok önmagukban nem biztos, hogy tükrözik a magyar kapcsolat részesedését az oszmán külkereskedelemben, hiszen a külföldi érmék jelenléte az árucseré volumene mellett a külkereskedelmi mérlegtől is nagymértékben függött: ha a magyar-oszmán mérleg kevésbé volt passzív, mint a velencei-oszmán, kevesebb magyar pénz jutott az Oszmán Birodalomba. Az is elképzelhető, hogy a forintok nem közvetlenül Magyarországról, hanem valamely más balkáni állam területéről jutottak Isztambulba.

Mindent összevetve, ezek a számok inkább a magyar-balkáni kereskedelem passzivitását bizonyítják, függetlenül attól, hogy a forintok Magyarországról közvetlenül vagy közvetve kerültek a birodalomba. Ezt sajnos régészeti leletek sem alátámasztani, sem

²⁸⁹ Pamuk, Ş.: A Monetary History i. m. 62-66., 73., 132., 134., Fodor P.: Vállalkozásra kényszerítve i. m. 25-28., 55-56.

²⁹⁰ Pamuk, Ş.: A Monetary History i. m. 65-66. Európai ezüstpénzeknek a 16. század közepéig nem volt kiemelkedő szerepük. Uo.

²⁹¹ Gyöngyössy Márton: Oszmán-török ellenjegy középkori magyar aranyforintokon. Folia Archaeologica 51 (2003-2004) 183-185., 188 (uo. az érmék leírása és fényképe is.). 20. század eleji híradás szerint oszmán ellenjegyekkel ellátott magyar aranyforintok voltak még orosz gyűjteményekben is. Uo. 188. 14. jegyz.

²⁹² Gyöngyössy M.: Oszmán-török ellenjegy i. m. 184-185., 187-188.

²⁹³ Pamuk, Ş.: A Monetary History i. m. 61-62., Gyöngyössy M.: Oszmán-török ellenjegy i. m. 184.

megcáfolni nem tudják, hiszen mint láttuk, a Mohács előtti korra vonatkozóan egyelőre nagyon kevés oszmán pénz került elő a Kárpát-medencében, és ugyanolyan kevés magyar pénz az oszmán fennhatóság alatt levő területekről. Az oszpora ráadásul inkább Dél-Erdélyben adatolt, ahova azonban majdnem kizárólag Havasalföldről, esetleg Moldvából került.

Megemlítjük végül, hogy egy magyar áru eljutott Közel-Kelet piacaira is, éspedig 1394-ben a magyarországi réz Damaszkuszba,²⁹⁴ de azt minden bizonnyal a velenceiek városukon keresztül szállították oda.²⁹⁵

A magyar-török kereskedelem útvonalaira a fegyverszünetekben említett vásárhelyek és a harmincadhivatalok elhelyezkedéséből lehet következtetni.²⁹⁶ Térképre vetítve megállapítható, hogy a harmincadhivatalok nem egyenletes eloszlásban és a határtól számítva meglehetősen változó mélységben helyezkedtek el. Ami a déli viszonyokat illeti, a legnagyobb koncentrációt Nándorfehérvár környékén találjuk, ugyanis amíg a főharmincadhoz tartozó tíz vámhivatal egy megközelítőleg 170 km hosszú területsávon szóródott szét, addig a legnyugatabbra fekvő fióktól nyugati irányban a legközelebbi harmincad légvonalban megközelítőleg 200 km-re (Zágrábban), a legkeletebbi Nándorfehérvártól pedig keletre mintegy 150 km-re (Karánsebesen) volt található. A Belgrád környéki harmincadok elhelyezésénél, a többi magyar külkereskedelmi vámhivatal zöméhez hasonlóan, természetföldrajzi és biztonsági szempontokat követtek: azokat Száva melletti, nagyrészt a –feltehetőleg forgalmasabb– révek mellett fekvő és erődítményekkel védett helységekre telepítették.

²⁹⁴ *Eliyahu Ashtor*: Histoire des prix et des salaires dans l'Orient médiéval. (Monnaie, prix, conjoncture 8.) Paris 1969. 434-435.

²⁹⁵ A réznek a 14. század második felétől nagy kereslete volt a Közel-Keleten, Egyiptomban és Szíriában, amit részben az európai réztermelés növekedésével magyaráznak. (Ehhez bizonyára az is nagyban hozzájárult, hogy a Közel-Keleten az ezüstpénzt felváltotta a rézpénz, ez pedig az ezüst iránti megnövekedett itáliai kereslettel magyarázható). *Ashtor, Eliyahu*: A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages. London 1976. 305., 325.

²⁹⁶ Talán egy további balkáni út volt az, amelyet Sankó Miklós törökországi követségei alkalmával használt: ő menet a Dunán a Bánmonostorral szemben, a Száván pedig Rackán szemben kelt át, visszafele jövet pedig az azonosítatlan incsai révet használta. *Szerémi Gy.*: Magyarország romlásáról i. m. 64.

5. A kölpényi, baricsi és szabácsi harmincadok forgalma 1503 és 1505 között

5. 1. A források

Az alcímben jelzett forgalomról két számadás tudósít. Az első számadás a kölpényi harmincadra vonatkozik. Az első négy oldalra a kölpényi bevételre vonatkozó adatokat rögzítették: a kereskedők neveit, a szállítás irányát (vagyis azt, hogy behozták vagy kivitték az árut) és a szállított áruk értékét, utána külön-külön a vámon átvitt só, ökrök, illetve lovak összesített vámértékét és vámját, majd három üresen hagyott oldal után az utolsó oldalra a kölpényi, szabácsi és baricsi harmincadok összesített bevételeit, végül pedig a kiadásokat. A második számadás a baricsi harmincadra vonatkozik. A dátumot, a szállítók nevét, a behozatal vagy a kivitel tényét, a szállított árucikk nevét, az állatok esetében azok számát, egyébként a szállított áru értékét jegyezték fel. A számadást hivatali évenként vezették, amelyeken belül először a behozott árukat, majd a kivitt árukat könyvelték el időrendben, és azt a legvégén Kanizsai György saját kezűleg aláírta. A két számadás egy közös sajátossága, hogy nem tüntették fel a lefizetendő vagy lefizetett vámösszeget, csak a kölpényiben a só, ökrök és lovak összesített vámját.

A kölpényi számadás több tekintetben is eltér a középkori magyarországi harmincad-, illetve huszadnaplótól: címében nem tüntették fel milyen időszakra vonatkozik; nem tüntették fel a harmincadon való áthaladás időpontját; a só, ökrök és lovak esetében csak összesítő adatokat jegyeztek le; még két más harmincadra vonatkozó adatokat is lejegyeztek. Talán egy belső használatra készült összegzés egy része lehetett, amelyhez még a másik két harmincadnak a számadásai is tartoztak. A baricsi vámnaplóban a hivatali év elején kivitt árukat szorosan az ugyanazon hivatali év végén behozott áruk után jegyezték le,²⁹⁷ vagyis a számadás készítése idején már pontosan tudták, hogy mit szállítottak az egész időszakban a vámon keresztül, ami az eredeti vámnapló ismeretét feltételezi, tehát a baricsi harmincadszámadás is egy tisztázat vagy összegzés lehetett.

A baricsi vámnapló az 1503 március 25 és 1505 február 14 közötti periódusra vonatkozik. A számadásból kiderül, hogy Baricsra a harmincadosokat 1503 március 25-én nevezték ki, és 1504-ben is március 25-től számították az új hivatali évet, ez a hivatali év tehát 1505-ben szintén március 25-én kellett végződjön. Noha 1505-ben az utolsó bejegyzés február 14-re vonatkozik, a baricsi számadás valószínűleg két teljes évre vonatkozik és csak

²⁹⁷ A számadást lejegyző személy egyszer elvétette az időrendet: egy 1503 júliusi eseményt egy ugyanazon év augusztusi szállítás után tüntetett fel.

azért nincs egy bejegyzés sem 1505 február 14 és március 25 között, mert akkor egyszerűen nem volt forgalom a baricsi vámon. Baricson ugyanis voltak többhónapos periódusok is, amikor szünetelt a kereskedelem, példának okáért 1504-ben sem vámoltak el senkit február 24 és március 25 között. Elképzelhető ellenben egy másik magyarázat is: Kanizsai György bánnak a szolgálati éve 1502-ben, 1503-ban és 1504-ben február 14-én kezdődött,²⁹⁸ így lehetséges, hogy a baricsi harmincad jövedelmét Kanizsainak az 1504-ban kezdődő hivatali évének lejártáig, azaz 1505 február 14-ig utalták ki.

A kölpényi harmincadnapló datálatlan, de írásképe alapján a 16. század elején készülhetett, és mindenképpen 1476 és 1521 között, mivel említi a szabácsi harmincad jövedelmeit, Szabács várát pedig Mátyás király 1476-ban foglalta el és 1521-ben került ismét török kézre.²⁹⁹ Amint az alábbiakban kiderül, a kölpényi bevételek egy részét olyan személyeknek adták, akik 1503-ban és 1504-ben Kanizsai bán familiárisai voltak, ami arra utal, hogy a kölpényi számadás e két év körüli időszakra vonatkozik. Azt is figyelembe véve, hogy a kölpényi számadás egy bejegyzése szerint a kölpényi harmincadot a baricsival együtt számolták el, valószínűnek tartjuk, hogy a kölpényi számadás ugyanarra a periódusra vonatkozik, mint amelyre a baricsi is, és a következőkben ennek megfelelően számolunk vele.

A pénznemet illetően a számadásokban csak forinttal és dénárral, vagyis magyar pénzekkel számoltak. Azért tartjuk szükségesnek ezt megemlíteni, mert Magyarország határmenti vidékein idegen pénzeket is használtak, Erdélyben a Szászföldön például a magyar érmék mellett az akcse (*akçe*), vagy más néven oszpora (*asper*),³⁰⁰ az Oszmán Birodalom Havasalföldön és Moldvában is használatos alap-ezüstérméje, Anatóliában és a Balkánon

²⁹⁸ Magyarország és Szerbia i. m. 305., 313., 318., DL 25431.

²⁹⁹ *Csánki Dezső*: Szabács vára. Hadtörténeti Közlemények 1 (1888) 355-388., *Kiss Lajos*: Nándorfehérvár bukása (1521). Hadtörténeti Közlemények 2 (1889) 389-440., 546-612., *Szakály Ferenc*: Nándorfehérvár, 1521: a vég kezdete. In: *Zay Ferenc*: Az Landerfeji vár elveszésének oka e vót, és így esött. Sajtó alá rendezte Kovács István. Az utószót Szakály Ferenc írta. (Bibliotheca Historica). Bp. 1980. 83-164., *Szakály Ferenc*: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Hadtörténeti Közlemények. Új folyam 25 (1978) 484-498.

³⁰⁰ Az oszporára lásd: *Şevket Pamuk*: In: An Economic and Social History of the Ottoman Empire i. m. 947-985., *Uő*: A Monetary History i. m. 30-74., 88-90., *Gyöngyössi M.*: Altin, akcse i. m. 15-22., *Fodor Pál*: Vállalkozásra kényszerítve i. m. 55-58.

egyben fő számítási pénze is forgalomban volt,³⁰¹ Nyugat-Magyarországon pedig osztrák pénzt is használtak.³⁰²

5. 2. A forgalmazott árucikkek mennyisége és vámértéke

A behozatal részletekbe menő vizsgálatát az nehezíti meg, hogy a behozott árukat nem nevezték meg, azokat Kölpényben összefoglaló névvel csak „dolgok”-ként (res), míg Baricsban „dolgok”-ként és „kis dolgok”-ként (res parva) könyvelték el. A „dolgok” kifejezés alatt elvileg élőlényeken kívül bármit lehetne érteni,³⁰³ de nagy valószínűséggel olyan árucikkekre vonatkozott ez a kifejezés, amelyeknek a Balkán-félszigetről való behozatalát más források is tanúsítják, vagyis textilárura, ruházati cikkekre, bőrárura, keleti gyümölcsökre és fűszerekre (utóbbiak közül főleg borsra, majd gyömbérre, tömjénre, sáfrányra és szerecsendió-virágra).³⁰⁴ Megjegyezzük, hogy más harmincadokon is használtak elvéve hasonló gyűjtőfogalmakat, például Sopronban a kalmáráruk, különböző áruk (institoria,

³⁰¹ Brassóban 1503-ban forinttal és akcséval, Szebenben 1500-ban ellenben forinttal és dénárral találkozunk a huszadnaplókban. *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 304-305., *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. I. (Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsische Archiven I.1.) Hermannstadt 1880. 270-304.* A török Szendrőben már ismét török akcséval számoltak (egy forint, vagyis 100 dénár 52-53 akcsét ért). *Hóvári J.*: Az erdélyi só i. m. 52., 59. 77. jegyz. Az erdélyi szász városokban, illetve a középkor végi Magyarországon használt oszporára lásd: *Draskóczy István*: A Szászföld összeírása a XVI. század első évtizedéből. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Kolozsvár 1996. 164. 17. jegyz., *Gyöngyössi M.*: Altin, akcse i. m. 9-14., 21. A törvények több ízben tiltották a külföldi pénzek behozatalát és elfogadását (1439: 11. tc., 1507: 11. tc., 1514: 66. tc., 1525: 23 tc.), de az 1492: 31. tc. a végvidéken megengedte azt. CJH 282., 700., 736., 832., 834., 500. Az 1526: 36 tc. a rézpénzek behozatalát tiltotta ugyan, de a 37. tc. a hadjáratok idejére megengedte a külföldi érmék forgalmát. CJH 852. 1505-ben II. Ulászló kivonta az oszporát a forgalomban, csak Brassónak és Szebennek engedte azt meg, de 1513-ban már a szászok adójuk egy részét ismét oszporában fizethették. *Draskóczy I.*: A Szászföld összeírása i. m. 164. 17. jegyz. Adatok oszmán pénzek lengyelországi forgalmára a 15. század második felében: *Berindei, M.*: La „route Moldave” i. m. 61. 50. jegyz.

³⁰² *Kubinyi András*: A későközépkori magyar-nyugati kereskedelmi kapcsolatok kérdése. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Szerkesztőtársak: Rihmer Zoltán – Thoroczkay Gábor. Bp. 1998. 116.

³⁰³ A 16. században a „török áruk” körébe bizonyos esetekben ellenben állatok is tartoztak. *Gecsényi Lajos*: „Török áruk” és „görög kereskedők” a 16-17. századi Magyarországon. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv i. m. 188. 9. jegyz.

³⁰⁴ *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 168-170., *Goldenberg, S.*: Despre vama (vigesima) Sibiului i. m. 676-677., *Pach Zsigmond Pál*: Magyarország és a levantei kereskedelem a XIV-XVII. században. (Előadások a Történettudományi Intézetben 4.) Bp. 1986. 15. A 15. század elején Erdélybe délről és keletről havasalföldi agrártermékek (hal, marha, bőr, viasz, méz, stb.) mellett a következő árukat hozták be: fűszerek, kecskegyapjú, teveszőr, gyapot, bőrök; ezeken kívül még vámot szedtek „minden olyan áru után, amelyet a szaracénok hoznak”, illetve „amelyek a tengerről jönnek”. *Uő*: A Levante kereskedelem erdélyi útvonala I. Lajos és Zsigmond korában. Századok 109 (1975) 16-18., 28-30. Az 1500 körüli, illetve a 16. század első felébeni erdélyi fűszerbehozatalra lásd: *Uő*: A Levante kereskedelem erdélyi útvonala a 15-16. század fordulóján i. m. 1005-1038., *Pakucs Mária*: Erdély dél felé irányuló fűszerforgalma a 16. század első felében (Brassó és Nagyaszeben szerepe a távolsági kereskedelemben). *Sic Itur ad Astra* 13 (2002) 46-64. A 16-17. századi „török áruk”-ra lásd: *Gecsényi L.*: „Török áruk” i. m. A Duna-delta előtt fekvő Tulcsán a 16. század elején a kereskedők legnagyobb mértékben szintén keleti eredetű méterárut, ruhaneműket, fűszereket és keleti gyümölcsöket vittek át a vámon. *Hóvári J.*: A tulcsai i. m. 435-441. (az áruk felsorolásával). A főbb levantei áruk felsorolása: *Wilhelm von Heyd*: Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge. Publiée par Furcy Raynaud. Leipzig 1885-1886. (Reprint: Amsterdam 1959.) 563-711.

diversa mercimonia), Brassóban apróságok (parvalia) kifejezést is használtak, a nyugat-magyarországi harmincadokon pedig egyszerű, különböző, apró, illetve vegyes holmikként is könyveltek el árukat, sőt, kivételes esetekben egyáltalán meg sem nevezték az árukat, de a baricsi és kölpényi vámokon uralkodó gyakorlattal ellentétben az árucikkeket a fuvarok túlnyomó többségében pontosan megnevezték.³⁰⁵ A szintén magyar-balkáni kereskedelmet elvámoló 16. század eleji brassói és szebeni huszadnaplóban „res Turcales”, „res Turcae” kifejezések is szerepelnek, amelyek alatt délről behozott fűszereket, textilneműket, ruházati cikkeket, bőröket, bőrárut értettek.³⁰⁶

A behozatalt összegezve, a kölpényi vámon 7958,79 forint, a baricsin 5268,25 forint értékű dolgokat hoztak be; az utóbbi harmincadon 153 forint értékű árut „kis dolgok”-ként (ami az összes behozatalnak a 2,9%-át jelentete), 5115,25 forint értékű árut (97,1%) pedig csak „dolgok”-ként tüntetett fel az írnok. Kis dolgokként elkönyvelt árukat ritkábban és kisebb összértékű szállítmányokban hoztak be: kilenc alkalommal 6 és 32 forint közötti értékű szállítmányt, egy szállítmány átlagértéke 17 forint lévén, míg dolgokkal 66 alkalommal kereskedtek, amikor a szállítmányok értéke 2 és 394,75 forint között mozgott, a szállítmányok átlagértéke pedig 77,5 forint volt.

A számadások a kivitel esetén is aránylag kevés, mindössze kilenc árucikket neveznek meg: ökröt, lovat, juhot, sertést, halat, fagyút, sőt, kést (cultellus),³⁰⁷ tarisznyát (bursa) és posztót.³⁰⁸ A lovak csödörök vagy herélt lovak lehetnek; a halakról és posztóról a számadás nem árul el semmi közelebbit, noha többféle halfajta és posztó forgott a magyarországi piacokon.³⁰⁹

Azoknak az áruknak a mennyiségét, amelyeknél ezt meg lehetett állapítani vagy becsülni, az alábbiakban foglaltuk össze. A só esetében csak megközelítő értéket tudunk

³⁰⁵ *Mollay K.*: A soproniak harmincadvámja i. m. 136., Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. I. (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt I.) Brassó 1886. 52., 54., 59., 61., 63-65., stb., *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 67.

³⁰⁶ Az erdélyi huszadokon behozott keleti árukra: *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 168-171., *Uő*: Sibiul i. m. 241-243.

³⁰⁷ Noha a „cultellus” szó elsődleges jelentése kiskés, 1476-ben és 1494-1495-ben vágókés értelemmel szerepelt (cultelli wlgo vagokes, cultelli scilicet vagokes), de használták általánosan kés értelemben is. *Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. I-II. Bp. 1966. I. 452., DF 270488., *Engel, J. C.*: Geschichte des Ungrisches Reiches I. i. m. 170., Régi magyar glosszarium. i. m. 399. (kés szócikk).

³⁰⁸ A nyugat-magyarországi harmincadszámadások 1542-ben például 349 árucikket neveznek meg. *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 67.

³⁰⁹ A nyugat-magyarországi harmincadokon például 34 posztófajtát és hat halfajtát, a brassói huszadon 18 posztófajtát és öt halfajtát, a szebenin kilenc posztófajtát és négy halfajtát különböztettek meg. *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 75-78., 148., 157. *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 110., 151., *Uő*: Sibiul i. m. 216. Mivel valamikor 1504 előtt Kanizsai egyik embere vizát vásárolt, elképzelhető, hogy a számadásban előforduló hal is viza volt. Magyarország és Szerbia i. m. 315. A disznók és juhok esetében is a nyugat-magyarországi harmincadokon megkülönböztettek például sovány és hizott disznókat, illetve bárányokat és juhokat. *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 83., 157-158.

megadni, ugyanis nem ismerjük a sókockák vámértékét. Mi 100 sókocka értékét 5 forintnak vettük, amilyen értékben számították a végvárakban szolgálóknak a zsoldjuk egy részeként adott sót, de ennél az összegnél a piaci ár nyilvánvalóan magasabb volt. Tovább bonyolítja a sóval való számolást, hogy a közeli Szendrőn a darabsó mellett kétféle méretű: egy nagy és egy kis sókocka volt forgalomban, amelyek közül egyiknek sem lehet pontosan tudni a súlyát.³¹⁰

Barics	só	ökrök	lovak	juhok
1503 március 25-1504 március 24	19080	120	144	450
1504 március 25-1505 március 24	10040	4	8	
1503 március 25-1505 március 24	29120	124	152	450
Éves átlag	14560	62	76	225
Kölpény				
1503 március 25- 1505 március 24	6510	460	736	
Éves átlag	3255	230	368	
Éves átlag Barics és Kölpény	17975	292	444	225

1. táblázat. A baricsi és kölpényi harmincadokon forgalmazott áruk mennyisége hivatali évenként, 1503 március-1505 február.

Kölpényben az elvámolásra kerülő só után értékvámot szedtek, éspedig a feltüntetett értékének a huszadát, így az általános magyarországi gyakorlatot is tekintetbe véve bizonyos, hogy a hal, faggyú, posztó, kések, tarisznyák, és „dolgok” esetében, amelyeknek szintén az értékét és nem a mennyiségét tüntették fel, hasonlóan jártak el. Az élőállatok után azonban bizonyosan darabvámot szedtek, mivel a jegyzékben is az állatok számát jegyezték fel, és nem az értéküket, másrészt pedig a többi magyarországi harmincadokon is, mint alább látni fogjuk, ez volt az általános gyakorlat. A kölpényi számadás megadja a kölpényi harmincadon elvámolt állatok: lovak és ökrök számát és az utánuk bevételezett vámösszeget, így elvileg ki lehet számítani az ökrök és lovak után szedett darabvámokat (feltételezzük, hogy az egységes adminisztráció és a harmincadok közelsége miatt szabácsi és baricsi harmincadokon egy adott árunak ugyanannyi volt a vámja, mint Kölpényben). Az így kapott 5,557 dénáros, illetve 1,128 dénáros értékek azonban felkeltik a gyanút, ugyanis egyrészt a darabvámok általában egész számokban kifejezhető dénárösszegek szoktak lenni, tehát esetünkben egy öt vagy hat, illetve egy egy dénáros vám lenne természetes. A tört értékekre több magyarázat is kínálkozik: egyes esetekben nem a vámtarifának megfelelő vámot vetettek ki, hanem csak egy ahhoz közeli vámot, amely gyakorlattal például a szebeni, brassói és soproni vámon is éltek (Szebenben főleg abban az esetben, amikor áruval fizettek vagy amikor a vámértéknek egy törtszámmal kifejezhető mennyiség jött ki); vagy a nagyobb mennyiségben szállított áruk után kevesebb harmincadot kértek, amint az Pozsonyban is előfordult; talán a feljegyzés napján a

³¹⁰ Hóvári J.: Az erdélyi só i. m. 52-54.

kereskedők nem fizették ki rakományuk után a teljes vámot, hanem annak egy részével adósok maradtak; esetleg a vámosok elengedték a vám egy részének kifizetését, vagy akár tévedtek a vámkivetésnél.³¹¹

Nehezebben magyarázható meg a fentebbi módszerrel kiszámolt tarifák csekélyisége, ugyanis a darabvámok jóval alacsonyabbak a más harmincadokból ismert értékeknél: amíg Kölpényben egy ökör vámja 5,557 dénár volt, addig Sopronban egy 1483 és 1490 közötti harmincadtarifa szerint 25 dénár, Brassóban a 15. század végén 9,5 és 10 dénár, 1503-ban 10 dénárért érő 5 oszpora, Szebenben 1500-ban és 1552-ben egyaránt 10 dénár, a székesfehérvári, szlavóniai és nyugat-magyarországi harmincadokon 1515-ben, 1539-ben, illetve 1542-ben is 50 dénár; Szlavóniában egy tinóé vagy fiatal tehéné 25 dénár. Csupán Pozsonyban volt kisebb az ökrök harmincadvámja, ahol a vám 1457/8-ban 10 bécsi dénár volt, ami megközelítőleg 4,1-4,2 magyar dénárnak felelt meg.³¹² Egy ló vámja Kölpényben 1,128 dénár volt, Pozsonyban 1457/8-ban 84 bécsi dénár, azaz kb. 34,2-35 magyar dénár, Sopronban 1483 és 1490 között egy jó lóé egy forint, egy rosszé fél forint, Brassóban 1503-ban és 1542-ben 16 dénárnak megfelelő 8 oszpora, Bártfán 1504 és 1524 között 20 dénár, egy meg nem határozott „caballus” és „Wallach” (herélt vagy esetleg román) lóé egyaránt 10 dénár, a szlavóniai harmincadokon 1539-ben egy lóé 1 forint, egy fiatal lóé, illetve kancáé egyaránt 50 dénár, egy kis lóé, illetve kancáé 25 dénár, a nyugat-magyarországi harmincadokon 1542-ben egy lóé 50 dénár, Szebenben 1552-ben 12 dénár, ugyanitt egy török lóé 50 dénár vagy megegyezés szerinti összeg volt. Kölpényből a juhok vámjára nem maradt fent adat; Pozsonyban 1457/8-ban 2 bécsi dénárt, azaz 0,8 magyar dénárt, Sopronban 1483 és 1490 között 1000 juh után 15 forintot, tehát 1 juh után 1,5 dénárt szedtek, 1539-ben a szlavóniai harmincadokon és 1542-ben Nyugat-Magyarországon egyaránt 2 dénárt, Szebenben 1552-ben 3 juh után 2 dénárt vagy megegyezés szerinti összeget.³¹³ Az valószínű, hogy a magyar marhatenyésztés központjához, a Nagyalföldhöz viszonylag közel levő baricsi és kölpényi vámokon a szarvasmarha piaci ára, ennél fogva a harmincadtarifája is alacsonyabb volt, mint a nyugati határszélen vagy

³¹¹ Goldenberg, S.: Despre vama (vigesima) Sibiului i. m. 676., Mollay K.: A soproniak harmincadvámja i. m. 136-137., Rechnungen Hermannstadt i. m. 349-350., Rechnungen Kronstadt i. m. I. 37., 41., 44., 48., 1. jegyz., 50., 1. jegyz., 58., Kováts F.: Nyugatmagyarország i. m. 7., 192-193., Fügedi Erik: A bártfai XVI. század eleji bor- és lókvitel néhány kérdése. Agrártörténeti Szemle 14 (1972) 41-42.

³¹² Egy aranyforint akkor 240-245 bécsi dénárral volt egyenlő. Kováts F.: Nyugatmagyarország i. m. 208-209.

³¹³ Kováts F.: Nyugatmagyarország i. m. 189., Házi J.: Sopron i. m. II. 6. 262., Fügedi E.: A bártfai i. m. 52., Kardos Tibor: Velencei vonatkozású gazdaságtörténeti adatok a Jagelló-korból (1502-1518). Századok (1951) 442. (Székesfehérvár), Manolescu, R.: Braşovul i. m. 114., 117., 1. jegyz. (Brassó), Horvat, R.: Hrvatske carine god i. m. 230., Ember Gy.: Nyugati külkereskedelme i. m. 82-83., Engel, J. C.: Geschichte des Ungarischen Reiches i. m. III. 37. (Szeben). A lovak után fizetett egy forintos soproni tarifa ritka lehetett, ugyanis Werbőczy egy 1520 évi beszédében azt fejtegette, hogy az ökrök és lovak vámjának nagymértékű felemelésével el lehetne érni az egy forintos tarifát. Fraknói Vilmos: Werbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde. 1513-1526. Történelmi Tár 23 (1877) 144.

Erdélyben, és így elképzelhető, hogy Kölpényben egy ökör vámja, noha megközelítőleg a fele a második legkisebb, 10 dénáros brassói és szebeni vámnak és mintegy tizede a legnagyobbaknak, de nagyobb a pozsonyi négy dénárosnál, valóban egy 5,557 dénárhoz közel eső összeg lehetett. A lónak a megközelítőleg egydénáros vámja azonban valószínűtlenül alacsonynak tűnik, ugyanis megközelítőleg csupán egy tizede a legkisebb, 12 dénáros szebeni vámnak és nagyjából mindössze egy kilencvenede a legnagyobb, egy forintos soproni tarifának.

	Kivitel										Behozatal	Összforgalom
	Só	só és halak	ökrök	lovak	juhok	faggyú	kések	kések és posztó	kések és tarisznyák	összesen		
Barics												
1503 március 25-1504 március 24	954,00		133,36	32,48	135,0		55,0	15,0	16	1340,84	3387,50	4728,34
1504 március 25-1505 március 24	502,00	40	4,45	1,80		6				554,25	1880,75	2435,00
1503 március 25-1505 március 24	1456,00	40	137,81	34,28	135,0	6	55,0	15,0	16	1895,09	5268,25	7163,34
Éves átlag	728,00	20	68,91	17,14	67,5	3	27,5	7,5	8	947,55	2634,13	3581,67
Kölpény												
1503 március 25-1505 március 24	325,50		511,20	166,00						1002,70	7958,79	8961,49
Éves átlag	162,75		255,60	83,00						501,35	3979,40	4480,75

2. táblázat. A baricsi és kölpényi harmincadokon forgalmazott áruk vámértéke hivatali évenként, 1503 március-1505 február.³¹⁴

A szarvasmarha a legfontosabb későközépkori magyar exportáru volt: a pozsonyi vámon 1457-1458-ban 1466 darabot vittek ki 4153,67 forint vámértékben, 1542-ben az északnyugati harmincadokon 29086 szarvasmarhát 282777 forint vámértékben, amelyek zöme, 27529 állat, ökör volt.³¹⁵ Az egész magyar marhakivitel azonban jóval nagyobb méretű volt az előbbi harmincadszámadásokból kapott adatoknál: megközelítő számítások szerint a 16. század elején Velencébe évente 14000, Bécsbe 16000, a dél-német területekre pedig 18000 szarvasmarhát exportáltak, évente tehát mintegy 50000 állatot, de 1520 körül már 60000 darabot.³¹⁶ A huszadszámadások szerint Erdélybe a szarvasmarhákat inkább importálták, és pedig 1500-ban Szebeneken keresztül 14 darabot, Brassón keresztül pedig 3457 darabot (2092

³¹⁴ A lovak és ökrök esetében a kölpényi vámértékekkel számoltunk, a juhok esetében a többi vámon alkalmazott vámértékek középső vámértékével, vagyis a soproni és szebeni juhonkénti 30 dénárossal.

³¹⁵ Kováts F.: Nyugatmagyarország i. m. 190., *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 83., 157.

³¹⁶ Ian Blanchard: The Continental European Cattle Trades 1400-1600. *Economic History Review* 39 (1986) 434., 457., 2. táblázat. Az Itáliába irányuló kivitelre lásd még: Othmar Pickl: Der Viehhandel von Ungarn nach Oberitalien von 14. bis 17. Jahrhundert. In: Internationaler Ochsenhandel (1350-1750). (Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte 9.) Hrsg. von Franz Westermann. H. n. 1979. 44-85.

ökröt és 1365 tehenet) hoztak be 28, illetve 6368 forint vámértékben, de más adatok szerint Szeben keresztül szarvasmarhát exportáltak is a középkorban.³¹⁷ Ezekhez a mennyiségekhez képest, Szebentől eltekintve, a baricsi és kölpényi harmincadokon összesen kivitt mintegy 300 fős csorda eltörl, a nyugatra kivitt szarvasmarháknak például a töredékét képezi (megközelítőleg 1%-át). Az Oszmán Birodalom északi behozatala tekintetében még a gyurgyevói vámon, ahol a Havasalföld és az Oszmán Birodalom közti áruforgalom nagy része ment át,³¹⁸ szállított állatok számát ismerjük az 1506 októbere és 1508 júliusa közötti időszakból. Ott is jóval több szarvasmarhát vittek ki, 1507-ban mintegy 1500, 1508 első hét hónapjában 600 állatot.³¹⁹

A ló kivitel tekintetében a déli mintegy 450 darabnyi export jelentőségében már megközelítette a nyugatit, ahol 1457-1458-ban 430, 1542-ben 1407 lovat szállítottak ki 13671 forint értékben. Északra Bártfán keresztül már kevesebb lovat exportáltak, 1504 és 1524 között évente 64-249 állatot, 256-996 forint értékben. Erdélybe vagy Erdélyből lovakat 1503-ban Brassón és 1500-ban Szeben keresztül nem szállítottak.³²⁰ A magyar viszonylatban jelentős déli ló kivitel avval is magyarázható, hogy az Alföld a középkori magyar lótenyésztés egyik központja volt. Bertrandon de la Brocquière 1433-ból való útinaplója szerint Szegeden akár 3-4000 lovat is lehetett vásárolni, attól északra pedig egymást érte a sok ménes a síkságon.³²¹ A magyar lovak összes exportjának a mértékét nem lehet megbecsülni, de csökkent a 16-17. században; a kevés adatból az irányát is csak sejteni lehet: kisebb-nagyobb mértékben az export a Habsburg fennhatóság alatt levő területek felé irányult.³²² Lovakat nemcsak kivittek a Balkánra, hanem be is hoztak onnan, középkori forrásokban ugyanis többször szerepelnek törökként említett arab lovak.³²³ A két Belgrád melletti vám ló kivitele

³¹⁷ *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 116., *Uő*: Sibiul i. m. 219-220.

³¹⁸ *Hóvári J.*: Az oszmán gazdasági struktúra i. m. 108.

³¹⁹ *Hóvári J.*: Az oszmán gazdasági struktúra i. m. 106-107.

³²⁰ *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 83., 157-158., *Fügedi E.*: A bártfai i. m. 52., *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 116. Szebenbe, illetve onnan a középkorban csak elvétve importáltak, illetve exportáltak egy-két lovat. *Uő*: Sibiul i. m. 219., 43-44. jegyz.

³²¹ Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054-1717. Összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte Szamota István. Bp. 1891. 91-92.

³²² Az 1550-es években például debreceni kereskedők oroszoknak is eladtak legalább 300 csödört és nagyjából ugyanannyi lovat. *Paládi-Kovács Attila*: A magyar állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig. Bp. 1993. 177. A középkori magyar lóexportra még: *Veszprémy László*: Csatamének, paripák és hátslovak. A középkori hadilovakról. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. A szerkesztésben közreműködött Csákváry Ferenc – Kincses Katalin Mária – Mészáros Kálmán – Tóth Ferenc. Bp. 2005. 806., 806., 18. jegyz., 809-812.

³²³ Török lovak szerepelnek egy 1472-ben és egy 1522-ben írt végrendeletben is. DL 17297., *Kubinyi A.*: Egy üzletelő és diplomata várúr i. m. 279. 1493-ban Várdai Péter VI. Sándor pápának küldött török lovat, 1506-ban Kanizsai György Bakócz Tamás esztergomi érseknek, 1516-ban Sárkány Ambrus Francesco II. Gonzagának, 1523-ban Bornemisza János és a tárnokmester Szydowiecki kancellárnak, 1525-ben a belgrádi bég Tomori Pálnak. Petri de Warda i. m. 35., Magyarország és Szerbia i. m. 324., *E. Kovács Péter*: Egy középkori utazás emlékei. (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországra). Történelmi Szemle 32 (1990) 103., *Zombori I.*:

valamivel nagyobb volt mint a gyurgyevóié, ahol 1507-ban mintegy 260, 1508 első hét hónapjában 320 állatot szállítottak Délre.³²⁴

A 225 darabos déli juhexport jóval csekélyebb volt, mint a nyugati, juhot ugyanis Pozsonyban 1457-1458-ban 5850 darabot, bárányt 284-et vittek ki, 4117,5, illetve 100,58 forint értékben, az észak-nyugati harmincadokon pedig 16089 darabot vittek ki 4614,85 forint vámértékben,³²⁵ Bécsben pedig a 16. század közepén évente 10-20000 magyarországi juhot adtak el.³²⁶ Erdélyben 1503-ban Brassón és 1500-ban Szébenen keresztül az említett állatok nem kerültek külkereskedelmi forgalomba.³²⁷ Az Oszmán Birodalom északi juhimportja tekintetében a baricsi és kölpényi vámok forgalma elhanyagolható tétel volt, ugyanis Gyurgyevón keresztül mintegy százszor több juhot hajtottak át, mint az említett két harmincadon: 1507-ban mintegy 36000, 1508 első hét hónapjában 13200 állatot, amelyek tetemes hányadát Isztambulba terelték.³²⁸ Könnyen előfordulhat, hogy a déli disznó kivitel, aminek mértékéről nem rendelkezünk számadatokkal, megközelítette, vagy akár meg is haladta úgy a csekély, 1542-ben 445 darabos nyugati exportot (vámértéke 808 forint volt; Pozsonyban nem is vittek ki sertéseket 1457-1458-ban), mint a Gyurgyevónál az Oszmán Birodalomba vitt mintegy 100-200 sertést.³²⁹ A juh- és ökrök kivitel csekélyisége azért is érdekes, mert egyrészt a harmincadokhoz közeli Nagyalföld közismerten nagy szarvasmarhatenyésztő központ volt, másrészt a jelek szerint Dél-Magyarország is gazdag volt juhokban, Bácsból például a török források szerint a mohácsi csata után 70000 juhot hajtottak el.³³⁰ Ennek biztosan az a magyarázata, hogy Szerbiában is a elegendő juhot és ökröt tenyésztettek ahhoz, hogy csak keveset kelljen azokból behozni.

Szydłowiecki kancellár i. m. 206., *Uő*: II. Lajos udvara – Szydłowiecki kancellár naplója alapján. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra i. m. 116., Magyarországi pápai követek i. m. 278-279. 1517-ben és 1518-ban is kívánt Estei Hippolit török lovat küldeni Francesco II. Gonzagának, de nem talált. *E. Kovács P.*: Östulok vagy bölény? i. m. 93. A magyar királyoknak is voltak török lovaik Budán 1526-ben, amelyekből 1487-ban a francia királynak (25 mént), 1503-ban a velencei követnek, 1524-ben Lajos bajor hercegnek adtak, de kaptak is, például Kinizsi Páltól. *Bonfini, A.*: A magyar történelem tízedei i. m. 878., *Engel, J. C.*: Monumenta Ungrica i. m. 195., 211., *Petneki Á.*: Intrada i. m. 285., *Paládi-Kovács A.*: A magyar állattartó kultúra i. m. 101., 180., *Wenzel G.*: Marino Sanuto i. m. II. 91., Estei Hippolit i. m. 188., 194., 196., 198., 253-254., 257-258., 262., 324. A török lovak Oláh Miklós szerint szépek és a leggyorsabbak is voltak. *Oláh Miklós*: Hungária. In: Janus Pannonius. Magyarországi humanisták (Magyar Remekírók). A vál., a szöveggondozás és a jegyz. Klaniczay Tibor munkája. Bp. 1982. 1092. Mátyás 1485-ban említett 24 tevéje is Keletről kellett származzon. *Petneki Á.*: Intrada i. m. 285..

³²⁴ *Hóvári J.*: Az oszmán gazdasági struktúra i. m. 106-107.

³²⁵ *Kováts F.*: Nyugatmagyarország i. m. 190., *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 83., 157.

³²⁶ *Paládi-Kovács A.*: A magyar állattartó kultúra i. m. 177.

³²⁷ *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 116., *Uő*: Sibiu i. m. 213-244. Egy adat közvetve mégis utal a juhexportra, 1487-ben ugyanis Mátyás megtiltotta Erdélyből a juhkivitel, de megengedte a kosexportot. *Uo.* 219., 44. jegyz.

³²⁸ *Hóvári J.*: Az oszmán gazdasági struktúra i. m. 106-108.

³²⁹ *Kováts F.*: Nyugatmagyarország i. m. 190., *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 83., 158., *Hóvári J.*: Az oszmán gazdasági struktúra i. m. 109. Az 1506. okt. és 1508. júl. között kivitt állatok száma havi bontásban: *Uo.* 106-107.

³³⁰ *Török történetírók i. m. I. 320.*

Késeket óriási mennyiségben importáltak Ausztriából, főleg Stájerországból, de Nürnbergből is, aminek tekintélyes részét tovább is exportálták a Balkáni félszigetre.³³¹ Az Oszmán Birodalomba irányuló késexport eléggé nagy volumenű lehetett, ha az 1525: 9. tc., egyéb árucikkek mellett a kések kivitelét is megtiltotta, és ha ugyanazon évben Tomori Pál is késeknek az Oszmán Birodalomba való exportjára kért pápai engedélyt.³³² A pozsonyi vámon 1457-1458-ban több mint 1,6 millió darabot hoztak be kerekítve 18000 forint vámértékben, 1542-ben az észak-nyugati harmincadokon 1 milliónál több darabot hoztak be 10000 forintnál nagyobb vámértékben.³³³ Brassón keresztül több mint 2,4 millió kést vittek ki megközelítőleg 30000 forint vámértékben, 1500-ban Szébenen keresztül mintegy 180000 darabot több mint 2000 forint vámértékben.³³⁴ Ezekhez a mennyiségekhez képest a baricsi harmincadon kivitt 28-43 forint értékű kés mind a nyugatról behozott, mind a Brassónál kivitt késeknek csupán néhány ezrelékét, a Szebennél kivitteknak is csak 4%-át képezi.³³⁵ Ez lehet a magyarázata annak, hogy a török nyelvű forrásokban az említett áruk román késeként szerepelnek.³³⁶

Posztót szintén nagyon sokat hoztak be nyugatról, Pozsonyon keresztül majdnem 100000 forint, az észak-nyugati harmincadokon mintegy 56000 forint vámértékben. Az importált posztónak egy részét szintén továbbszállították: Szébenen keresztül több mint 1400 forint, Brassón keresztül pedig több mint 12000 forint értékben vittek ki belőle,³³⁷ amely mennyiségekhez képest a déli maximum 8 forintnyi szövetkivitel elenyészőnek tekinthető. Itt szeretnénk emlékeztetni arra, hogy a fentebb ismertetett adatok szerint délről szöveteket hoztak is az országba, amelyek Budára is eljutottak.

A déli három forintnyi faggyúexport szintén jóval kisebb volt, mint az észak-nyugati irányú, ahol 1542-ben 64 mázsa faggyút vittek ki 256 forint vámértékben. A pozsonyi harmincadon a faggyút behozták, de csekély, 14 forint értékben.³³⁸ Erdélyben 1500-ban Szébenbe mintegy 18 mázsa faggyút hoztak be 11,8 forint értékben, míg 1503-ban Brassóba

³³¹ *Holl Imre*, A középkori kések mesterség. Régészeti adatok az ausztriai és nürnbergi kések elterjedéséhez. *Archaeológiai Értesítő* 121-122 (1994-1995) 159-188.

³³² CJH 826., Magyarországi pápai követek i. m. 146.

³³³ *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 93., 152.

³³⁴ *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 152., *Uő*: Sibiul i. m. 234., 237.

³³⁵ *Kováts F.*: Nyugatmagyarország i. m. 126.

³³⁶ *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m. 298. A 15. század végén a „román kések” Burszába is eljutottak. *Inalcik, H.*: Bursa i. m. 146.

³³⁷ *Kováts F.*: Nyugatmagyarország i. m. 97., 109., *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 96., *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 151., *Uő*: Sibiul i. m. 235.

³³⁸ *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 157., 164., *Kováts F.*: Nyugatmagyarország i. m. 83.

abból nem importáltak.³³⁹ Faggyú szerepel az 1539-es szlavóniai vámtarifában is, de az nem derül ki, hogy azt kivitték avagy behozták-e.³⁴⁰

5. 3. Az áruforgalom megoszlása

A vámértéket tekintve a baricsi és kölpényi vám összes kivitelének a legnagyobb részét a só (62%) és állatok (34%) tették ki, amelyek mellett kések (2%), a só és halak, kések és posztó, kések és tarisznyák, valamint a faggyú részesedése (egyenként 1% körül) jelentéktelennek tekinthető. Az állatok közül a legfontosabbak az ökrök voltak (22%), majd a lovak (7%) és a juhok (5%) következtek. Baricson a kivitel zömét, 77%-át só tette ki, de elég jelentős volt még az állatkivitel (16%: ökrök és juhok 7-7%, lovak 2%) a többi áru részesedése már egyenként 3% alatti volt (kések, hal, faggyú, posztó és tarisznyák). Kölpényben jóval nagyobb volt az állatkivitel aránya (68%: ökrök 51%, lovak 17%) és sokkal kisebb a sóexport jelentősége (33%). Kölpényen tehát inkább állatokat, Baricson inkább sót exportáltak. A két vám sóforgalmának 82%-a Baricson, ökor és lóforgalmának 79%, illetve 83%-a Kölpényen keresztül bonyolódott le. A két harmincad közül Baricson a kivitel változatosabb volt: juhokat, faggyút, késeket és posztót és tarisznyákat csak ott exportáltak.

	Barics			Kölpény			Barics és Kölpény			A forgalom megoszlása		Összesen
	fl.	%	Kivitel %	fl.	%	Kivitel %	fl.	%	Kivitel %	Barics és Kölpény között		
Só	728,00	20,3	76,8	162,75	3,6	32,5	890,75	11,0	61,5	81,7	18,3	100,0
Ökrök	68,91	1,9	7,3	255,60	5,7	51,0	324,51	4,0	22,4	21,2	78,8	100,0
Lovak	17,14	0,5	1,8	83,00	1,9	16,6	100,14	1,2	6,9	17,1	82,9	100,0
juhok	67,50	1,9	7,1				67,50	0,8	4,7	100,0		100,0
kések	27,50	0,8	2,9				27,50	0,3	1,9	100,0		100,0
faggyú	3,00	0,1	0,3				3,00	0,0	0,2	100,0		100,0
kések és posztó	7,50	0,2	0,8				7,50	0,1	0,5	100,0		100,0
só és halak	20,00	0,6	2,1				20,00	0,2	1,4	100,0		100,0
kések és tarisznyák	8,00	0,2	0,8				8,00	0,1	0,6	100,0		100,0
"dolgok"	2634,13	73,5		3979,4	88,8		6613,53	82,0		39,8	60,2	100,0
összesen	3581,67	100,0		4480,75	100,0		8062,42	100,0		44,4	55,6	100,0

3. táblázat. A baricsi és kölpényi harmincadok forgalmának a szerkezete. Éves átlagok, 1503 március-1505 február.

A teljes forgalmat figyelembevéve a kiviteli árucikkek jelentősége már sokkal kisebb volt, ugyanis a a só részesedése már csak 11%, az állatoké 6%, és az állatok közül csak az ökröknek volt 1%-nál nagyobb részesedésük (4%). Baricson jelentős volt a só aránya (20%), amely mellett még az állatok említendőek meg (4%, közülük ökrök és juhok 2-2%).

³³⁹ Manolescu, R.: Braşovul i. m. 125., Uő: Sibiul i. m. 224.

³⁴⁰ Horvat, R.: Hrvatske carine god i. m. 233.

Kölpényben valamivel nagyobb volt az állatkivitel százaléka (8%: ökrök 6%, lovak 2%), de a sóexport már csupán 4%-ot tett ki.

A szabácsi külkereskedelem szerkezetéről csak az összes állat vámértékének a teljes forgalomhoz viszonyított részesedését lehet megállapítani, amely mindössze 1% volt, tehát kisebb a baricsi és a kölpényi százalékoknál (4%, illetve 8%). Szabácson ezek szerint, valamint a baricsi és kölpényi harmincadok forgalmának analógiája alapján gyakorlatilag csak só és az Oszmán Birodalomból jövő áruk haladhattak át. A szabácsi forgalomról még azt lehet kideríteni, hogy a három vám közül csak ott exportáltak sertéseket, ezeknek a mennyiségét és a vámértékét azonban a számadások alapján nem lehet megállapítani.³⁴¹

A déli, pontosabban baricsi és kölpényi kivitel szerkezete abban hasonlított a nyugat-magyarországihoz, ahol szinte az egész kivitel a magyar mezőgazdasági termékekből (1542-ben 93%, Sopronban 1457/58-ban 72%), mégpedig túlnyomórészt állatokból (1542-ben 93%, Sopronban 1457/58-ban 55% (66%, ha Fügedi Erik nyomán a halakat is ideszámítjuk) állt, hogy szintén fontos volt az állatkivitel, az aránya ellenben már jóval kisebb volt (34%), mennyiségét és vámértékeket tekintve pedig a szabácsi és kölpényi állatkivitel egyenesen eltörpült a nyugati export mellett. Lényegesebb különbség volt az, hogy délen a legfontosabb szerepet a só játszotta (62%), amit nyugatról elenyésző arányban behoztak (1542-ben 1%). A különbségek közül még megemlítendő, hogy amíg Nyugaton az élelmiszerek (4%) és a bőr- és prémárúk kivitelének (2%) is volt valamelyes szerepe, Délen ezeket az árukat nem exportálták.³⁴²

Első tekintetre talán meglepő, de a Nándorfehérvár környéki kivitel szerkezete nagyobb mértékben különbözött a szintén Balkánba irányuló, Brassón és Szebeneken keresztül lebonyolított exportétól, mint a Nyugatra irányulóétól: amíg Belgrád vidékén gyakorlatilag csak sőt és állatokat vittek ki, addig az erdélyi huszadokon sőt nem forgalmaztak, állatokat pedig behoztak, ráadásul szarvasmarhákat a brassói huszadon eléggé jelentős mennyiségben és értékben, másrészt Brassón és Szebeneken keresztül a kivitel zömét kések (48, illetve 34%), posztó (20, illetve 22%), a huszadnaplót feldolgozó által egy csoportba osztott meg nem határozott apróságok, illetve vegyesen elkönyvelt áruk, ruhák és használati eszközök (31, illetve 41%) alkották, amelyek mellett még kis arányban szerepeltek Brassóban fémek, len és

³⁴¹ Nem áll tehát Érdújhelyi Menyhért megállapítása, amely szerint Mohács előtt Magyarország és Szerbia közt a sertéskereskedelemnek nyoma sincs. *Érdújhelyi Menyhért: A magyar-szerb sertéskereskedés története. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1902. 97.*

³⁴² *Ember Gy.: Nyugati külkereskedelme i. m. 95., 97., 100., Kováts F.: Nyugatmagyarország i. m. 197.*

vegyesként feldolgozott áruk (ruhák, bútor, üvegáru, lakat, stb.) (egyaránt 0,1%), Szebenben pedig vas és acél, illetve kaszák és egyéb vaseszközök (1-1%).³⁴³

Az északi, jelesen a bártfaiak által városukban 1504 és 1524 közötti 11 évben elvámolt kivitel és a déli export struktúrája közötti egyetlen azonos elem az állatkivitel volt, amely azonban Bártfán kimerült egyetlen állattal, nevezetesen a lóval való kereskedelemben és amelynek aránya érzékelhetően kisebb volt (10-26%). Északon egyébként a legnagyobb részesedése a borszállításnak volt (67-87%), míg az „egyéb” rovatba besorolt áruk (gyümölcs, nyersbőr, vas) aránya 0,1 és 6% között mozgott.³⁴⁴

Amennyiben a számadáskönyv alapján kiszámítható vámtarifákkal dolgozunk, a kölpényi és baricsi vámokon a forgalom a következőképpen oszlott meg a kivitel és a behozatal között:

	Barics		Kölpény		Barics és Kölpény	
	vámérték	%	vámérték	%	vámérték	%
behozatal	2634,13	73,5	3979,40	88,8	6613,53	82,0
kivitel	947,55	26,5	501,35	11,2	1448,90	18,0
összesen	3581,68	100,0	4480,75	100,0	8062,43	100,0

4. táblázat. A baricsi és kölpényi harmincadok forgalmának megoszlása a behozatal és kivitel között. Éves átlagok, 1503 március-1505 február.

Mindkét harmincadon a külkereskedelmi egyenleg erősen passzív volt, a behozatal a kivitelt Baricson majdnem háromszor, Kölpényen nyolcszor, a két harmincadon összesítve 4,6-szor haladta meg, a passzívum pedig a két vámon összesen 5165 forint volt. Mivel túl alacsonynak tűnik a lovak és ökrök vámja, lehetséges, hogy közelebb kerülünk a valósághoz, ha a kereskedelmi mérleg felállításánál a szintén magyar-balkáni kereskedelmet elvámoló brassói vám magasabb tarifáival számolunk. Ebben az esetben a kivitel és a behozatal részesedése az összforgalomból Kölpényen, Baricson, illetve a két harmincadon összesen a következő lenne: 31,1%-68,9%, 31,7%-68,3%, illetve 31,4%-68,6%, vagyis az export és import aránya megközelítőleg 6:13 lenne.³⁴⁵

A magyar-oszmán kereskedelem passzivitása tulajdonképpen természetesnek tekinthető, mivel az európai-levantei kereskedelem a középkorban végig passzív volt.³⁴⁶ Ez

³⁴³ A számítások alapján álló adatok: *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 152., *Uő*: Sibiu i. m. 237.

³⁴⁴ Az adatsorok: *Fügedi E.*: A bártfai i. m. 42., 1. táblázat.

³⁴⁵ Amennyiben a maximális, vagyis a soproni és székesfehérvári tarifákkal számolunk, a következő értékeket kapjuk Kölpényre, Baricsra és a két harmincadra összesítve: 71,2%-28,8%, 53,3%-46,7%, 66%-34%, vagyis a mérleg aktív lenne megközelítőleg 2:1 arányban.

³⁴⁶ *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m. 52., *Pamuk, Ş.*: A Monetary History i. m. 23., 134., *Roberto Sabatino Lopez*: Il problema della bilancia dei pagamenti nel commercio di Levante. In: Venezia e il Levante fino al secolo XV. Atti del I convegno internazionale di storia della civiltà veneziana (Venezia, 1-5 giugno 1968). Szerk. A. Pertus. Firenze 1973. 448-452., Spufford, P.: Money i. m. 109-162., 283-288., 349-356., *A. Attman*: The Bullion Flow between Europe and the East, 1000-1750. Göteborg 1981. (az utóbbit idézi *Kolodziejczyk, D.*: The export of silver coin i. m. 107. 9. jegyz.), *John Day*: The Levant Trade in the Middle Ages. In: The

általánosnak mondható a keleti-nyugati külkereskedelemre Európától Indiáig: valószínű, hogy a 16. században az Oszmán Birodalom keleti külkereskedelmi egyenlege Perzsiával éppen úgy negatív volt, mint az utóbbié Indiával.³⁴⁷ Kína nagymértékű ezüstkereslete is ösztönözte a levantei-európai, így az oszmán-magyar kereskedelmet is.³⁴⁸ A negatív kereskedelmi mérleg, pontosabban az evvel szorosan összefüggő pénzkivitel a kereskedőnek előnyös volt annyiban, hogy a pénzért nem kellett külkereskedelmi vámot fizetnie, a kincstárnak ellenben hátrányára vált, hiszen a pénzforgalom után nem származott közvetlen bevétele.³⁴⁹

A három harmincad közül messze a szabácsinak volt a legnagyobb forgalma (94%), amely mellett a baricsi vám 2,5%-os és a kölpényi vám 3%-os részesedése meglehetősen jelentéktelennek tűnik. Az állatok forgalma tekintetében ellenben már nem volt annyira nagy Szabács fölénye (73%), Kölpénynek 18%-os és Baricsnak 8%-os lévén a részesedése. Az állatoktól különböző áruk forgalmában a három harmincad részesedése majdnem azonos az összforgalom esetében kiszámítottal.

	Barics	Kölpény	Szabács	összesen
Ft.				
állatok	153,55	338,60	1345,45	1837,60
Egyéb áruk	3428,13	4142,15	135049,72	142620,00
összesen	3581,68	4480,75	136395,17	144457,60
%				
állatok	8,4	18,4	73,2	100,0
Egyéb áruk	2,4	2,9	94,7	100,0
összesen	2,5	3,1	94,4	100,0

5. táblázat. A baricsi, kölpényi és szabácsi harmincadok forgalmának megoszlása az egyes vámok, illetve az állatok és egyéb áruk között. Éves átlagok, 1503 március-1505 február.

A szabácsi vámnak valószínűleg azért volt a legnagyobb forgalma, mert Szabáctól nem messze, a Száván keresztül haladt Magyarországból a Balkán-félszigetre az egyik legfontosabb út, illetve hadiút: Felix Petancius a Magyarországot Balkánnal összekötő utakat bemutató munkájában a Nándorfehérváron keresztül vezető két út után harmadiknak a Szabács mellett haladó utat írja le, amely Szabács és a Drina folyónak a Szávába való ömlése

Economic History of Byzantium i. m. 807-814. A lengyel-oszmán kereskedelem passzivitására, amely a 16. század közepén évente 200000 forint értékű lehetett lásd: Uo. 107. Raguzára: *Krekić, B.*: Dubrovnik i. m. 122. A 17-18. századra vö. *Ward Barrett*: World bullion flows, 1450-1800. In: *The Rise of Merchant Empires. Long-distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750.* Szerk. James D. Tracy. Cambridge 1990. 250-253.

³⁴⁷ *Pamuk, Ş.*: A Monetary History i. m. 134., *Willem Flor*: Commerce: From the Safavid through the Qajar Period. In: *Encyclopaedia Iranica.* Szerk. Ehsan Yarshater. VI. Costa Mesa, California 1993. 68. Perzsia külkereskedelmére a 14. század közepétől a 16. század végéig lásd: *Ronald Ferrier*: Trade from the Mid-14th Century to the End of the Safavid Period. In: *The Cambridge History of Iran. VI. The Timurid and Safavid Periods.* Szerk. Peter Jackson – Laurence Lockhart. Cambridge 1986. 412-439. Perzsia külkereskedelmi mérlege a 17. században is nyugat felé aktív, kelet felé passzív volt. *Flynn, Dennis O. – Giráldez, Arturo*: Silver and Ottoman Monetary History in Global Perspective. *Journal of European Economic History* 31 (2002) 16.

³⁴⁸ Uo. 10-14., 17-18.

³⁴⁹ *Kolodziejczyk, D.*: The export of silver coin i. m. 109-110.

között metszette a Szávát.³⁵⁰ A Szabácson, illetve mellette áthaladó út fontosságára utal az is, hogy oda építették a déli határ egyik legfontosabb várát is, amelynek jelentőségét az is jelzi, hogy köréje bántást szerveztek.³⁵¹

A baricsi számadásban rögzített két év behozatalának a szezonitása nem mutat egységes képet, de a gyakran egymásnak ellentmondó adatsorokból az mégis eléggé bizonyosnak tűnik, hogy későtavaszon és nyáron csekély volt a behozatal vagy éppen szünetelt és hogy a behozatal volumene valamikor ősszel kezdett növekedni és tavasszal tetőzött, március környékén. A két év forgalmának közös vonása volt továbbá az, hogy májusban és júniusban egyszer sem hoztak be semmit. Hasonlóan alacsony volt a behozatal egy további nyári hónapban, júliusban, de itt már különbségek is tapasztalhatók, ugyanis amíg 1503-ban csupán kevés árut hoztak be, 1504-ben már semmit sem. A többi hónapok esetében ellenben az egymást követő években az egyes hónapokban behozott áruk értéke már többé-kevésbé nagy különbséget mutat. A legnagyobb eltérések a következő hónapok esetében figyelhetők meg: 1503 áprilisában és novemberében sok árut hoztak be, 1504-ben ellenben semmit, illetve jóval kevesebbet; 1504 első két hónapjában a behozatal volumene nagy volt, 1505-ben azonban szinte semmit sem importáltak. Kisebbségek voltak a különbségek a fentmaradó hónapokban: 1504 októberében és decemberében ugyan aránylag keveset hoztak be, de 1503-ban nem hoztak be semmit, szeptemberben pedig 1503-ban jött be aránylag kisebb értékű áru, és 1504-ban importáltak alig valamit.

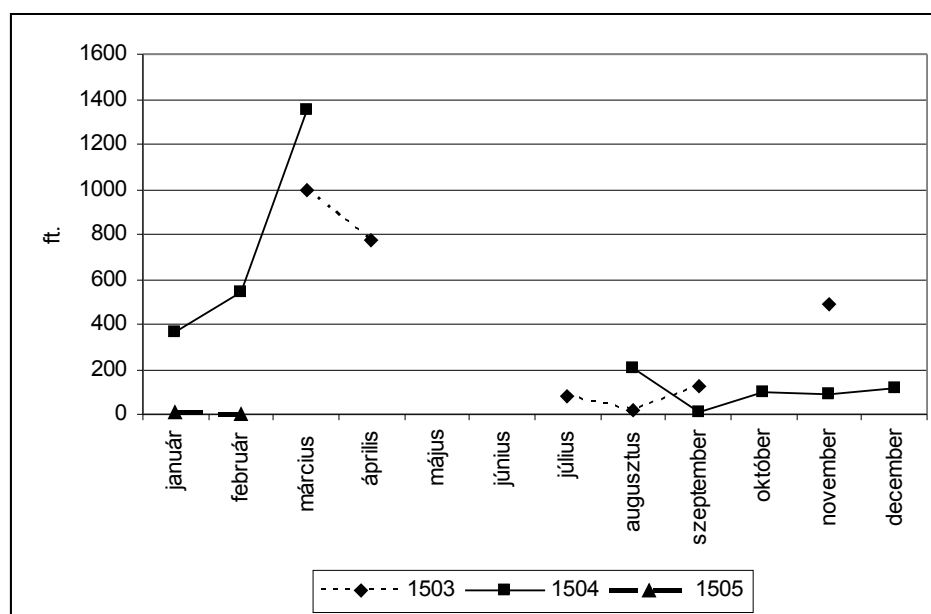
hónap	ft.				%			
	1503	1504	1505	1503-1505	1503	1504	1505	1503-1505

³⁵⁰ Felicis Petancii cancellari Segniae Dissertatio de iteniribus aggregiendi Turcam ab Vladislaum Hungariae et Bohemiae regem. In: *Johannes Georg Schwandter*: *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. I. Viennae 1746. 867-870. Lehetséges azonban, hogy az említett út Racsán vagy Szávaszentdemeteren keresztül vezetett. Racsán keresztül vitt a Drina völgyében Bosznia déli és Szerbia délnyugati része felé haladó út. *Gere L.*: Várak a Szerémségben i. m. 344.

³⁵¹ *Kiss L.*: Nándorfehérvár bukása i. m. 438., *Kubinyi A.*: A szávaszentdemeteri-nagyolaszi győzelem i. m. 201. A Belgrád környékére vonatkozó leírások és egyéb források is Belgrád mellett általában még Szabácsot említik meg. *Pl. Oláh M.*: Hungária i. m. 1054., *Jajcza i. m.* 169., *Zay F.*: Landorfejérvár i. m. 56., *CJH* 806., 826. 1476 előtt Rázsó Gyula szerint Szabács ugyan meglehetősen erős határvár volt, de nem volt elsőrendű jelentőségű; Mátyás csupán diplomáciai célból hangsúlyozta nagyon Szabács fontosságát. *Rázsó Gyula*: Hunyadi Mátyás török politikája. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Bp. 1990. 184-185. A szabácsi vár fontossága főképpen a mellette levő révnek tulajdonítható és annak, hogy vele szemben a Száva-part kiemelkedett a környező mocsaras területből. *Gere L.*: Várak a Szerémségben i. m. 344.

január		362,00	6	368,00		13,0	66,7	7,0
február		541,70	3	544,70		19,5	33,3	10,3
március	999,3	1348,75		2348,05	40,2	48,6		44,6
április	771,5			771,50	31,1			14,6
május								
június								
július	83,0			83,00	3,3			1,6
augusztus	20,0	206,00		226,00	0,8	7,4		4,3
szeptember	123,0	8,00		131,00	5,0	0,3		2,5
október		98,00		98,00		3,5		1,9
november	487,0	91,00		578,00	19,6	3,3		11,0
december		120,00		120,00		4,3		2,3
összesen	2483,8	2775,45	9	5268,25	100,0	100,0	100,0	100,0

6. táblázat. A baricsi behozatal megoszlása hónapok szerint, 1503 március-1505 február.

1. grafikon. A baricsi behozatal megoszlása hónapok szerint, 1503 március-1505 február.

A lovak és ökrök kivitelének a szezonitása nagyon hasonló volt: belőlük tavasszal exportáltak a legtöbbet, jóval kevesebbet nyáron és ősszel, míg télen semennyit, csak egy lovat. Mindkét állat esetében a kivitel túlnyomó többsége 1503-ban bonyolódott le, 1504-ben csak néhány ökröt, illetve lovat vittek ki, gyakorlatilag csupán ősszel (októberben, illetve februárban, szeptemberben és novemberben). Hónapokra lebontva 1503-ban a legtöbb lovat áprilisban és májusban vitték ki, majd jócskán kevesebbet augusztusban, októberben és novemberben, míg júniusban, szeptemberben és decemberben egyáltalán nem vittek ki lovakat. Ökrökből a legtöbbet májusban, áprilisban, majd szintén érezhetően kevesebbet novemberben exportáltak, míg júniusban és decemberben az ökörkereskedelem hasonlóképpen szünetelt. Juhokat csupán 1503 egy tavaszi és egy nyári hónapjában vittek ki, májusban többet, mint júliusban. Úgy tűnik, hogy az 1504 évi állatexport szezonitását nem

befolyásolta jelentős mértékben az abban az évben május 8-án megerősített törvény 28-ik pontja, amely megtiltotta a juhok, ökrök és lovak kivételét, június 24-ig még megengedvén a már összegyűjtött ökrök exportját.³⁵² Ezt abból lehet gondolni, hogy egyrészt nemcsak a törvény meghozatala utáni, hanem az azelőtti hónapokban is gyakorlatilag szünetelt az állatexport, tehát a május utáni pangás nem vagy nem csak a törvénynek tudható be, másrészt a tiltás ellenére néhány őszi hónapban mégis vittek ki állatokat, sőt két esetben még többet is, mint az azelőtti év megfelelő hónapjaiban.

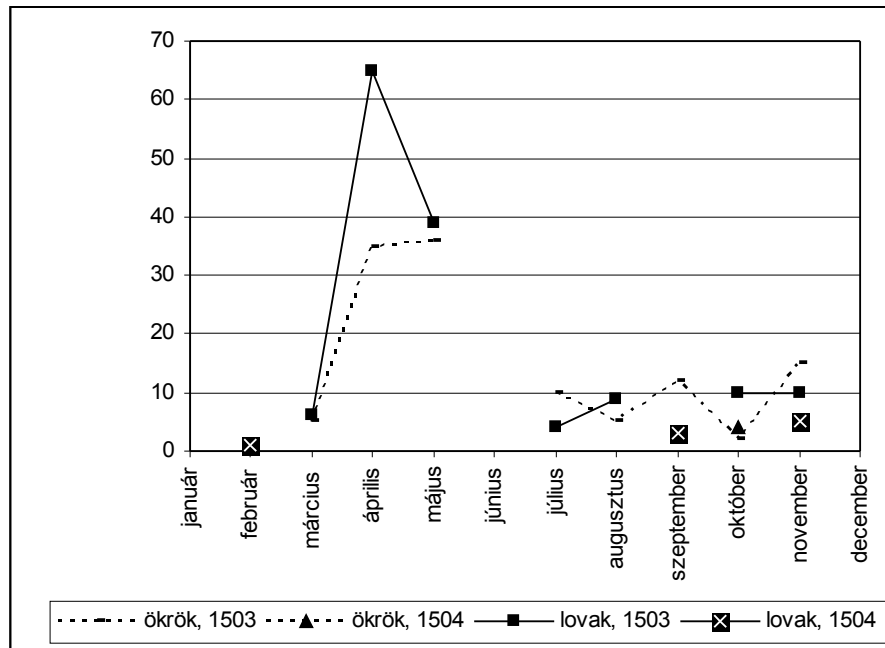
	só				ökrök			lovak			juhok	faggyú
	1503	1504	1505	1503-1505	1503	1504	1503-1504	1503	1504	1503-1504	1503	1505
január			240	240								6
február		2900	1020	3920					1	1		
március	3000			3000	5		5	6		6		
április	6540			6540	35		35	65		65		
május	1580			1580	36		36	39		39	350	
június												
Július					10		10	4		4	100	
augusztus	700			700	5		5	9		9		
szeptember	300	820		1120	12		12		3	3		
október	1200	2320		3520	2	4	6	10		10		
november	2860	4040		6900	15		15	10	5	15		
december		1600		1600								
összesen	16180	11680	1260	29120	120	4	124	143	9	152	450	6

7. táblázat. A Baricson kivitt áruk mennyiségének megoszlása hónapok szerint, 1503 március-1505 február.

	só				só és halak	ökrök			lovak			juhok	faggyú	kések	kések és posztó	kések és tarisznyák	Összesen
	1503	1504	1505	1503-1505	1504	1503	1504	1503-1504	1503	1504	1503-1504	1503	1505	1503	1503	1503	1503-1505
január			12	12									6				18,00
február		145	51	196	40					0,23	0,23						236,23
március	150			150		5,56		5,56	1,35		1,35			15	15	16	202,91
április	327			327		38,90		38,90	14,66		14,66			40			420,56
május	79			79		40,01		40,01	8,80		8,80	105					232,80
június																	
július						11,11		11,11	0,90		0,90	30					42,02
augusztus	35			35		5,56		5,56	2,03		2,03						42,59
szeptember	15	41		56		13,34		13,34		0,68	0,68						70,01
október	60	116		176		2,22	4,45	6,67	2,26		2,26						184,92
november	143	202		345		16,67		16,67	2,26	1,13	3,38						365,05
december		80		80													80,00
összesen	809	584	63	1456	40	133,36	4,45	137,81	32,25	2,03	34,28	135	6	55	15	16	1895,08

8. táblázat. A Baricson kivitt áruk vámértékének megoszlása hónapok szerint, 1503 március-1505 február.

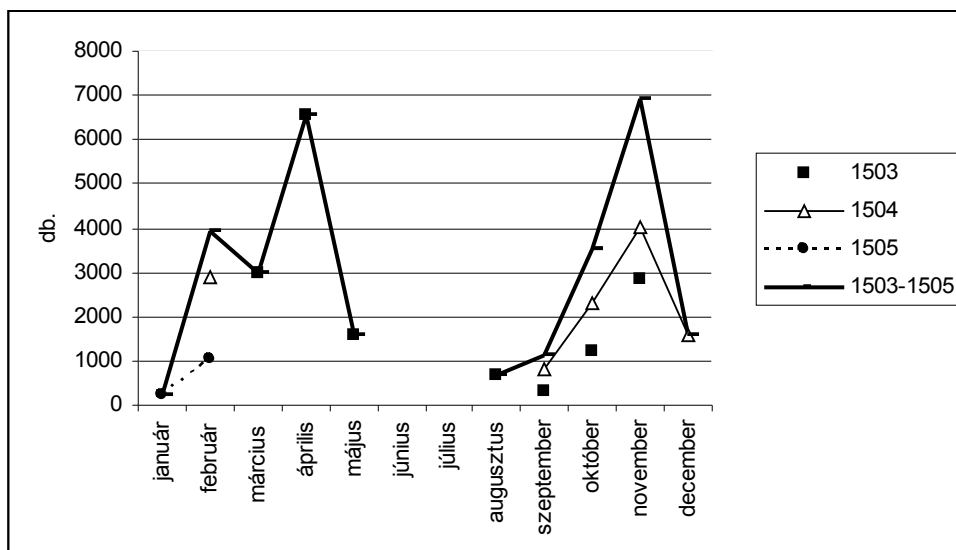
³⁵² CJH 688. A törvény keltezésére lásd: uo. 670., 690.

2. grafikon. A baricsi ló- és ökrök kivitel mennyiségének megoszlása hónapok szerint, 1503 március-1505 február.

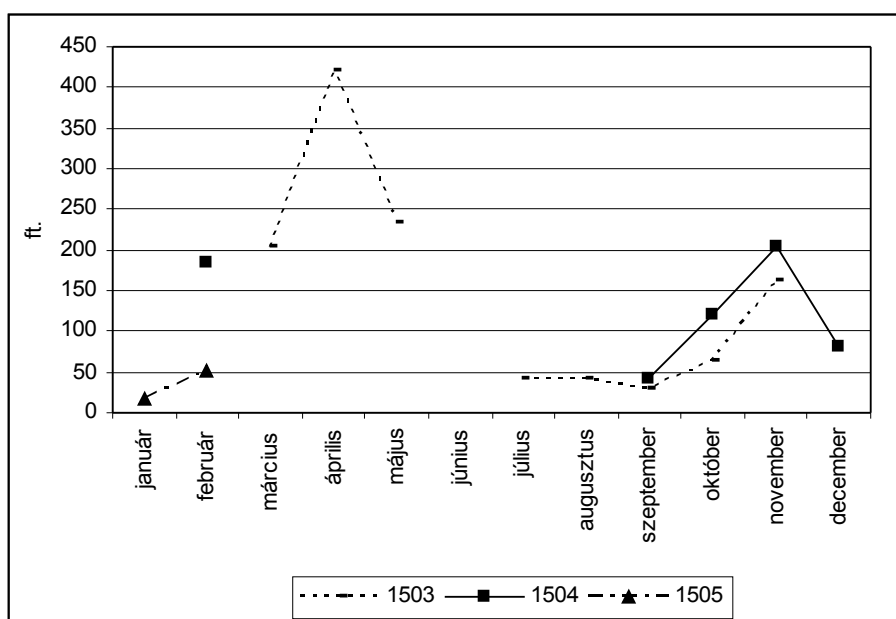
Késeket, posztót és tarisznyákat csak tavasszal vittek ki (késeket márciusban és áprilisban, a többi árut csupán márciusban), halat és fagyút pedig csak télen (decemberben és januárban, de halat már a tél végén, február 24-én). Amennyiben eltekintünk a csekély mértékű hal- és fagyúkviteltől, megállapítható, hogy a tavaszi csúcs közös jellemzője volt az állatok és a kézműves termékek exportjának, igaz, ez volt az egyetlen közös vonás.

A sókivitel esetében az 1504 évi szezonitás több ponton lényegesen eltér az 1503 évitől, sőt több hónap esetében a kereskedelem intenzitása éppenséggel ellentétes, ezért ezekben az esetekben nehéz általánosítani. A három év sókivitelében csak az volt közös, hogy az egy nyári szünet után ősszel kezdett nőni, majd egy őszi közepi csúcspont után csökkenni kezdett. Az egyes években ez úgy jelentkezett, hogy a sóexport 1503-ban márciustól az áprilisi éves csúcsig nőtt, majd májusban csökkent és június-júliusban szünetelt, egy kismértékű szeptemberi visszaeséstől eltekintve augusztustól novemberig nőtt, decemberben pedig ismét szünetelt. Februártól eltekintve a szünet 1504-ben egészen augusztusig tartott, majd szeptembertől a novemberi éves maximumig nőtt, a csökkenés pedig a következő év januárjában is folytatódott és csak februárban kezdett ismét növekedni.

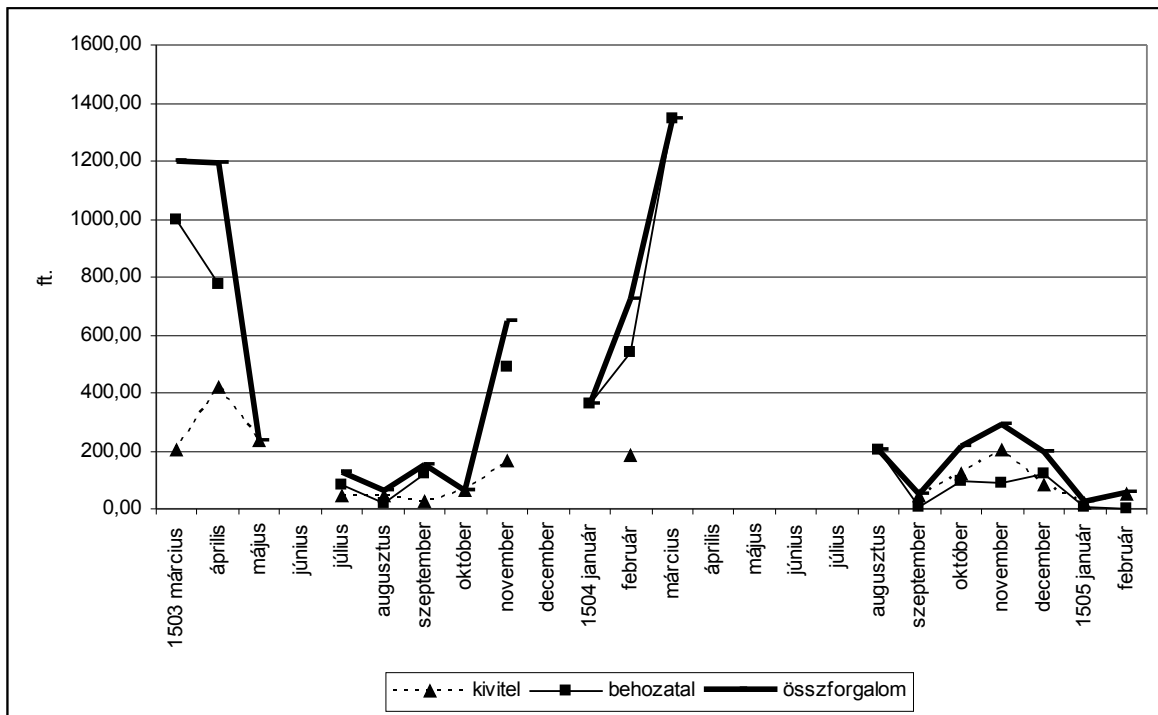

3. grafikon. A baricsi sókivitel megoszlása hónapok szerint, 1503 március-1505 február.

Az összkivitel esetében, hasonlóan a három legfontosabb exportcikk, vagyis a só, ökrök és lovak kiviteléhez, egy szinuszos szezonitás tapasztalható: egy nyári szünet után, amely esetenként már tavasszal is elkezdődhetett és kitolódhatott ősziig is, egy őszi növekedés következett, majd egy téli csökkenés, amely átválthatott szünetbe is, ami után egy télvégi-tavaszi növekedés következett, amikor az éves csúcs is realizálódott. A többi terméket csak néhányszor forgalmazták, általában azokat is tavasszal vagy télen, kivéve a juhokat, amelyekkel egyszer nyáron is kereskedtek.

4. grafikon. A baricsi összkivitel megoszlása hónapok szerint, 1503 március-1505 február.

5. grafikon. A baricsi kivitel, behozatal és összforgalom megoszlása hónapok szerint, 1503 március-1505 február.

Kivéve májust és azokat a hónapokat, amikor egyáltalán nem exportáltak sót, az 1503-1505 közti időszakra számolt átlagokat tekintve a sónak az összkivitelből való részesedése hónaponként 67% és 100% közötti érték volt, a legmagasabb októbertől februárig, amikor januárt kivéve, ez az érték 95% körüli volt (valószínűnek tartjuk ugyanis, hogy februárban, amikor a só részesedése 83% volt, az egyszerre elvámolt só és hal (17%) nagyobb részét só tette ki). Ez avval magyarázható, hogy télen nagyon kevés állatot szállítottak. A májusi kivételesen alacsony 34%-os arány részben a jelentős juh kivitelnek tudható be. Ez utóbbi részesedése abban a két hónapban, amikor a juhokat exportálták, a legmagasabb volt (májusban 45% és júliusban 71%). Az ökörexport aránya, a júniusi szünetet leszámítva fokozatosan emelkedett májustól júliusig (3%-tól 26%-ig), ami után egy szeptemberi kiugrástól eltekintve erősen lecsökkent 4-5%-ra, majd decembertől februárig teljesen szünetelt a kivitel. Hasonló lenne az íve a ló kivitel ábrázoló görbének, avval a különbséggel, hogy az februártól 0,1%-tól kezdett emelkedni, a maximumot augusztusban éri el 5%-al és a novemberi minimum 1%. Faggyút egyszer vittek ki, januárban, amikor vámértéke az exportnak a 33%-t jelentette. A többi árucikk részesedése abban az egy-két tavaszi hónapban, amikor azok exportra kerültek, 7 és 17% között mozgott. Közülük jelentősnek mondható a késkivitel, amely márciusban 7-23%, áprilisban 10% volt (márciusban az együtt elvámolt kések és posztó, illetve kések és tarisznyák aránya 7%, illetve 8% volt).

A kiviteli termékek vámértékének az egyes évek egyes hónapjaira kiszámított részesedése nagyjából vagy sok esetben pontosan megfelelt az egész periódusra számolt átlagokkal. A legtöbb különbség a só esetében figyelhető meg, de az eltérések a legtöbbször nem jelentősek. A lényegesebb különbségeknek a következők tekinthetők: a só aránya 1503 októberétől februárjáig kisebb volt 95%-nál (78-93%, decemberben és januárban 0%), szeptemberben pedig 53% volt, 1504-ben februárban a só és halak aránya 22% volt, nem 17%, végül 1503 szeptemberében az ökröké 47% volt, nem 19%.

	só	só és halak	ökrök	lovak	juhok	faggyú	kések	kések és posztó	kések és tarisznyák
	1503-1505	1504	1503-1504	1503-1504	1503	1505	1503	1503	1503
január	66,7					33,3			
február	83,0	16,9		0,1					
március	73,9		2,7	0,7			7,4	7,4	7,9
április	77,8		9,2	3,5			9,5		
május	33,9		17,2	3,8	45,1				
június									
július			26,4	2,1	71,4				
augusztus	82,2		13,0	4,8					
szeptember	80,0		19,0	1,0					
október	95,2		3,6	1,2					
november	94,5		4,6	0,9					
december	100,0								
összesen	76,8	2,1	7,3	1,8	7,1	0,3	2,9	0,8	0,8

9. táblázat. A baricsi harmincadon kivitt áruk vámértékének százalékos megoszlása a hónapok szerint, összesítve, 1503 március-1505 február.

	só			só és halak	ökrök		lovak		juhok	faggyú	kések	kések és posztó	kések és tarisznyák
	1503	1504	1505	1504	1503	1504	1503	1504	1503	1505	1503	1503	1503
január			66,7							33,3			
február		78,3	100,0	21,6				0,1					
március	73,9				2,7		0,7				7,4	7,4	7,9
április	77,8				9,2		3,5				9,5		
május	33,9				17,2		3,8		45,1				
június													
július					26,4		2,1		71,4				
augusztus	82,2				13,0		4,8						
szeptember	52,9	98,4			47,1			1,6					
október	93,1	96,3			3,4	3,7	3,5						
november	88,3	99,4			10,3		1,4	0,6					
december		100,0											
összesen	67,7	92,6	91,3	6,3	11,2	0,7	2,7	0,3	11,3	8,7	4,6	1,3	1,3

10. táblázat. A baricsi harmincadon kivitt áruk vámértékének százalékos megoszlása a hónapok szerint, évenként, 1503 március-1505 február.

A kiadott harmincad- és huszadnaplók alapján megállapítható, hogy magyarországi viszonylatban a baricsi és kölpényi kereskedelem egyik sajátossága az volt, hogy az csupán

bizonyos napokon sűrűsödött, vagyis az év napjain nagyon egyenletlenül oszlott meg. Feltételezhető, hogy ezeken a napokon vagy ezeknek a napoknak a tájékán több esetben is sokadalmakat vagy vásárokat tartottak a harmincadhelyeken vagy esetleg egy közelebbi településen.³⁵³ Ez a feltevés különösen azon napok esetében valószínű, amelyeken két egymást követő évben is aránylag nagyvolumenű forgalmat jegyeztek fel a vámon, vagyis Baricsra vonatkoztatva január 6-án, március 25-én és november 19-én (ezekre napokra egyébként egyházi ünnepek is esnek, és ismeretes, hogy a középkorban általában egyházi ünnepekre tették az éves vásárokat). Ott legvalószínűbben március 25-én tartottak sokadalmat, amikor messze a legnagyobb értékű áruforgalmat regisztrálták, az összes forgalom 35%-át. Baricsra a két év alatt összesen 38 napon érkezett kereskedő, vagyis a napok 5%-án. Kölpény esetében, mivel ott az exportot összesítették, csupán az importálás gyakoriságával kapcsolatos számítások végezhetőek el. Amennyiben a kölpényi számadásban egy behozatalra vonatkozó bejegyzés egy eseményt rögzített és alatta nem több szállítmánynak a volumenét összesítették, ott is aránylag ritkán hoztak be árut: a 46 bejegyzés azt jelenti, hogy maximum ugyanennyi napon importáltak, azaz a periódus legfennebb 6%-a alatt, amennyiben a lajstrom valóban a feltételezett két évre vonatkozik. Baricson keresztül a két év alatt összesen 25 napon jegyeztek fel árubehozatalt, vagyis a jelzett időszak 3%-án.

Összehasonlítva a brassói, szebeni, soproni és pozsonyi vámok forgalmával, délen nagyon gyér volt a forgalom, mind a fuvarok számát tekintve, mind pedig azoknak a napoknak a számát, amikor igénybe vették a vámot: Sopronban 1490-ban március 11 és augusztus 22 közötti 124 nap alatt 110 napon vették igénybe a harmincadhivatalt,³⁵⁴ ami 89%-os „kihasználtságot” jelent, de a pozsonyi harmincadon is a 15. század közepén majdnem minden nap volt forgalom.³⁵⁵ Az 1500 évi szebeni huszadnaplóba általában keddenként, az 1503 évi brassóiban mindig vasárnaponként vezették be az áruforgalmat, ezért azt nem lehet megállapítani, hogy ott pontosan melyik napokon volt vámforgalom és így azt sem, hogy összesen hány napon keresztül, de a brassói vámon minden héten áthaladt legalább egy kereskedő, míg a február 18 és november 3 közötti időszakra, azaz 37 hétre vonatkozó szebeni számadásban 26 hét esetében jegyeztek fel kereskedőket.³⁵⁶

³⁵³ Ez a gyakorlat esetleg árumegállítójog meglétének is lehetett a következménye. A pozsonyi harmincadon is a 15. század közepén az országos vásárok idején megugrott az idegenek behozatala. *Kováts F.*: Nyugatmagyarország i. m. 62-63.

³⁵⁴ *Mollay K.*: A soproniak harmincadvámja i. m. 145. Meg kell jegyezni, hogy általában még sűrűbb lehetett a forgalom, mivel máj. 3. és jún. között szünetelt a forgalom, bizonyos jelek szerint a soproni tanács tiltása folytán. Uo. 146.

³⁵⁵ *Kováts F.*: Nyugatmagyarország i. m. 29-37.

³⁵⁶ A huszadnaplók kiadásai: Rechnungen Hermannstadt i. m. 270-304., Rechnungen Kronstadt i. m. I. 1-81.

3. 4. A kereskedők

A két déli harmincadon a kereskedőknek általában csupán a keresztnévüket írták le, a kölpényi harmincadjegyzékben összesen feltüntetett 46 szállításból 3 esetben kéttagú nevet, 42 esetben csak a keresztnévet jegyezték fel, és egy esetben a „Vojk fia” értelmű *Wojkowyth* nevet tüntették fel. Kilenc név egyszer fordul elő, hét név kétszer, egy név ötször, három név hatszor. Valószínűnek tartjuk, hogy azonos név ugyanarra a személyre vonatkozott;³⁵⁷ ebben az esetben 20 személy fordult meg a kölpényi harmincadon. A baricsi harmincadjegyzék összesen 152 szállításra vonatkozó bejegyzést tartalmaz. A számadás összesen 20 személy esetében nevükön nevezi meg a kereskedőket, akik közül ketten kéttagú névvel, 18-an csak keresztnévükkel szerepelnek. 81-szer *carvani*-nak nevezettek kereskedtek. Azt nem sikerült megnyugtatóan tisztáznunk, hogy kiket takarhat ez a kifejezés, de az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a kérdéses szó a *caravani* (a *caravanius* főnév első személy, többes számban levő alakja) szónak a második *a* hangot kihagyó formája lehet, így jelentése *karavánosok*, *karavánban haladó személyek* lenne.³⁵⁸ (A balkáni kereskedelemre vonatkozóan a *caravanus* kifejezés a 14. században fordul elő először.³⁵⁹) Jelen tanulmányunkban a továbbiakban karavánosokként fogunk rájuk utalni. A déli harmincadokon a nevek lejegyzésének a gyakorlata hasonlított a szendrői vám gyakorlatához, ahol szintén elég sokszor csak a keresztnévet jegyezték fel,³⁶⁰ de különbözött a nyugat-magyarországitól, ahol a név szerint ismert szállítóknak csak 31%-a szerepel személyi vagy utónevén, és csupán karavánosokhoz hasonló gyűjtőfogalommal nem jelöltek szállítót.³⁶¹

Kölpénytől eltérően, Baricsnál társulva is kereskedtek. Amennyiben az ugyanazon csoport vagy személy által ugyanazon a napon átvitt, de külön könyvelt szállítmányokat külön vesszük, csoportosan megközelítőleg kétszer olyan gyakran kereskedtek, mint egyénileg (98,

³⁵⁷ Ezt valószínűsíti az is, hogy az ugyanazon névvel szereplő személyek általában megközelítőleg hasonló értékű szállítmánnyal kereskedtek. Kivételek ez esetben is akadtak, a legnagyobb különbségek a következők voltak (kerekített összegeket adok meg): Jowan 60-256 forint, Nicola-Mikola: 30-325 forint, Radich 21-134, Marco Maurich: 292-534. A legutolsó példa azonban azt jelzi, hogy ugyanazon személy is szállíthatott eléggé eltérő értékű fuvaros is. Amennyiben minden egyes egytagú névre vonatkozó bejegyzés különböző személyeket jelölt, 45-ön haladtak át a kölpényi vámon.

³⁵⁸ A szót többféleképpen lehet olvasni, ugyanis az *a* és *o*, illetve *u*, *v* és *n* betűket nehezen lehet megkülönböztetni. Fonetikai szempontokat figyelembevéve a következő szavak jöhetnek számításba: *carvani*, *corvani*, *carnavi*, *cornavi*, ezeknek megfelelő szavakat azonban mi nem ismerünk.

³⁵⁹ *Constantin Jireček*: Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien. Studien zur Kulturgeschichte des 13-15. Jahrhunderts. (Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Klasse. 56.) Wien, 1912. (reprint Leipzig, 1974.) II. 54.

³⁶⁰ A sószállítók lajstroma: *Hóvári J.*: Az erdélyi só i. m. 46-48.

³⁶¹ *Ember Gy.*: Nyugati külkereskedelme i. m. 459-461. A harmincadnaplókban ugyan néha feltüntették, hogy az illető szállító fuvaros vagy szekeres (*vector*, *auriga*), de a nevüket is leírták, és ezeknek az aránya is kisebb volt 1%-nál; csupán származási hely alapján már többször tüntették fel a szállítókat, főleg akkor, amikor többen kereskedtek. Uo.

illetve 54 esetben): egyszer Voknak és Nikolának, egyszer a branicsevóiaknak, kétszer a selcniekieknek, négyszer a besenyőieknek, tízszer a szerémségieknek az áruit jegyezték fel összesítve egy tételben a vámon, de legtöbbször, 81 esetben a karavánosok kereskedtek közösen. Csoportosan általában kivitelre vállalkoztak, főleg az állatokkal és sóval való kereskedelemre (87 esetből 64-szer, vagyis az esetek 73,4%-ában), és ezen a piacon is uralkodó forma volt a társulás: ökröknél 20 esetből 15-ször (75%), lovaknál 26 esetből 21-szer (81%), juhoknál 4 esetből 3-szer (75%), sőt, halat és faggyút pedig kizárólag csoportosan szállítottak. A behozatalban már jóval kisebb volt a társulások aránya, mindössze 40%. A magánosan kereskedők aránya magasabb volt a társasokénál, 77%, ugyanez a százalék a kiskereskedők között valamivel kisebb volt (67%), de a középkereskedők között jóval magasabb (91%). A szállított áru értékét tekintve a magánosok részesedése már kisebb volt, 69%, a középkereskedők esetében még kisebb, mint a kiskereskedők esetében (68, illetve 72%).

Ember Győző a szállított áruk vámértékének éves átlaga alapján három kereskedőcsoportot különített el: az 1000 forintnál nagyobb forgalmú nagy-, a 100 és 1000 forint közötti forgalmú közepes- és a 100 forintnál kisebb forgalmú kiskereskedőket.³⁶² Ezt a felosztást alkalmazva a baricsi vámon csak kis- és középkereskedők haladtak át, akik számának részesedése 58%, illetve 42% volt, amely értékek a magánosok között 50%-50% volt, a társultak között 83%, illetve 17%. A két kereskedői kategória által szállított áruk vámértékét tekintve a kiskereskedők részesedése már csak 15% volt, a forgalom zöme, 85% tehát a középkereskedők kezében volt. A kiskereskedők kétharmada, az összes kereskedő 39%-a, 50 forintnál kisebb értékben fuvarozott, amely szállítmányok összértéke az egész forgalomnak csak a 6%-át tette ki. A Kölpénynél kereskedők esetében csak a behozatal tekintetében lehet a kereskedőket a forgalmuk nagysága szerint megkülönböztetni. Ott a kiskereskedők részesedése úgy a számuk, mint a szállítmányaik vámértéke alapján kisebb volt (40%, illetve 9%), a fuvarok értékét tekintve a kereskedők száma pedig kiegyenlítettebb volt, mint Baricson.

	0,01-50	50-100	100-200	200-400	400-800	800-1000	összesen
Barics, személyek							

³⁶² Uo. 476. A brassói huszadszámadásban nagykereskedőként nyilvántartott személyek (*mercatores magni seu grandi*) egyszeri alkalommal általában 100 forint fölötti értékű áruval üzleteltek, ritkán 1000 forint fölött. Rechnungen Kronstadt i. m. I. 36. A nagykereskedők nyilvántartása: Rechnungen Kronstadt i. m. I. 36-76. Ugyanazon nagykereskedő szállítmányainak értéke között néha nagy különbségek voltak, egyikük például egy hónap különbséggel 1537,2, illetve 82,5 forint értékű árut hozott be. Rechnungen Kronstadt i. m. I. 69.

magánosak	7	3	6	4			20
társultak	3	2				1	6
összesen	10	5	6	4		1	26
%	38,5	19,2	23,1	15,4		3,8	100,0
Barics, vámérték							
magánosak	139,54	258,44	964,31	1094,85			2457,14
társultak	59,35	98,84				966,36	1124,55
összesen	198,89	357,28	964,31	1094,85		966,36	3581,69
%	5,6	10,0	26,9	30,6		27,0	100,0
Kölpény, kivitel							
Magánosak, személyek	4	4	4	5	3		20
%	20,0	20,0	20,0	25,0	15,0		100,0
Magánosak, vámérték	66,61	276,16	636,86	1469,73	1530,06		3979,42
%	1,7	6,9	16,0	36,9	38,4		100,0

11. táblázat. A kereskedők szállítmányainak megoszlása éves átlagvámérték szerint a baricsi és kölpényi harmincadon, 1503 március-1505 február.

Az egyes szállítmányok értéke Baricson 0,23 és 394,75 forint között, Kölpényen a behozatal esetén 8 és 640 forint között változott, egy szállítmány átlagértéke Baricson kerekítve 47 forint, Kölpényen 173 forint volt. Baricson a szállítmányok 38%-ának az értéke 10 forintnál, mintegy háromnegyedének az értéke 50 forintnál kisebb volt, a 100 forintnál értékesebb szállítmányok aránya pedig 15% volt. Az 50, illetve 100 forintnál kisebb értékű fuvarok összvámértéke azonban kb. egynegyede, illetve 39%-a volt az összforgalomnak.

Szállítmányok	0-10	10-25	25-50	50-100	100-200	200-400	összesen
száma	58	31	27	13	15	8	152
%	38,2	20,4	17,8	8,6	9,9	5,3	100,0
összvérték	219,06	545,01	1068,70	943,00	2123,00	2264,55	7163,32
%	3,1	7,6	14,9	13,2	29,6	31,6	100,0

12. táblázat. Az egyes szállítmányok megoszlása vámértékük szerint, 1503 március-1505 február.

A kereskedők származási helyének vizsgálatát az nehezíti, hogy a számadásban csupán négy származási helyet vagy vidéket jelölő földrajzi név szerepel, és ezek közül is háromnak az azonosítása bizonytalan: Besenyő, egy Szerém vagy Valkó megyei falu,³⁶³ a Szerémség, *Branichech*, talán az akkor az Oszmán Birodalomhoz tartozó Branicevó (innen egyszer jöttek), *Selcznek*, esetleg a Diakóvártól nyugatra fekvő Szelcével vagy az azonosítatlan Szeleckkel azonos település (mindkettő Valkó megyében, innen kétszer jöttek).³⁶⁴ Az említett helyekről származó kereskedők tehát a vámhoz viszonylag közel laktak.

³⁶³ Mindkét megyében volt ilyen nevű település. *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 241., 295. Az egyik Beselovo Selo és Beselovo Monastir területén feküdt, míg a másik a berzété-monostori uradalomhoz tartozott. Uo.

³⁶⁴ Branicevón 1476-1477-ben 83 családfőt és négy özvegyet írtak össze. *Hóvári J.*: Az oszmán gazdasági struktúra i. m. Szelcére és Szeleckre: *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 350.

Abból a tényből, hogy a kereskedők közül Merco, Ztepan, Sewco és a karavánosok elég gyakran az exportcikkeket hazavitték, ők az Oszmán Birodalom alattvalói voltak, mint ahogy valószínűleg a keleti hangzású nevet viselő Hwzaen (Husszein?) is. A magyar nyelvűeknek feltételezett két személy (*Petrus* és *Matheus*) magyarországiaknak vélhetők, habár elképzelhető, hogy foglyokként vagy akár szökevényekként oszmán alattvalókká vált személyek voltak.³⁶⁵

Egyszerűbb meghatározni a kereskedők etnikumát, ugyanis majdnem kizárólag csak szláv hangzású nevet viselő személyek, bizonyosan szerbek haladtak át a két harmincadon.³⁶⁶ Magyarok valószínűleg csupán ketten, a *Petrus* és *Matheus* névvel jelölt személyek lehettek,³⁶⁷ török vagy keleti nevű szállítót pedig csak egyet találtunk, *Hwzaen*-t, aki mögött mi egy Husszein nevű személyt feltételezünk. Ez az etnikai szerkezet hasonlít a szendrői sókereskedők megoszlásához, mivel azoknak is a zöme szerb volt, csupán hárman viseltek török vagy keleti neveket.³⁶⁸

A középkori és korai újkorban muzulmán szerzőknek nem volt egységes álláspontjuk hitsorsosaik keresztényekkel való kereskedése tekintetében: egyesek megtiltottak mindenféle kereskedelmet a keresztényekkel, mivel az utóbbiak a hasznot az iszlám elleni harcra fordíthatnák, mások csak szükség esetén, élelem beszerzésére engedték ezt meg, ismét mások csak muszlim foglyok kiváltása céljából fogadták el a nem iszlám országokba való utazást, de voltak, akik elfogadhatónak tartották azt, hogy kereskedés céljából a két vallás hívei egymás országaiba utazzanak. A muszlimokat visszatarthatta a keresztények országaiba való utazástól

³⁶⁵ II. Ulászló uralkodása idején például egyik követe, Jakob Dietrich kolozsvári polgár tért át az iszlám hitre és maradt az Oszmán Birodalomban. *Jakab E.*: Oklevéltár i. m. I. 357.

³⁶⁶ *Hóvári J.*: A tulcsai i. m. 433. Megjegyezzük, hogy azon belgrádi lakosok közül, akiknek Kanizsai 1504-ben tartozott és akiknek nevüket latin nyelvre fordítva jegyezték le, és ennél fogva valószínűleg magyar nemzetiségűek voltak, egyik sem árult Kanizsainak olyan árut, ami a harmincadszámadásban előfordult, ellenben a szláv nevek között több is adott el ilyen terméket. Magyarország és Szerbia i. m. 314-316. A szerb kereskedők lehettek úgy magyar, mint török alattvalók. Az előbbiekre: *Szakály Ferenc*: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. In: A szerbek Magyarországon. Szerk. Zombori István. Szeged 1991. 11-18., *Rókay Péter*: A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században. In: A szerbek Magyarországon i. m. 51-63.

³⁶⁷ Annak alapján gondoljuk ezt, hogy az esetek túlnyomó többségében a szláv kereskedők neveit az anyanyelvükön ejtett formájukban próbálták visszaadni, így „Petrus” és „Matheus” nagy valószínűséggel nem tartoztak köztük, Barics vidékén pedig szlávokon kívül ilyen neveket vélhetőleg csak magyarok viseltek.

³⁶⁸ Összesen 37 név és 70 sószállítási tétel szerepel a szendrői lajstromon, de az bizonytalan, hogy az ugyanazon nevet viselők azonos személyek voltak-e vagy sem. *Hóvári J.*: Az erdélyi só i. m. 48-50. Összehasonlításképpen a Havasalföld és az Oszmán Birodalom közti határon levő gyurgyevői vámon 1506 és 1508, továbbá 1515 és 1517 között kereskedők megoszlása: keresztény, de oszmán alattvaló: 118 személy, 58%, muszlim: 44 személy, 22%, az Oszmán Birodalomhoz viszonyítva külföldi, azaz havasalföldi és moldvai: 37 személy, 18%, zsidó: 5 személy, 2%. *Hóvári J.*: Az oszmán gazdasági struktúra i. m. 152., 157., 160., 249., 256., 258. alapján. A 15. század közepén Lembergbe néha eljutottak Galatából származó olasz, sőt Damaszkuszról származó „böszörmény”, vagyis muszlim kereskedők. *Berindei, M.*: La „route Moldave” i. m. 57.

azok vallási türelmetlensége, illetve a hittérítéstől való félelem.³⁶⁹ A gyakorlatban azonban sem az oszmán egyházi, sem a világi hatóságok nem hoztak olyan törvényt, amelyek az oszmánok és idegenek kereskedését tiltotta volna és nem is tevékenykedtek ilyen irányban.³⁷⁰ Ennek következtében oszmán kereskedők már a 15. század elejétől megjelentek külföldön, először Bizáncban, majd Velencében és Anconában is,³⁷¹ de 1502-ben Lengyelországban és 1529-ben Oroszországban is.³⁷²

A két harmincadszámadásban nem találni zsidó hangzású neveket sem, noha Szerémi szerint az Oszmán Birodalomból zsidók áruikkal megfordultak Budán, ahol hitsorsosaikkal álltak kapcsolatban– lehetséges, éppen azért hallgatnak róluk a számadások, mert az áruikat „titkon” hozták, vagy pedig mert más utakat használtak.³⁷³ A Fekete-tenger partja mentén, illetve közelében fekvő kikötőkben: Kaffában, Dnyeszterfehérváron, Kiliában és Giurgiuban, továbbá Lembergben ellenben már kereskedtek konstantinápolyi zsidók, de számukat és arányukat mi nem ismerjük.³⁷⁴ A zsidóknak a mediterrán kereskedelemben a 15. századig nem volt fontos szerepük, ez csak a 16. században nőtt meg, Spanyolországból, Portugáliából és Szicíliából való kiűzésük után és az Oszmán Birodalom védelmének köszönhetően. Különösen a Balkán-félszigeti és az Itáliával való kereskedelemben játszottak jelentős szerepet.³⁷⁵ Belgrád környékén ezek alapján külkereskedéssel túlnyomórészt szlávok, valószínűleg szerbek és talán raguzaiak foglalkoztak, míg magyarok, törökök és zsidók csupán elvétve.

3. 5. Az eredmények kritikája

³⁶⁹ Összefoglalóan: *Eric Dursteler*: Commerce and Coexistence: Veneto-Ottoman Trade in the Early Modern era. *Turcica* 34 (2002) 109-110.

³⁷⁰ *Dursteler, E.*: Commerce and Coexistence: Veneto-Ottoman Trade i. m. 110-111., 125-126., *Cemal Kafadar*: A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima. *Journal of Turkish Studies* 10 (1986) 210-212., *Faroqhi, S.*: Ottoman Attitudes i. m. 88.

³⁷¹ *Kafadar, C.*: A Death in Venice i. m. 192-198. (1526 előtti adatok)

³⁷² Egy bizonyos Múza Lembergbe ment selyemmel és más árukkal, de Kamieniecben feltartoztatták, mert kémnek nézték. *Veinstein, V.*: Marchands ottomans i. m. 732. 9. jegyz. 1529-ben oszmán kereskedők Moszkvában 500000 oszpora értékben vásároltak szőrmeiket. *Mihnea Berindei*: Contribution a l'étude du commerce ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonaise 1453-1700. *Cahiers du monde russe* 4 (1971) 400.

³⁷³ *Szerémi Gy.*: Magyarország romlásáról i. m. 65. Valószínű, hogy az a zsidó, akit török alattvalóként megöltek Magyarországon 1487-ben, illetve az, akit 1521-ben az Oszmán Birodalomból az al-dunai Pét várába vezettek, szintén kereskedő volt. *Gökbilgin, T.*: La traduction des lettres i. m. 386., *Pesty Frigyes*: A szörényi bánzás és Szörény vármegye története. III. Bp. 1878. 170. Ahogy 1479-1481-ben indiai kereskedők eljutottak a Balkánra (Ruméliára), végső soron elképzelhető, hogy akár Magyarországra is elvetődtek. *Inalcik, H.*: Bursa i. m. 141.

³⁷⁴ *Inalcik, H.*: Bursa i. m. 136., 139., *Berindei, M.*: La „route Moldave” i. m. 65., 67-68.

³⁷⁵ *Benjamin Arbel*: Trading Nations. Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean. Leiden 1995. 3. 1525-ben Monastirban 34, Skopjeban 12, Drinápolyban 201, Szalonikiben már 2465 zsidó család élt, Szófiában 1520-ban ellenben egy sem. *Traian Stoianovich*: The conquering Orthodox merchant. *Journal of Economic History*. 20 (1960) 246.

A három harmincadra vonatkozó adatok alapján kockázatos lenne általánosítani az egész déli magyar külkereskedelemre vonatkozóan, ugyanis a feldolgozott adatok nagy része, mint láttuk, csupán két viszonylag kisebb forgalmú vámra vonatkozik, amelyeknek forgalma bizonyos esetekben akár jelentős mértékben is különbözött egymástól. Ez azt jelenti, hogy ha kiderülne, hogy a többi nyolc, vagy akár csupán egy jelentősebb déli harmincadnak a forgalma a tanulmányozott kölpényi és baricsi vámokétól akár nem is nagyon nagy mértékben különbözött,³⁷⁶ az jelentősen módosíthatná a déli forgalomról a jelzett két harmincadszámadás alapján kapott képet.

A baricsi harmincadnapló adatait azért nem lehet általánosítani, mert a két év forgalmának volumene nagyon különbözött: a só, faggyú és hal kivételével minden más áru kivitele vagy szünetelt 1504-ben és 1505 első két hónapjában, vagy pedig töredéke volt az 1503 évinek, ami miatt úgy gondoljuk, hogy az 1504 évi márciusa és decembere közti periódus a kereskedelem szempontjából rendkívüli volt. Az is eléggé valószínű, hogy az 1503 évi forgalom sem volt tipikus, és vélhetőleg ugyanazon okra vezethető vissza, amely miatt megnőtt az ugyanazon évi Brassón keresztül lebonyolódott behozatal volumene. Halil Inalcik szerint az utóbbi azért nőtt meg, mert a török-velencei háború miatt Kelet-Európába a keleti áruk nem Velencén, hanem Brassón keresztül jutottak el.³⁷⁷ Evvel a feltevéssel az a gond, hogy 1503-ban mind a két állam már fegyverszünetet kötött a Portával,³⁷⁸ azelőtt pedig Velencéhez hasonlóan Magyarország is harcban állt az Oszmán Birodalommal (egyébként az 1498 évi törvényben felsorolt harmincadhelyek tanúsága szerint a Balkánról nemcsak Brassón keresztül, hanem egyéb magyarországi utakon is szállíhattak árukat Európába). Az ellenben igaz, hogy Velence keleti kereskedelme szünetelt a háború miatt, de csak részben: 1498/9 és 1499/1500-ban, 1500/1-ben azonban fűszerbehozatala már mintegy 7%-al volt nagyobb az 1495/6 és 1497/8 évek átlagainál, és 1501/2-ben a borsbehozatal, illetve egyéb fűszerek behozatala is az előbbi átlagok 15, illetve 63%-át tette ki.³⁷⁹ Véleményünk szerint nem a török-

³⁷⁶ A Belgrád környéki harmincadok közül még a szávaszentdemeteri forgalma lehetett nagyobb, mivel egy viszonylag fontos, Buda felé vezető út haladt át rajta keresztül, amelyen Bonfini szerint a török hadak Illyricumra szoktak támadni. *Bonfini, A.*: A magyar történelem tizedei i. m. 996., 263., Magyarországi pápai követek i. m. 268.

³⁷⁷ *Inalcik, H.*: The Ottoman State i. m. 302.

³⁷⁸ A velencei-oszmán békét a szultán 1502. december 13-án fogadta el, a dözse 1503. május 20-án. A harcok december 14-én kellett volna megszűnjének, de ez nem valósult meg. *K. M. Setton*: The Papacy and the Levant (1204-1571). II. Philadelphia 1984. 523., 523. 81. jegyz.

³⁷⁹ *C. H. H. Wake*: The Changing Pattern of Europe's Pepper and Spice Imports, ca. 1400-1700. *Journal of European Economic History* 8 (1979) 372-373. Az 1499-1503, illetve 1538-1540 velencei-török háború miatt nőttek meg a konfliktus ideje alatt Raguzai vámbevételei, amelyek a harcok befejezése után lehanyaglottak (1535: 17000 dukát, 1538-1541: 52000 dukát), tehát Velence kereskedelme nagyjából ilyen mértékben eshetett vissza. *Kafadar, C.*: A Death in Venice i. m. 195., 197.

velencei háború, hanem inkább a magyar-török háború,³⁸⁰ illetve annak a befejezése befolyásolta az egész török-magyar, így a Brassón és a Belgrád környéki településeken keresztül haladó áruforgalmat 1503-ban, és pedig a következőképpen: a háború következtében szünetelt vagy nagyon lecsökkent a forgalom, ez kisebb-nagyobb áruhiányhoz vezetett, közvetlenül a fegyverszünet megkötése után pedig ezt a hiányt meg próbálták szüntetni, amit az áruforgalom növelésével igyekeztek elérni. Ez részben megmagyarázná az erőteljes 1503 tavaszi forgalmat. Az 1504 évi kereskedelemnek az 1503-hoz viszonyítva alacsony volumenét nehezen tudjuk még megmagyarázni: elképzelhető, hogy a nagy volumenű 1503 évi kereskedelmi tevékenység telítette valamelyest a piacot, vagy hogy nyár tájékán a török és/vagy magyar portyák akasztották meg az árucserét.

A felsorolt bizonytalansági tényezőket figyelembevéve tehát csak azt jelenthetjük ki, hogy az említett időszakban a baricsi, kölpényi és szabácsi harmincadokon összesen évente mintegy 145000 forint értékű árut vámoztak el, amelyből csak az állatok mintegy 1800 forint értékű részesedése ismert. A három harmincadra vonatkozó adatokból megbecsülni a nándorfehérvári harmincad és a hozzá tartozó kilenc fiókharmincad forgalmát roppant kockázatos vállalkozás lenne, és egyelőre nem is tudunk jobb módszert, mint a harmincadhivatalok számán alapuló egyszerű szorzást. Ennek alapján a belgrádi harmincadkörzethez tartozó tíz vám összforgalma mintegy háromszorosa lehetett az általunk tanulmányozott három harmincadénak. Annak a feltevésnek az alapján, amely szerint Nándorfehérváron minden bizonnyal volt akkora forgalom, mint Szabácson, a legóvatosabb számítás szerint is a belgrádi és a hozzá tartozó harmincadok összforgalma legalább kétszerese kellett legyen az elemzett három váménak. A kezdetleges eljárás módszertani hiányosságai nyilvánvalóak, de egy nagyon óvatos becsléshez talán alkalmazható. A kettővel, illetve hárommal való szorzás végeredménye valamennyivel több, mint 290000, illetve 480000 forint, ennyi vámértékű áru után pedig mintegy 14500, illetve 24000 forint harmincad vámjövedelem kellett származzon. Ezek az eredmények egyébként nem állnak ellentmondásban a Fügedi Erikével, aki a belgrádi és temesvári főharmincadok bevételének maximumát 23529 forintban becsülte meg. Amennyiben ezeknek az összegeknek csak a felével számolunk is, talán a budait és a székesfehérvárit kivéve, a magyarországi főharmincadok közül a nándorfehérvárin bonyolódott le a legnagyobb volumenű

³⁸⁰ A háborúra lásd: *Jászay Magda*: Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története. Bp. 1990. 191-200., *Uő*: A kereszténység védőbástyája – olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról. Bp. 1996. 78-84., *Uő*: Párhuzamok és kereszteződések. A magyar-olasz kapcsolatok történetéből. Bp. 1982. 206-207. Meg kell jegyezni, hogy ebben a konfliktusban nem került sor nagyobb szabású hadjáratra.

kereskedelem, de ehhez figyelembe kell venni azt is, hogy hozzá tartozott a legtöbb fiókharmcad és az erdélyit kivéve, a leghosszabb határszakasz is.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján még azt tudjuk valószínűsíteni, hogy a só az egész déli kivitelre vonatkoztatva is fontos, ha nem a legfontosabb szerepet töltötte be, ugyanis a török oldalon levő szendrői vámon a sóból származott a bevétel megközelítőleg kéharmada (1514 utolsó öt hónapjában 75,8%-a, 1515-ben 73,7%-a, 1516 első két és fél hónapjában 26,4%-a).³⁸¹ Tudjuk továbbá, hogy a királyi szolgálatban álló végvári katonák jelentős mennyiségű sót kaptak zsoldjuk egy része fejében: egy 1504-ben és egy valószínűleg 1511-ben összeállított költségtervezet szerint 20558, illetve 21484 forint értékű sót,³⁸² amelynek egy része bizonyosan átjutott a határon. Figyelembevéve azt is, hogy a számadás alapján a szabácsi harmincadnak nagy forgalma volt és hogy a nándorfehérvárinak volt feltételezhetően a legnagyobb bevétele, valamint azt, hogy a szabácsi vár katonái évente az említett két tervezet szerint 1350, illetve 1300 forint, a nándorfehérvári katonák pedig 4484, illetve 5164 forint értékű sót kaptak,³⁸³ ráadásul Nándorfehérváron sókamara is volt,³⁸⁴ az kellene következzen, hogy délen abszolút értékben bizonyosan, relatív értékben (ez alatt a sókivitel arányát értjük az összkivitelhez viszonyítva) pedig vélhetőleg több sót vittek ki az országból, mint amennyit Baricson és Kölpényen. Ez egyben azt is jelenthetné, hogy ezeken a vámokon a külkereskedelmi mérleg is kevésbé volt passzív, sőt lehetséges, hogy aktív volt.

³⁸¹ *Hóvári J.*: Az erdélyi só i. m. 44. A magyarországi sókitermelés történetére lásd: *Paulinyi Oszkár*: A sóregálé kialakulása Magyarországon. Századok 58 (1924) 627-647., *Iványi Béla*: Két középkori sóbánya-statumum. Századok 45 (1911) 10-30., 98-113., 187-195., *Alexandru Doboși*: Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (sec. XIV-XVI). Studii și cercetări de istorie medie 2 (1951)125-166., *Kubinyi András*: Königliches Salzmonopol und die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter. In: Stadt und Salz. Herausgeben von Wilhelm Rausch. Linz 1988. 213-232., 293-294., *Uő*: Die königlich-ungarischen Salzordnungen des Mittelalters. In: Das Salz in der Rechts- und Handelsgeschichte. Herausgeben von Jean-Claude Hocquet – Rudolf Palme. Berenkamp 1991. 261-270., *Draskóczy István*: Das königliche Salzmonopol in Ungarn in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In: Das Zeitalter König Sigismunds in Ungarn und im Deutschen Reich. Herausgegeben von Tilmann Schmidt – Péter Gunst. Debrecen 2000. 133-143., *Uő*: Erdély sótermelése az 1530-as években. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. (Studia Miskolcensis 5.) Szerk. Bessenyei József – Horváth Zita – Tóth Péter. Miskolc 2004. 25-70., *Uő*: Szempontok az erdélyi sóbányászat 15-16. századi történetéhez. In: *Studia professoris-professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva. Bp. 2005. 83-117., *Uő*: Forschungsprobleme in der ungarischen Salzgeschichte des Mittelalters. In: *Investitionen im Salinenwesen und Salzbergbau*. Hrsg. Hermann Wirth. Weimar 2002., *Uő*: Erdély sótermelése az 1520-1522 közötti években. In: *Magyarság és Európa. Tegnap és ma. Tanulmányok az Ady Endre Akadémia 15. évfordulójára*. Szerk. Orosz István – Mazsu János – Pallai László – Pósn László. Debrecen 2006. 53-60.

³⁸² *Kubinyi, A.*: Königliches Salzmonopol i. m. 227., 230., 230. 89. jegyz. A királyok egyébként más személyeknek is utalványoztak sót, de a földesúri uradalmakban is fizettek néha sóval. *Draskóczy I.*: Szempontok az erdélyi sóbányászat i. m. 87., 17. jegyz.

³⁸³ Jajcza i. m. 179-180., 184-186.

³⁸⁴ Amennyiben Mátyás királynak 1466-ben említett „officialus suus super sal in civitate Belgrad”-ját sókamarásként értelmezzük. *Documenta res Belgradi mediae aetatis illustrantia. II.* (Monumenta Historiam Belgradi spectantia). Edidit Michael J. Dinić. Belgrad 1958. 84.

A sóban való zsoldfizetés és sóexport közötti közvetlen összefüggésre vonatkozó feltételezésnek azonban részben ellentmond az, hogy Kölpényen keresztül kevés sót vittek ki (átlagban 162,75 forint értékben), noha a szerb deszpota, akinek Kölpényen volt a székhelye, az előbb említett tervezetek szerint 600 katonára évente 1200 forint értékű sót kapott,³⁸⁵ továbbá az is, hogy Baricson, ahol noha a kalocsai érsek kastélyában szolgáló katonákat valószínűleg nem fizették sóval, mégis több sót vittek ki, mint Kölpényen. Ez talán amiatt történhetett, hogy a sókamarak távolsága³⁸⁶ miatt a Kölpénybe érkezett só túlnyomó többségét Magyarországon adták el, és ezért szerepel aránylag kevés értékű só a számadásban, de az is elképzelhető, hogy a szóban forgó periódusban a deszpota sójárandóságának csak egy kis részét kapta meg, vagy esetleg az is megtörténhetett, hogy a végvárai katonáknak juttatott sót nem feltétlenül ott exportálták, amely várhoz ők tartoztak.

A legtöbb sót valószínűleg Nándorfehérváron keresztül vitték ki, mivel abból kifolyólag, hogy közvetlen vízi út kötötte össze a sókitermelő erdélyi és máramarosi vidékekkel, a déli harmincadok közül oda lehetett a legkönnyebben a kitermelt sót szállítani, és ott sókamara is működött. Ezt látszik megerősíteni az is, hogy a közeli Szendrőbe, ahol a Nándorfehérvárról és Pancsováról érkező szállítmányokat vámolták el az oszmánok, 1515-ben, egy olyan évben, amikor a sóforgalom valamivel magasabb volt, mint a nyugodtabb esztendőkből, mintegy 3200 forint értékben kb. 20000 sókocka jutott.³⁸⁷ A Török Birodalomba Északról Magyarország mellett még Havasalföldről is vittek sót, és pedig számottevő mennyiségben: Gyurgyevón át 1506 utolsó három hónapjában 16850 darabot, 1507-ben 22500, 1508 első hét havában 14400 darabot.³⁸⁸

A harmincadszámadásokból nyert eredmények értékelésénél figyelembe kell először venni azt, hogy a harmincadokon befolyt jövedelem alapján nem lehet pontosan kiszámítani a szállított áruk piaci értékét, mivel a vámérték jelentősen eltérhetett a piaci értéktől, az egyik érték akár kétszerese is lehetett a másiknak.³⁸⁹ Másrészt a forgalom vámértéket sem lehet pontosan kiszámolni, ugyanis a vámmentességet élvező csoportok, személyek által szállított

³⁸⁵ Jajcza i. m. 179., 187.

³⁸⁶ Legközelebb Szencseszentdemeteren, Szondon, Zentán, Nándorfehérváron, Temesváron és Kevin működő sókamarákról van tudomásunk, de hozzá kell tennünk, hogy a sókamarahálózat valószínűleg sűrűbb volt, és a szegényes forrásadottságok miatt tudunk csak ezekről. *Kubinyi, A: Königliches Salzmonopol* i. m. 224., 229. Az is megtörténhetett, hogy a végvárak környékén a 16. század elején már egyáltalán nem is voltak sókamarak, vagy csak nagyon kevés, éppen amiatt, mert ott a sót a katonák árusították.

³⁸⁷ *Hóvári J.: Az erdélyi só* i. m. 43., 52.

³⁸⁸ *Hóvári J.: Az oszmán gazdasági struktúra* i. m. 90. Gyurgyevóban két méretű sót forgalmaztak, amelyek mérete egyelőre ismeretlen. Uo. 97. 6 jegyz.

³⁸⁹ 1457-1458-ban Pozsonyban a szarvasmarha piaci értéke 3,36 forint, vámértéke 2,83 forint, Nyugat-Magyarországon 1542-ben 4-6, illetve 10 forint volt. *Kubinyi A.: A későközépkori magyar-nyugati kereskedelmi kapcsolatok* i. m. 111. A két esetben tehát a piaci ár a vámértéknek a 118,7 %-a, illetve 40-60 %-a volt.

árúk nem szerepelnek a harmincad-számadásokban és más forrásokból sem lehet kiszámítani ezeknek a vámértékét. Az 1498: 35. tc. szerint harmincadmentességet élveztek a nemesek, a papok, a szerzetesek és ezeknek az emberei a házi szükségleteik számára vásárolt áruk után.³⁹⁰ Nem kellett fizetni harmincadot az egy forintnál kisebb értékű áruk után sem (1492: 27 tc., szlavóniai nemesek cikkelyei: 1492: 7 tc.).³⁹¹ Harmincadmentességet vagy félharmincadmentességet élvezett több mezőváros és város, akár csak meghatározott időre, de adott a király vámmentességet egyes árucikk(ek)re, vámra, vagy egy vámra egy bizonyos alkalomra.³⁹² Magánszemélyek is kaptak néha alkalmi harmincadmentességet, így például 1497-ben vingárti Geréb Péter országbíró 600 szarvasmarha vámmentes kivitelére kapott engedélyt,³⁹³ de a nem kereskedelmi céllal utazó személyek is kaphattak menlevelet, amelynek birtokában mentesültek a vámok fizetése alól: 1500-ban gersei Pethő János, György és Ferenc Itáliába való zarándoklásuk alkalmára, II. Ulászló keltezetlen parancsa alapján Várad Péter kalocsai érsek embere Itáliába való utazása alkalmára, 1523-ban Dóczy Ferenc követ és kísérete a nürnbergi birodalmi gyűlésre menetelük idejére élveztek harmincadmentességet.³⁹⁴

Az uralkodók számára beszerzett árukat is harmincadmentesen szállíthatták: Mátyás többször kérte más államoktól, hogy engedjék a számára vásárolt árukat vámmentesen

³⁹⁰ CJH 614. Az 1458: 10. tc. a papoknak, tanítóknak és nemeseknek csak a vámmentességét említi, a harmincadmentesség megnevezése nélkül. CJH 332.

³⁹¹ CJH 496., 556. Az 1498: 29. tc. úgy fogalmaz, hogy a legcsekélyebb tárgyak után nem kell harmincadot szedni. CJH 610. Forgách Ferenc szerint 1566-ban a pozsonyi diétán a rendek is régi szokásnak tudták azt, hogy az egy forintnál kisebb értékű dolgok után, illetve a nemesek nem fizettek harmincadot. *Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt.* In: *Humanista történetírók. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Kulcsár Péter munkája, Kulcsár Margit közreműködésével.* Bp. 1977. 836.

³⁹² Mindezekre 14. századi példák, illetve 14-15. századi példák néhány évre szóló mentességre: *Pach Zs. P.: A harmincadvám az Anjou-korban i. m. 246., Pach Zs. P.: Hogyan lett i. m. 262., 262., 30-31. jegyz., 266., 51. jegyz., 271., 271., 84. jegyz. Részleges harmincadkedvezményt később is adtak, 1483-ban Kőszeg lakói például öt évre kaptak harmincadmentességet, az 1522: 44. tc. alapján fegyverek és élelmiszerek voltak vámmentesen behozhatók, 1515-ben a soproniak által házaik rendbetétele végett behozott építőanyag és a Sopronban letelepedők javai után, 1523-ban a soproniak számára behozott építőfa és bőrök után, 1524-ben pedig a soproniak által behozott gabona után nem kellett harmincadot fizetni, mint ahogy 1526-ban a török ellen felvonuló sereg számára a hadjárat tartama alatt szállított hadiszerek és élelem után sem. Hazai Okmánytár i. m. II. 362., CJH 800., Sopron i. m. I.6. 324., II.2. 192., 194. (az utóbbiak helyenként rossz kiadása: Sopron sz. kir. város monographiája. Forrás-anyag: régi községi jegyzőkönyvek (1446-1507. 1523-1777). Sopron 1890. 5), DL 24317., 47683. Külföldiek is kaptak néha részleges vámmentességet, például a bécsújhelyiek 1463-ban a Magyarországon termelt boraik után. *Othmar Pickl: Der Handel Wiens und Wiener Neustadts mit Böhmen.* In: *Der Außenhandel Ostmitteleuropas 1450-1650.* Szerk. Ingomar Bog. Köln-Wien 1971. 332.*

³⁹³ DL 25383. Korábban, 1438-ban Albert király egy kereskedőnek megengedte, hogy tíz éven keresztül vámmentesen vihessen ki tíz lovat Magyarországról és négy bála posztót hozhasson be oda vagy Ausztriába, 1453-ban pedig V. László egy másik személynek egy évre adott harmincadmentességet. *Teleki J.: Hunyadiak kora i. m. X. 14-15., Ortvay T.: Pozsony i. m. II. 3. 75.*

³⁹⁴ *Iványi B.: Nemzetközi érintkezéseink történetéhez i. m. 147., 169-170., 356-357., Petri de Warda i. m. 209. A zarándokmenlevelek vámmentességére vonatkozólag: Csukovits Enikő: Középkori magyar zarándokok. (História könyvtár. Monográfiák 20.) 99-100.*

szállítani,³⁹⁵ de a török szultán is hasonlóképpen járt el.³⁹⁶ A havasalföldi vajda és néhány méltóságviselője sem fizetett mindig vámot áruik után: a vajda a brassóiaktól egy 1517 és 1521 közöttre keltezett levelében azt kérte, hogy vásárolt áruik ne vámolják meg, mert, mint írta, jól tudják, hogy addig nem vettek tőle vámot. III. Vlad vajda országbírója valamikor 1482 és 1492 között borsá után, egy bizonyos porkoláb valamikor 1496 és 1508 között kések után, V. és VI. Vlad országbírója a 16. század elején pedig 63 ökör és hét mázsa viasz után kért vámmentességet a brassóiaktól.³⁹⁷

A követek által hozott, illetve vitt értékes ajándékokért sem fizethettek vámot. Az ajándékok főképpen arany- és ezüstműből, értékes fegyverekből, ruhákból és pénzből álltak.³⁹⁸ 1503-ban a magyar követek a Portán kb. 500 forint (25000 akcse) értékű ajándékokat

³⁹⁵ Balogh J.: A művészet Mátyás i. m. 470., 471. (Firenze, Regensburg), *Karl Nehring*: Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. I. Levéltári Közlemények 46 (1975) 99. 78. sz. (Firenze). Mátyás külföldi vásárlásaira: *Balogh J.*: A művészet Mátyás i. m. 469-475.

³⁹⁶ 16. századi lengyelországi és oroszországi vásárlásával kapcsolatosan találtunk erre adatokat. 720-722. Lengyelországban legkorábban valamikor 1519. előtt vásároltatott a szultán. Uo. 716.

³⁹⁷ *Bogdan, I.*: Regeste i. m. 153., 292., 295., 300., *Goldenberg, S.*: Despre vama (vigesima) Sibiului i. m. 675. Ritkán fordulhatott elő a vámok kétszer való kifizetése. Erre egy példa a brassói vámra vonatkozóan egy 15-16. századra datált forrásban: *Bogdan, I.*: Regeste i. m. 293. A harmincadmentességre még: *Sólyom J.*: A magyar vámügy i. m. 68-71.

³⁹⁸ 1424-ben a török követek tíz-tíz arannyal szőtt selyemkendőt és török szőnyeget, négy aranyozott kelyhet és négy buzogányt hoztak, míg a szerb követek 20 arannyal szőtt selyemkendőt, négy aranyozott kelyhet és fegyvereket. *Papp, S.*: Hungary and the Ottoman Empire i. m. 57. 1485-ben a magyar küldött sok ajándékot vitt a Portára. *Tayyib Gökbilgin*: La traduction des lettres de Korvin Mathias à Bayezid et le texte turc du traité hungaro-ottoman de 1503 (909). *Bulletin* 22 (1958) 383. Az 1495 évi fegyverszünet megkötésére jött török követek "csinos és egzotikus ajándékokat", valamint néhány ezüstkupát hoztak; viszonzásul II. Ulászló bőkezűen megajándékozta őket. *Bonfini, A.*: A magyar történelem tizedei i. m. 1000. 1495-ben vagy 1497-ben a török követek sok ajándékot hoztak, amelyek közül Istvánffy az arannyal és gyönggyel díszített hüvelyű szabályakat, díszes ezüstedényeket, babilóniai sátrakat említette meg. Ulászló az ajándékokat ruhákkal, ezüsttel és pénzzel viszonzta. Istvánffy i. m. 94. 1500-ban a török követek findzsákat és *zoe do poti* (két tálat?) hoztak ajándékba, egyikük visszatértekor 100 dukátot kapott és három ruhát, amelyek közül az egyik aranyozott volt. *Wenzel G.*: Marino Sanuto i. m. I. 95., 159. Az 1503. évi magyar követség ajándékokat vitt a szultánnak és vélhetőleg a magasrangú méltóságoknak, ők pedig viszonzásul 15000 akcse, vagyis megközelítőleg 300 forint értékű ruhát és kaftánokat és 10000 akcse, körülbelül 200 forint értékű ruhákat kaptak. *Papp, S.*: Hungary and the Ottoman Empire i. m. 63. 1504-ben a török követ két darab színjátzó mintás selyemszövetet és egy aranyozottat hozott, amely kb. 50 dukátot ért, távoztakor pedig egy 100 dukátot érő ruhát kapott. *Wenzel G.*: Marino Sanuto i. m. II. 129., 131. Szerémi úgy tudta, hogy 1490-ben is a török szultán futárát gazdagon megajándékozták, Bajazid szintén "hatalmas" ajándékokkal küldte követeit Ulászlóhoz 1500 körül, 1511-ben is megajándékozták a szultán követeit, és 1512-ben is a magyar követ gazdag ajándékokkal érkezett a szultánhoz. *Szerémi Gy.*: Magyarország romlásáról i. m. 48., *Tubero, L.*: Kortörténeti feljegyzések i. m. 261., Istvánffy i. m. 120., *Fodor P.* – *Dávid G.*: Magyar-török béketárgyalások i. m. 21. 1521 körül Jaksicsok nővére ajándékokkal küldte követeit Szulejmánhoz, aki őket értékes ruhaneművel és pénzzel bocsátotta vissza. *Tubero, L.*: Kortörténeti feljegyzések i. m. 297. Egyéb államok küldöttségei is hoztak déli, illetve keleti árukat: az „asszír uralkodó” 1488-ban küldöttjével „különféle ajándékokat” és tyrusi ruhát küldött Mátyásnak, a rá következő évben szintén küldött követséget, amikor a „peloponnészoszi despota” is járt Mátyásnál, 1493-ban az albán követek ajándékba hoztak egy nagy értékű, aranyos, ezüstös kupát; mindannyian ajándékokkal távoztak. *Bonfini, A.*: A magyar történelem tizedei i. m. 891., 975. A Corvina-kötések is kapcsolatban állnak a keleti követjárásokkal. *Tardó L.*: Követjárások i. m. 178. 123. jegyz. 1488-ban a magyar követ „nagyszerű ajándékokat” vitt az egyiptomi udvarba. Uo. 64., 180. 135. jegyz. A török követek más keresztény uralkodóknak is vittek ajándékokat, így 1497-ben I. Miksának és feleségének. *Johann Gröblacher*: König Maximilians I. erste Gesandtschaft zum Sultan Bajezid II. In: *Festschrift Hermann Wiesflecker*. Szerk. Alexander Novotny – Othmar Pickl. Graz 1973. 78-79., 80-81. közti 1. melléklet.

kaptak. Mivel a békekötések után a két állam feltehetőleg évente váltott követeket,³⁹⁹ amelyek alkalmával minden bizonnyal megközelítőleg azonos értékben ajándékokat is váltottak, hiszen a szultánok gondosan ügyeltek arra, hogy a kapott ajándékokat viszonyozzák és hogy kölcsönösség érvényesüljön,⁴⁰⁰ valószínűsíthető, hogy a békeperiódusokban évente összesen mintegy 1000 forint értékű termék cserélt gazdát vámmentesen, ajándék formájában. A határvidék tisztjei által egymásnak küldött ajándékokat sem tüntethették fel a harmincadszámadásokban, mint ahogyan a szebeni harmincadon sem fizettek vámot a havasalföldi vajdának küldött, illetve tőle kapott ajándékok után.⁴⁰¹ Ragusának a magyar királyokhoz aránylag gyakran küldött követei is vittek ajándékokat az uralkodóknak.⁴⁰² Vásárláson és ajándékozáson kívül még tartozástörlesztésként is szállítottak uralkodók számára országhatárokon keresztül árukat, de ez elég ritkán fordulhatott elő.⁴⁰³

Értelemszerűen a törvényes utak megkerülésével szállított áruk sem szerepelnek a számadásokban. Erre utalnak például a brassói huszad megkerülését tiltó parancsok 1508-ból, 1517-ből és 1519-ből, vagy II. Ulászló 1512-i oklevele, amelyben azt tiltja meg, hogy a kassai harmincadosokat a csempészet megakadályozására irányuló tevékenységükben zavarják.⁴⁰⁴ Az 1498: 29. tc. szerint a marhákat akkora kísérettel hajtották ki, hogy a harmincadosok nem tudtak ellenállni, így az állatokat erőszakosan vagy alattomban vitték ki az országból.⁴⁰⁵ Más

³⁹⁹ Papp, S.: Hungary and the Ottoman Empire i. m. 63. A Magyarország és az Oszmán Birodalom között 1490 és 1500 között váltott követek felsorolását lásd: Höflichner, Walter: Die Gesandten der europäischen Mächte, vornehmlich des Kaisers und des Reiches 1490-1500. (Archiv für österreichische Geschichte 129.) Wien 1972. 358-361., 363., 458. (oszmán részről), 367-369., 371., 373., 460. (magyar részről). Hunyadi Mátyás uralkodása alatti követjárásokra egyfelől Magyarország, másfelől Albánia, Egyiptom, Perzsia, Szíria és az Oszmán Birodalom között: Balogh J.: A művészet Mátyás i. m. 671., 672., 674., 676., 678., 679. Példaként egy viszonylag jól adatolt követjárásra, az 1486-1488 közötti években lebonyolódatra, lásd: Hazai Gy.: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok a XV. század végén. In: Székesfehérvár évszázadai. III. Török kor. Székesfehérvár 1977. 7-13. (a Hazai által felhasznált források: Uő: A Topkapu Szeráj i. m., Uő: Eine Urkunde der ungarisch-türkischen Friedensverhandlungen in der Zeit von Matthias Corvinus und Bāyezīd II. Rocznik Orientalistyczny 38 (1976) 155-160., Uő: Eine türkische Urkunde zur Geschichte der ungarisch-türkischen Beziehungen im XV. Jahrhundert. Ural-Altische Jahrbücher 36 (1964) 336-339., Biliarsky, Ivan: Une page des relations magyaro-ottomans vers la fin du XVe siècle. Turcica 32 (2000) 299-302.)

⁴⁰⁰ Inalcik, H.: The Ottoman State i. m. 47-48.

⁴⁰¹ Szerémi szerint 1514 körül a szendrői tisz, Bali basa és az egyik nándorfehérvári vicebán, Blaskó ajándékokat váltottak, 1525-ben pedig Bali, belgrádi bég egy török lovat küldött Tomori Pálnak, az Alsó Részek kapitányának. Szerémi Gy.: Magyarország romlásáról i. m. 96., Magyarországi pápai követek i. m. 278-279. Szebenre: Goldenberg, S.: Despre vama (vigesima) Sibiului i. m. 675.

⁴⁰² Egy 1413-beli adat: Ragusa és Magyarország i. m. 212. (regesztája, más keltezéssel: ZsO 112.). Aránylag sok követségre vonatkozó adatot lehet kikeresni a mutatók alapján ZsO köteteiből és Krekić munkájából.

⁴⁰³ II. Ulászló I. Miksával szemben fennálló adósságát vagy annak egy részét ökrökben ígérte törleszteni, amelyekből 1493-ban I. Miksa már tovább is utalt 100-at egy harmadik személynek. Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. i. m. I. 85. sz. Talán szintén adósságra vonatkozik az az 1000 ökör, amelyeket 1504-ben II. Ulászlótól várt. Uo. 18598. sz.

⁴⁰⁴ Kubinyi A.: Buda és Pest szerepe i. m. 18. Őplić, I. M.: Breslele producătorilor de arme i. m. 119-120., Kemény L.: A kassai harminczad i. m. 305. A Bártfa környéki csempészetre: Fügedi E.: A bártfai i. m. 81.

⁴⁰⁵ CJH 610. 1535-ben is a szlavóniai harmincadokon keresztül fegyveresen, harmincad fizetése nélkül többször hajtottak ki szarvasmarhákat, egyszer mintegy ezret. Monumenta historica Zagrabiae i. m. XII. 143.

esetekben túl magas vámokat vetettek ki, és ez is torzíthatja kissé a külkereskedelmi forgalomról a harmincadszámadások alapján kapható képet: például a 16. század elején a pozsonyi, 1508-ban, illetve 1516-ban a besztercei, illetve a zágrábi és brassói vámosok is szokatlan és túlzott harmincadot, illetve huszadot szedtek.⁴⁰⁶

A két vagy több gazdasági szereplő között azok önszántából és kölcsönös megegyezésén létrejövő cseréjeként meghatározott kereskedelem sem fedte le a két állam közti teljes áru- és pénzforgalmat, ugyanis mindkét irányban tekintélyes volumenű áru- és pénzforgalom bonyolódott le portyázások és váltságdíjfizetések útján. Ez Magyarország déli irányú gazdasági kapcsolatainak egy sajátos vonása volt, ami ekkora mértékben az országnak csak erre a régiójára volt jellemző és amely a két állam közti alapvetően ellenséges kapcsolatnak volt a következménye. Nem véletlen, hogy Thúróczy, Ransano, Bonfini, Tubero krónikájukban a hadjáratok, csaták, de betörések leírásánál is majdnem mindig megemlítik, hogy a győztes nem ritkán hatalmas zsákmánnyal vonult vissza, kisebb-nagyobb portyák pedig megszokott epizódjai voltak úgy a magyar, mint a török végvári életnek, amiket nem szüntettek meg még a fegyverszünetek sem, noha a nagyobb méretű portyákat jórészt kiiktatták.⁴⁰⁷

A portyákkal szerzett javak és a váltságdíjként gazdát cserélő pénzek összértékét megbecsülni sem lehet, de ezen összegek nagyságát talán eléggé érzékelteti az a két adat, amely szerint 1416-ban négy báró és még további meg nem nevezett számú személy váltságdíja 65000 aranyforint volt, 1492-ben pedig 18 török fogolyé összesen 2293 forint.⁴⁰⁸ Az egyes foglyok váltságdíjára vonatkozóan csak néhány elszórt adat áll rendelkezésünkre, amelyekből csupán néhányat idézünk itt: 1449-ben Patai Antal nemes kiváltásáért legalább 70

⁴⁰⁶ *Kubinyi A.*: Egy üzletelő és diplomata várúr i. m. 269., vö. 273., 274., 283., *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 68., 73., Hurmuzaki XV. 1. i. m. 185-186. (idézi: *Gonța, A. I.*: Moldova și Transilvania i. m. 104.), *Monumenta historica Zagrabiae* i. m. III. 155-156. A törvényesnél magasabb harmincadok szedését tiltó parancsok is ennek a gyakorlatnak a meglétére utalnak: Mátyás is a harmincadosokat attól tiltotta, hogy rablás és a szegények kirablása formájában szedjék be a királyi jövedelmeket, de Korvin Jánost is a jogtalan és túlzott vámok szedésétől és a kiváltságok figyelembe nem vételétől tiltották, amikor átengedték neki a zágrábi harmincadot. DL 38365., 38102., Jajcza i. m. 67. Harmincad meg nem fizetésére 14. századi példák: *Pach Zs. P.*: A harmincadvám az Anjou-korban i. m. 244-245.

⁴⁰⁷ *Szakály F.*: A török-magyar küzdelem szakaszai i. m. 44-46., *Kubinyi A.*: A mohácsi csata és előzményei i. m. 71-73., *Fodor Pál – Szakály Ferenc*: A kenyérmezei csata (1479. október 13.) Hadtörténelmi Közlemények 112 (1998) 4-8., 26-27., 28-30. Az 1479. évi betörésre lásd: Uo. 13-26., 33-42. A középkori oszmán rabszedésre általában lásd: *Fodor Pál*: Adatok a magyarországi török rabszedésről. Hadtörténelmi Közlemények 109 (1996) 133-137., *Sergij Vilfan*: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sicht der Ranzionierungen, der Steuern und der Preisbewegung. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege i. m. 179-183. Magyar vonatkozásokra még vö.: *Csukovits Enikő*: Csodás szabadulások a török rabságból. *Aetas* 20 (2005) 78-90.

⁴⁰⁸ ZsO V. 2255. 1492-ben a váltságdíjból 1637 forintot készpénzben, 656 forintot áruban: szövetben és ruhaneműkben fizettek ki (a jegyzék összeállítója hibásan 2332, 1670 és 662 forintot számított). *Alsó-szlavóniai okmánytár* i. m. 342-344.

forintot fizettek; 1452-ben Szomordoki István nemes 125 forintot ígért egy kereskedőnek, ha testvérét a török fogságból hazahozza; 1460-ban egy magyar nemesért először 40 forintot, majd tehetősebbnek ítélvén, 110 forintot kértek;⁴⁰⁹ 1515-ben Sárkány Ambrus egy famulusának kiváltására 100 forintot fizettek.⁴¹⁰ A katolikus egyház pápai engedélyhez kötötte a foglyok eladását: 1516-ban X. Leó pápa kellett engedélyezze, hogy a török ellen harcoló Beriszló Péter katonái által ejtett hadifoglyokat eladhassák.⁴¹¹ Foglyok nyomán nemcsak a váltságdíjból származott gazdasági haszon, mivel esetenként ingyenmunkát is végeztek velük: Tubero közlése alapján Mátyás uralkodása óta a török foglyokat kézműves munkáknál használták fel, II. Ulászló még Csehországba is küldött belőlük követ fejteni,⁴¹² Szerémi pedig még diákként látta, hogy török foglyokat a futaki kolostor építésénél dolgoztattak.⁴¹³

Még ha pontosan meg lehetne állapítani a tanulmányozott évekre a határon áthaladó javak értékét, akkor is kockázatos lenne a kapott adatokat általánosítani, ugyanis a külkereskedelmi forgalom jelentős mértékben ingadozott: Pozsonyban 1440 és 1460 között voltak évek, amikor a harmincadjövedelem többszöröse, egyszer mintegy harmincszorosa volt a néhány évvel azelőtti bevételnek, de a budai harmincad is az 1450-es években is egyik évről a másikra majdnem nyolcszorosára nőtt, a 16. század elején Brassóban a forgalom 1502 és 1503 között majdnem megkétszereződött, 1503 és 1507 között pedig felére esett vissza, Bártfán pedig 1510 és 1516 között a város lakói által kivitt áruk értéke megháromszorozódott.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556). Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Bp. 1990. I. 684., 1078. sz., *Balogh Sándor*: Szeged reneszánszkori műveltsége. (Humanizmus és reformáció. 5.) Bp. 1975. 117-118. 1472-ben két személy 205 dukátot szánt arra, hogy egy rokonukat és egy meg nem mondott nagyságú magyar csoportot kiváltsanak a törökök fogságából. *Ducellier, A.*: Voies et produits du commerce balkanique i. m. 9. 1510-ben egy Nándorfehérvár környéki összecsapásban török fogságba esett Hagymássy Miklóst „nagy pénzen”, míg a mohácsi csata után Fekete Mihályt és Majtényi Bertalant „nagy öszegen” váltották ki. *Memoria rerum* i. m. 9., *Brodarics* históriája i. m. 63. Két török fogoly 1493-ban történt visszaváltását meséli el Tubero, váltságdíj megnevezése nélkül. *Tubero, L.*: Kortörténeti feljegyzések i. m. 237. Zsigmondkori adatok foglyok török fogságból való kiváltására: ZsO III. 1459., V. 1374., 1768., 2255., VI. 800., 1031., 1046. sz.

⁴¹⁰ Magyarország és Szerbia i. m. 343.

⁴¹¹ A veszprémi püspökség római oklevéltára. *Monumenta Romana episcopatus Vespremiensis*. IV. Közreboocsátja Lukcsics József. Bp. 1907. 246. Számunkra nem világos, hogy a tiltás, amelynek feloldására engedély szükségeltetett, a török alattvalókkal való kereskedelemre, emberkereskedelemre, vagy esetleg mindkettőre vonatkozott.

⁴¹² *Tubero, L.*: Kortörténeti feljegyzések i. m. 172-173.

⁴¹³ *Szerémi Gy.*: Magyarország romlásáról i. m. 354. A török foglyok közül egyesek kikeresztelkedtek és Magyarországon szolgáltak. *Kubinyi A.*: Egy üzletelő és diplomata várúr i. m. 280. Foglyokat nem csupán katonai vagy gazdasági megfontolásból ejtettek a törökök: gyakran azért raboltak asszonyokat, hogy feleségül vegyék őket. Magyarországi pápai követek i. m. 327. A horvát bán török hadifoglyai közül 120-at II. Ulászlónak, néhányat a királynénak küldött; bizonyos információkat Bonfini is ismeretlen célból Magyarországon tartozkodó törököktől, talán foglyoktól szerzett. *Bonfini, A.*: A magyar történelem tizedei i. m. 642., 644., 963.

⁴¹⁴ *Kubinyi A.*: Buda és Pest szerepe i. m. 14., *Ortvay T.*: Pozsony i. m. II. 3. 82-83., 85. (a pozsonyi bevételek 1440 és 1460 között, illetve a budai bevételek 1450 és 1459 között), *Manolescu, R.*: Braşovul i. m. 179., *Fügedi E.*: A bártfai i. m. 42., 1. táblázat. A soproni lakosok által a városuk harmincadán befizetett vám is számottevően

A külkereskedelem volumenének ezt a hullámzását a kereslet és kínálat törvényei, a gazdasági jellegű tényezők mellett még több más tényező is befolyásolhatta. A szintén déli kereskedelmet megvámoló brassói huszad jövedelmét például 1514-1515-ben egyaránt károsan befolyásolták a külföldi hadi- és politikai események (a havasalföldi vajdát elűzték, utódját meggyilkolták, a török szultán harcolt a testvérével, a moldvai vajda harcolt a tatárokkal, illetve Brăilaban nagy pusztítást vitt végbe és a halászsokat elfogta, az erdélyi vajda betört Szerbiába), mint a belpolitikai krízisek és hadiesemények (Dózsa György Erdélyben „több botrányt okozott” (*plura scandala fecit*), a huszadosok szolgái a Dózsa György vezette parasztfelkelés idején a vajdát szolgálták több mint három hónapig).⁴¹⁵ 1512-ben a kincstár az utak bizonytalansága miatt számított arra, hogy a zágrábi és a hozzátartozó harmincadokból befolyó bevételek csökkenni fognak, de azt is tudni vélték, hogy amikor az utakon ismét a régi állapotok fognak uralkodni és azok biztonságban lesznek, a harmincadjövedelmek is meg fognak nőni.⁴¹⁶ Surian velencei követ 1516-os jelentése szerint Horvátországból azért nem folyt be semmi jövedelem, mivel a török fosztogatta és igen sok erődítményt elfoglalt.⁴¹⁷ Az erdélyi huszadokon 1522-ben szintén a folytonos háborúk miatt voltak a vámbevételek oly csekélyek, hogy azokból a vámkezelőket is alig lehetett eltartani.⁴¹⁸ 1506-ban ellenben belső okok miatt csökkentek a harmincadjövedelmek, nevezetesen azért, mert a harmincadosokat a dalmát bán emberei zaklatták.⁴¹⁹ A Brassót érintő erdélyi-havasalföldi kereskedelmet a 15.-16. század fordulóján néha az utak lezárása, az áruk elkobzása, az adósságok meg nem fizetése, a kereskedők letartóztatása, megverése, sőt meggyilkolása akadályozta.⁴²⁰

változott, például 1484-ről 1488-ra majdnem háromszorosára nőtt. Az 1483 és 1489 közötti éves adatok: *Mollay K.: A soproniak harmincadvámja* i. m. 135.

⁴¹⁵ *Antonius Fekete Nagy – Victor Kenéz – Ladislaus Solymosi – Geisa Érszegi: Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV.* (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici. II. Fontes 12.) Bp. 1979. 330-331. 1514-ben a parasztháború következtében Magyarország jelentős területein a kereskedelmi élet összeomlott, például a budai vásár is elmaradt. *Borsa Gedeon: Korabeli tudósítások Nürnbergben az 1514. évi magyarországi parasztháborúról.* Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1991-1993. Bp. 1997. 328., 339.

⁴¹⁶ DL 71122.

⁴¹⁷ *Balogh I.: Velencei diplomaták* i. m. XVI.

⁴¹⁸ *Hermann Zs.: Államháztartás* i. m. 328.

⁴¹⁹ *Monumenta historica Zagrabiae* i. m. III. 54-55.

⁴²⁰ Utak lezárása: *Bogdan, I.: Regeste* i. m. 130. (1497), 139. (1508), áruk elkobzása: Uo. 121-122. (1491 körül), 122-123. (1493-1495), 124., 127., 128. (1483-1495), 132. (1503), 135. (1508), 157. (1517), 166. (1524), 292. (1482-1492), 295. (1512-1520), 309-310. (1521-1545), adósságok meg nem fizetése: Uo. 123-124. (1483-1495), 136-137. (1498-1508), 142. (1510-1512), 159. (1512-1521), 160. (1521), kereskedők letartóztatása: Uo. 158. (1512-1521), kereskedők megverése: Uo. 135. (1508), kereskedők meggyilkolása: Uo. 155. (1517 után), Uo. 166. (1524). Az utakat 1495-ben az Erdélyben dühöngő pestis miatt zárták le. *Gonça, A. I.: Moldova și Transilvania* i. m. 96. 1497-ben a Moldvából visszatérő erdélyi hadak zavarták az árucserét. Uo. 97., Hurmuzaki XV. 1. i. m. 271. Abból kiindulva, hogy a magyar és lengyel királyok követei 1490-ben részletesen szabályozták a harmincadot nem fizető kereskedőkkel szemben követendő eljárást, a lengyel-magyar határon keresztülhaladó kereskedők is gyakran kerülhettek ki a vámfizetést. Bártfa szabad királyi város levéltára. 1319-1526. Összeállította Iványi Béla. Bp. 1910. 2858. sz. A raguzaiak levantei kereskedelme során a helybeli hatóságokkal való konfliktusaira lásd: *Krekić, B.: Dubrovnik* i. m. 83-87., 155.

A természeti és éghajlati tényezők is befolyásolhatták az üzlet menetét. 1526 nyarán például olyan esőzések voltak Szerbiában, hogy a Morava vizén két napig nem lehetett átjutni, sőt még a legkisebb folyón sem lehetett átkelni, az utak is nehezen voltak járhatók (néhány helyen például a földből is jött fel víz), az útközben levő tavak, mocsarak, folyók és hidak miatt pedig „rendkívül sok nehézséggel járt az utazás” és „túlságosan sok és nagy fáradságokat kellett kiállni”.⁴²¹ A véletlennek is szerepe lehetett az áruforgalom alakulásában: Bonfini arról tudósít, hogy 1495-ben egy alsó-magyarországi falun, keresztények és törökök által közösen tartott sokadalomban 60000 forint értékű áru égett el egy tűzvészben.⁴²²

A magyar-török kereskedelem intenzitását leginkább a határ menti harcok és portyázások befolyásolhatták, amelyek Mohács előtt a két állam közti fegyverszünetek ellenére gyakoriak voltak.⁴²³ Az alábbiakban felsoroljuk a középkori oszmán-magyar fegyverszüneteket,⁴²⁴ amelyeknek ismerete azért fontos a kereskedelem története szempontjából, mert az árucseré intenzitása a békés periódusokban erőteljesebb volt, a háborús időszakokban pedig a kereskedelem visszaesett, noha a szendrői vám forgalma alapján úgy tűnik, hogy a határ menti harcok csak rövid időre bénították meg a külkereskedelmet.⁴²⁵

Magyarország és a Porta legelőször Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt kötött fegyverszüneteket, amelyeket dátumok nélkül az 1449 évi fegyverszünettervezet szövege is említi. Az első ilyen egyezséget a két állam tudomásunk szerint 1419-ban kötötte,⁴²⁶ a következőket öt évre 1421-ben, két évre 1424-ben vagy 1425-ben, három évre 1428-ban,⁴²⁷

⁴²¹ Török történetírók i. m. I. 305., 313. 1532-ben Nogarola Lánárdot Nis felé menet Szerbiában egy olyan zivatar érte utol, hogy az ládáit és poggyászait majdnem elsodorta. Régi utazások Magyarországon i. m. 156. Belgrád 1456 évi ostromára a törökök a hadigépeket „az út nehézségei miatt” nem tudták könnyen szállítani. *Bonfini, A.*: A magyar történelem tizedei i. m. 674.

⁴²² *Bonfini, A.*: A magyar történelem tizedei i. m. 1001.

⁴²³ A határmenti harcokra: *Szakály F.*: A török-magyar küzdelem szakaszai i. m. 44-45., *Kubinyi*: A mohácsi csata és előzményei i. m. 71-72., 79., 72. jegyz., 80.

⁴²⁴ Az oszmán-magyar háborúkkal ellentétben a fegyverszünetekről nagyon keveset írtak: tanulmányt nem szenteltek ennek a témának és egyéb munkákban is csak érintették ezt a kérdéskört, sőt még a fegyverszüneteknek egy teljes listája sincs összeállítva. Majdnem teljes felsorolásuk: *Kolodziejczyk, D.*: Ottoman-Polish Diplomatic Relations i. m. 81-82. A legrészletesebben Papp Sándor írt erről a témáról: *Papp, S.*: Hungary and the Ottoman Empire i. m. 53-68. A Mátyás által kötött fegyverszünetekre lásd: *Fenyvesi L.*: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok i. m. 74-99. A fegyverszünetekre még lásd: *Fodor P.* – *Szakály F.*: A kenyérmezei csata i. m. 29., *Biliarsky, Ivan*: Une page des relations magyaro-ottomans vers la fin du XVe siècle. *Turcica* 32 (2000) 293. Itt említjük meg, hogy azok az államok, amelyek az Oszmán Birodalomnak nem fizettek adót, nem kaptak örökérvényű ahdnamékat, így Magyarország sem. *Kolodziejczyk, D.*: Ottoman-Polish Diplomatic Relations i. m. 80-81. Az alábbiakban főleg Kolodziejczyk és Papp munkáira támaszkodtunk, munkáikat a következőkben csak különleges esetben idézzük.

⁴²⁵ *Hóvári J.*: Az erdélyi só i. m. 44-45.

⁴²⁶ *Papp, S.*: Hungary and the Ottoman Empire i. m. 56.

⁴²⁷ *Inalcik, H.*: The Classical Age i. m. 19., *Kolodziejczyk, D.*: Ottoman-Polish Diplomatic Relations i. m. 81. és 81-82. 59. jegyz. Inalcik műve alapján a szerződés három évre szólt, amit *Kolodziejczyk* is átvett. (Hammer csak azt írta, hogy a következő fegyverszünetet 1433-ban kötötték.) Egy 1437. évi adománylevelél szerint azonban a

talán öt évre 1433-ban⁴²⁸ és tíz évre 1444-ben (mint jól tudott, az utóbbi egyezséget a magyar fél még ugyanazon évben megszegte).⁴²⁹ A következő fegyverszünetet valamikor nem sokkal december 17. után, lehet csak 1450 elején kötötték meg, amely 1450 november 11-ig volt érvényes. Ezt Hunyadi már 1450 szeptemberében meg kívánt hosszabbítani, de azt nem tudjuk, hogy ez végül is sikerült neki, és ha igen, mennyi időre szólt a megállapodás.⁴³⁰ Az bizonyos, hogy végül egy fegyverszünetet nem sokkal később megkötöttek, három évre, amit II. Mohamed 1451 november 20-án ratifikált.⁴³¹

Bonfini krónikája alapján Mátyás is gyakran kötött fegyverszünettel, 1488-ban is a fegyverszünet sokadik meghosszabbítása végett jöttek hozzá a szultán követei.⁴³² Az első fegyverszünetet 1462-ban kötötték,⁴³³ 1468 május-júniusban egy szóbeli vagy titkos megegyezés született, vélhetőleg öt évre⁴³⁴ és valószínűleg 1477 elején is sikerült

megállapodást az oszmánok nem tartották be, és amikor Zsigmond hadai megkezdtek az átkelést a Dunán, megtámadták őket. Szerbia 112., idézi *Mályusz E.*: A négy Tallóci i. m. 137.

⁴²⁸ *Kolodziejczyk, D.*: Ottoman-Polish Diplomatic Relations i. m. 82., 82. 50. jegyz.

⁴²⁹ A békéről lásd: *Engel Pál*: A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez. In: *Mályusz Elemér emlékkönyv*. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp., 1984. 77-96., *Ágoston Gábor*: Az 1444. évi török követjárás. (Adalék az 1444. évi török-magyar békekötés történetéhez). *Történelmi Szemle* 28 (1986) 261-276., *Papp Sándor*: II. Murád és I. Ulászló lengyel király 1444. évi békekötése. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica. Tomus 109 (1999) 47-62.*

⁴³⁰ 1449. május 21-én bízták meg magyar részről Brankovics Györgyöt fegyverszüneti tárgyalások folytatására, azon a napon kelt a tervezet szövegét is rögzítő oklevél. Azt, hogy a megegyezést végül pontosan mikor és mennyi időre kötötték meg, még nem tudjuk egészen pontosan rekonstruálni. Ragusa június 2-án örömet fejezi ki a törökkel megkötött béke miatt (*Ragusa és Magyarország i. m. 471.*), augusztus 13-án ellenben még arra kéri Hunyadit, hogy amikor megköti a békét vagy fegyverszünetet a törökökkel, őket is foglalják bele mint Magyarország részét (Uo. 474.), Hunyadi János december 17-én azt írja, hogy Brassóba várja a törökök követeit, akikkel fegyverszünetet fog kötni (Ub. V. 2692. sz.), 1450. szeptember 27-én pedig azt, hogy a törökkel csak a következő november 11-ig kötött fegyverszünetet, és hogy 18-án a kívánt béke miatt leutazik oda (Uo. 2718.). Mindezek alapján a raguzaiak júniusi öröme téves hírekre alapozódhatott, hiszen Brankovics levelének kelte és a raguzai hír között, vagyis a május 21 és június 2 között eltelt 13 nap alatt a kor közlekedési sebességei mellett nagyon valószínűtlennek tűnik, hogy létrehozhattak volna egy megegyezést (hacsak a szultán nem tartózkodott közel a magyar határhoz). Ha esetleg létre is jött egy megegyezés, mivel azt augusztusban meg kívánták hosszabbítani, csak néhány hónapra lehetett érvényes. A legvalószínűbb megoldásnak azt tartjuk, hogy a fegyverszünet ügyében valamikor 1449 májusa végén indult el a magyar követ a szultánhoz, akivel augusztusban vagy már azelőtt megegyezett és már csak Hunyadi hitelesítése hiányzott, de ismeretlen okok miatt ez csak valamikor nem sokkal december 17-e után, lehet csak 1450 elején történt meg (a szerződést tehát mintegy hét hónap alatt kötötték meg). A fegyverszünetre még lásd: *Elekes L.*: Hunyadi i. m. 389-391., aki azt tartotta, hogy a megegyezés végül, nem tudni mi okból, nem jött létre, továbbá *Mureşan, C.*: Iancu i. m. 171. Az 1450 szeptemberében meghosszabbítani kívánt fegyverszünettel függ össze valamilyen módon Ragusa 1451 január 28-i levele, amelyben azt ajánlja, hogy kössenek örök békét az oszmánokkal. *Ragusa és Magyarország i. m. 479.*

⁴³¹ A fegyverszünetre lásd: *Elekes L.*: Hunyadi i. m. 392., 190-193., 190-191. 21. jegyz., *Mureşan, C.*: Iancu i. m. 176. Az 1451-i szerződésre és az 1454-ben megírt fegyverszüneti tárgyalásokra lásd még: *Francisc Pall*: Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilieii și problema ajutorării Bizanțului. In: *Uő: România și Cruciada târzie. Volum îngrijit de Ionuț Costea. (Documente. Istorie. Mărturii). Cluj-Napoca 2003. 202., 202. 63. jegyz., Uő: Byzance a la veille de sa chute et Janco de Hunedoara (Hunyadi). In: *Uő: România și Cruciada târzie i. m. 242., 242. 9. jegyz.**

⁴³² Bonfini i. m. 831., 890.

⁴³³ *Fenyvesi L.*: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok i. m. 81-82.

⁴³⁴ Uo. 84., *Elena Cazan*: Matia Corvin, asigurarea frontierei dunărene și armistițiul turco-ungar din 1468. *Revista istorică* 3 (1992) 772-779., különösen 776., 778.

megegyezni.⁴³⁵ Ezen szerződések esetén nem tudni, hány évre kötötték meg. 1483-ban egy öt évre szóló fegyverszünet kötött, amelynek egyes pontjait Mátyás II. Bajazidnak írt levele tartalmazza,⁴³⁶ és amelyet 1488-ban két évre meghosszabították.⁴³⁷

II. Ulászló a törökökkel az első fegyverszünetet 1495-ben kötötte három évre, a másodikat 1498-ban szintén három évre, a harmadikat pedig 1503-ban hét évre.⁴³⁸ Ennek a fegyverszünetnek még a lejárta előtt, 1510 július második felében a szóban forgó felek 6 hónapra ismét fegyverszünetet kötöttek,⁴³⁹ majd 1510 október 31-én 1511 augusztus 1-ig, vagyis 9 hónapra,⁴⁴⁰ 1511 szeptember elején öt évre,⁴⁴¹ 1513-ban, talán szeptember 1-től négy hónapra⁴⁴² és 1519-ben három évre. Ez volt az utolsó középkori fegyverszünet Magyarország és az Oszmán Birodalom között, noha I. Szelim halála után ilyen jellegű szerződés megkötésének gondolata többször is felvetődött, de végül Mohácsig ebben az ügyben a két állam képviselői nem tudtak megegyezni.⁴⁴³

Noha a magyar végvárrendszer Nándorfehérvár környékén volt a legerősebb,⁴⁴⁴ Belgrád vidéke sem volt mentes a török betörésektől. Egy 1501 november 18-i levél szerint Somi Józsa hadai Belgrádon keresztül törtek be Szerbiába.⁴⁴⁵ Nándorfehérvárról magyarok, így maga Kanizsai György is vezetett portyákat például valamikor 1501 és 1507 között és 1507-ben is, igaz, utána II. Ulászló azonnal a fegyverszünet betartására utasította őt.⁴⁴⁶ A portyázások közvetlenül is károsították a kereskedőket, amit a kereskedők kifosztásáról szóló, fentebb említett adatok is bizonyítanak.

⁴³⁵ *Fenyvesi L.*: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok i. m. 85-86.

⁴³⁶ *Gökbilgin, T.*: La traduction des lettres i. m. 386-388., *Fenyvesi L.*: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok i. m. 92-93.

⁴³⁷ *Gökbilgin, T.*: La traduction des lettres i. m. 386-388., *Fenyvesi L.*: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok i. m. 92-93.

⁴³⁸ A fegyverszünetre, illetve az azt megelőző tárgyalásokra lásd: *Heller, E.*: Ahmed Paşa i. m. 34-45., *Dispacci di Antonio Giustinian ambasciatore veneto in Roma dal 1502 al 1505. Par la prima volta pubblicati da Pasquale Villari. I-III. Firenze 1876. 344., 347., 366-7., 433., Gökbilgin, T.*: La traduction des lettres i. m. 388-390., továbbá még: *Jászay M.*: Velence és Magyarország. i. m. 200., *Uő.*: A kereszténység védőbástyája i. m. 84.

⁴³⁹ *Fraknói Vilmos*: A Cambrai liga. Különnyomat a Századok 1882. évfolyamából. Budapest 1882. 62.

⁴⁴⁰ Uo. 63-64. Annak alapján számítom a fegyverszünet kezdetét 1510 október 31-étől, mert akkor nyújtották át a török követeknek a fegyverszünet hivatalos példányát. Uo.

⁴⁴¹ Uo. 74-76. *Fodor P. – Dávid G.*: Magyar-török béketárgyalások i. m. 199.

⁴⁴² Minderre lásd: *Fodor P. – Dávid G.*: Magyar-török béketárgyalások i. m. 200-225.

⁴⁴³ Az 1520 és 1526 közötti diplomáciai eseményekre lásd: *Kosáry D.*: Magyar külpolitika i. m. 50-170., *Perjés G.*: Mohács i. m. 140-142., *Kubinyi A.*: Szulejmán szultán 1524. évi békeajánlata i. m. 45-49., *Fodor P.*: Török politikai törekvések i. m. 38-43.

⁴⁴⁴ *Szakály F.*: A török-magyar küzdelem szakaszai i. m. 45.

⁴⁴⁵ *Fraknói Vilmos*: Schlauch Lőrincz szatmári püspöknek Török János által gyűjtött könyvtára. Magyar Könyvszemle 1877. 80-81.

⁴⁴⁶ Magyarország és Szerbia i. m. 347., 325., 335., 326. Az első adatot tartalmazó oklevelet a kiadója 1520 körülre datálta, de mivel benne Kanizsai György nándorfehérvári banként szerepel, azt 1501 és 1507 között kellett kiállítsák.

Lehetséges, hogy úgy a török, mint a magyar fennhatóság alatt levő területek folyamatos pusztításai miatt a korábbi évtizedekben a magyar-balkáni kereskedelem nagyobb mértékű volt, mint azokban az években, amikorról a tanulmányozott számadások fentmaradtak. Az oszmán hadak ugyanúgy betörték Horvátországba, a Szerémségbe, mint Erdélybe,⁴⁴⁷ legfeljebb ezeknek a sűrűsége és intenzitása változhatott. Az oszmán csapatok a magyar határvidékeket már a 14. század vége óta pusztították,⁴⁴⁸ és a pusztítások a 15. század végére már óriási mértéket öltöttek. I. Miksa szerint például a törökök naponta előzönlöttek és prédálták Horvátországot.⁴⁴⁹ A veszteségek mértékét érzékletesen szemlélteti Tubero, amikor azt mondja Székely György párbajellenfelével, hogy a folytonos háborúskodás miatt a művelőitől elhagyatott földeken semmi zsákmány sem vár rájuk, Szulejmánnal pedig azt, hogy a törökök állandóan betörnek Magyarországra és annyira feldúlták területét, hogy szinte néptelessé tették, és hogy a Tisza és Maros alsó folyása menti területeken már csak alig néhány ház és pásztorkunyhó állt.⁴⁵⁰ A krónikás nyilván túlzott, de abban igaza lehetett, hogy a déli határvidéken a pusztítások nagymértékűek voltak, hiszen a legújabb kutatások szerint Magyarország déli része lakosságának és anyagi javainak a 15. századtól a 16. század közepéig megközelítőleg 90%-a hanyada pusztult el, igaz, a pusztulás jó része 1526 után következett be és a veszteségeket valamelyest ellensúlyozta a szerbek betelepülése.⁴⁵¹

⁴⁴⁷ *Ernst Wagner*: Wüstungen in den Sieben Stühlen als Folge der Türkeneinfälle des 15. Jahrhunderts. Forschungen zur Volks- und Landeskunde. 21 (1978) 40-48., *Gündisch Gustav*: Siebenbürgen in Türkenabwehr 1395-1526. In: *Uő*: Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 14.) Köln 1987. 37-64., továbbá: *Uő*: Zur Überlieferung der Türkeneinfälle in Siebenbürgen. Erdélyi Tudományos Intézet 1947. 3-14., *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. I. (12. Jahrhundert bis 1848.)* Szerk. Carl Göllner. Bukarest 1979. 101-110., *Viorica Pervain*: Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419-1420. Anuarul Institutului de Istorie Cluj 19 (1976) 55-79., *Pall, F.*: Expedițiile turcești i. m. 88-99., *Virgil Ciociltan*: La campagne ottomane de Transylvanie (1438) dans le contexte politique international. Revue Roumaine d'Histoire 15 (1976) 437-445., *Gustav Gündisch*: Incursiunea turcească în anul 1493 în ținutul Sibiului. Studii 14 (1961) 1491-1502.

⁴⁴⁸ *Engel Pál*: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387-1437). Hadtörténelmi Közlemények 38 (1994) 274.

⁴⁴⁹ *Augustinus Theiner*: Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. I. 1198-1549. Romae 1863. 536.

⁴⁵⁰ *Tubero, L.*: Kortörténeti feljegyzések i. m. 268., 292. Vö. Uo. 267. A betöréseknek és zsákmányolásoknak egykorú, magyar vonatkozású képi ábrázolása is fentmaradt, Thuróczi János 1488-ban kiadott krónikájában. A képen az oszmán katonák férfiakat, nőket, gyerekeket, közöttük karonülő csecsemőket hurcolnak el és lábön hajtható állatokat: szarvasmarhákat és sertéseket. *Thuróczi János*: Magyar Krónika. Chronica Hungarorum. Fordította és jegyzetekkel ellátta Geréb László. A szöveget átnézte és a bevezetést írta Kardos Tibor. (Monumenta Hungarica 1.) Budapest 1957. 121., *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Fordította Horváth János. (Bibliotheca Historica) Budapest 1978. 471. A krónika brünni kiadásában a honfoglaló magyarok beköltözését, az augsburgi kiadásban a tatárok bevonulását ábrázolta a metszet (*Thuróczi J.*: Magyar Krónika i. m. 207., *Thuróczy J.*: A magyarok krónikája. i. m. 467.), de a metszet nyilván kortárs török zsákmányolások alapján készült. Az kérdéses, hogy honnan vették a metszeteket, mindenesetre az nem bizonyítható, hogy Magyarországon készültek, de az alkotás alapján a magyar történelem alapos ismeretére lehet következtetni. Uo. 468-470.

⁴⁵¹ *Engel Pál*: A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája. Századok 134 (2001) 282., 281. 1503-ban I. Miksának néhány fejedelem és főúr azt állította, hogy a törökök az azelőtti években Magyar- és Horvátországban és Friaulban 20000 személyt öltek meg vagy hurcoltak el onnan, a Velence uralma alatti

6. A kölpényi, baricsi és szabácsi harmincadok igazgatása

Amint már említettük, a baricsi számadást Kanizsai György aláírta, tehát akkor bizonyára ő birtokolta a baricsi harmincadot. Ezt a feltételezést erősíti egyrészt az a tény, hogy az egyik baricsi harmincados, Tóth Márton 1503-ban és 1504-ben Kanizsai familiárisa volt, nála két lóval szolgált (talán a harmincadosi tevékenységével függ össze az, hogy egyszer 400 forintot hozott Kanizsainak és valamikor 1504 előtt az által elvett áru ellenértékét is Kanizsai kellett megfizesse, tehát akkor is az ő szolgálatában kellett állnia).⁴⁵² Másrészt Kanizsai azokban az években, amelyekre a baricsi harmincadnapló vonatkozik, nándorfehérvári bán volt,⁴⁵³ egy 1507-es királyi oklevélből pedig tudjuk, hogy bizonyos harmincadok a bán fennhatósága alatt voltak.⁴⁵⁴ Az oklevél nem nevezi meg, melyik harmincadokról van szó, de az feltételezhető, hogy a bánság székhelyén, vagyis Nándorfehérváron levő harmincad közékük tartozott, és mivel ez az 1498: 34. tc. értelmében főharmincad volt, lehetséges, hogy mind a kilenc fiókharmincaddal együtt csatolták a

területeken, Dalmáciában és Moreában ugyanannyit. Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. i. m. IV. 17881. sz. A balkáni, illetve bosnyák és szerb területek pusztulására: *Milan Vasić: Der Einfluß der Türkenkriege auf die Wirtschaft des osmanischen Grenzgebietes in Serbien und Bosnien (1480-1536)*. In: *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege i. m. 308-318*. A nagymérvű pusztulás ellenére még 1521-ben is a török források a Szerémséget az ország egyik legtermékenyebb tartományának mondták. Török történetírók i. m. I. 374. A kereskedelmet nemcsak külső ellenség pusztításai gátolhatták, hanem magyarországiak hatalmaskodásai, mint például Mihály deák, a nándorfehérvári helytartó, aki 1496-ban a Szerém vármegyei birtokokat prédálta, fogságba vetett több helybelit, és olyan tövénytelenéseket vitt végbe, hogy Váradi Péter már attól tartott, hogy zsarnoksága elől a szerémiak az Oszmán Birodalomba fognak menekülni. Petri de Warda i. m. 120-121. Hatalmaskodtak továbbá 1495-ben Újlak és Szentdemeter várak tartományaiban, valamint 1505-ben a szerb despota javaiban, illetve a despota emberei a király javaiban. Magyarország és Szerbia i. m. 292-293., 321.

⁴⁵² *Iványi Béla: A Kanizsaiak fizetési lajstroma 1503-1504-ből (Töredék)*. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 12 (1905) 16., 19., 20., 21., 22., 24., 30., 31., 32., 33., 34. Vö. Uo. 17., 22., 25., Magyarország és Szerbia i. m. 315. A másik harmincados, Mór István pedig talán avval az István deákkal azonos, aki Kanizsainak öt, majd később hat lóval szolgált. *Iványi B.: A Kanizsaiak fizetési lajstroma i. m. 17.*

⁴⁵³ A Kanizsai György által viselt méltóságokat és tisztségeket a 4. mellékletben soroltuk fel.

⁴⁵⁴ Az említett oklevél szerint a bán fennhatósága alatt volt továbbá Nándorfehérvár, Zimony, Szalánkemén vára és a nándorfehérvári udvarbírótság (provisoratus) a tartozékaikkal egyetemben, továbbá annak alapján, hogy Kanizsai 1503-1504-ben egyik familiárisának adta a zimonyi várnagyság mellett a szerémi alispánságot is, még Szerém vármegye is. Magyarország és Szerbia i. m. 329., *Iványi B.: A Kanizsaiak fizetési lajstroma i. m. 19.* Egy 1521-re vonatkozó adat is alátámasztja azt, hogy Zimonyt és Szalánkemént a nándorfehérvári bán kormányozta (ezen adat szerint a két várat a bánságot apjától örökölt pénzköveteléseinek fejében birtokló kiskorú Török Bálint gyámjai kormányozták). Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közli Szalay László. I. Történelmi dolgozatok deák nyelven. Pest 1857. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum. Magyar Történeti Emlékek. Második osztály: Irók. 2.) 15. Mivel úgy gondoljuk, hogy a nándorfehérvári bánság a szabácsi bánsággal együtt valamilyen formában, talán csak részben, átvette a macsói bánságnak a szerepét, amelyhez több megye: Baranya, Bács, Bodrog, Szerém és Valkó kapcsolódott, de mivel a macsói bánság megszűnése után az első három megyének önálló ispánjai voltak, a nándorfehérvári bánsághoz Szerémen kívül a felsorolt megyék közül esetleg még Valkó tartozhatott. Ezt egyébként a határmenti bánságok és az erdélyi vajdaság analógiája is sugallja, de erre a kérdést a határmenti bánságok történetének régóta esedékes tanulmányozása után kaphatnánk választ. A macsói bánságra: *Engel P.: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 27-31., Mályusz E.: A magyar rendi állam i. m. 52-53.* A Baranya, Bács és Bodrog megyei ispánokra: Kubinyi András szíves közlése, amit itt is köszönök.

bánsághoz. 1505-re ellenben már úgy látszik, hogy néhány harmincadot a király átengedett Beriszló János rác despotának.⁴⁵⁵ Erre abból az oklevélből lehet következtetni, amelyből kiderül, hogy Kanizsai írt Beriszlónak bizonyos harmincad ügyében, amire a despota azt válaszolta, hogy a vám a királyé, akinek szabad volt azt Beriszlónak adni és akinek szabad azt tőle elvenni is és annak adni, aki a királynak tetszik; azt írta továbbá, hogy nemhogy két, hanem hat év alatt sem jön vissza neki a harmincadból a pénze. A válaszból úgy tűnik, hogy a bán úgy gondolta, hogy a Beriszló kezében levő vámjövedelem is őt illeti, lehetséges tehát, hogy a despota kezében volt harmincad is régebb a nándorfehérvári bánsághoz tartozott.

Kanizsai a harmincadokat minden bizonnyal báni járandóságai fejében tartotta kezében, ugyanis mivel a Mohács előtti időszakban a kincstár évi deficitje legalább 50000 forint volt, mindig csak a legszükségesebb kifizetéseket eszközölték, a fizetési kötelezettségek és a tartozások fejében pedig, más adósságokhoz hasonlóan, királyi javakat adtak zálogba vagy királyi jövedelmeket kötöttek le. A kincstár állandó pénzzavarának következményeként és egyben jeleként a déli magyar végvonaltörténetében ritka volt az a távozó bán, akinek a kincstár ne maradt volna adósa.⁴⁵⁶ Így például a jajcai bánok közül 1490-ben Korvin János Csulai Lászlónak és Derencsényi Imrének 20100 forinttal maradt adósa, 1496-ban II. Ulászló Batthyányi Boldizsárnak fizetése fejében 2350 forinttal, 1501-ben 2500 forint értékű sóval és 1850 forinttal tartozott, 1505-ben Kövendi Székely Miklósnak és Sztremley Györgynek 10500 forinttal, 1507-ben ugyanazoknak már 16000 forinttal maradt adósa fizetésükért, 1508-ban 1000 ft értékű sóval tartozott,⁴⁵⁷ míg 1503-ban Beriszló Ferencnek bánsága idejéből 16184 forint értékben: 12896 forinttal és 3288 forint értékű sóval.⁴⁵⁸ 1500 körül II. Ulászló 107000 forinttal tartozott Korvin Jánosnak a boszniai várak és Jajca fenntartásáért.⁴⁵⁹ A kincstár a

⁴⁵⁵ Magyarország és Szerbia i. m. 322.

⁴⁵⁶ *Kubinyi, A.: Hungary's Power Factions* i. m. 123-125. Szakály szerint a végvárrendszer évi pénzzükséglete nagyjából azonos volt, vagy pedig meg is haladta a kincstár összes bevételeit. *Szakály Ferenc: A mohácsi csata.* (Sorsdöntő történelmi napok. 2.) Bp. 1977. 80. A végvári katonai kiadásokra, illetve a kincstár bevételeire és kiadásaira lásd még: *Kubinyi A.: A szávaszentdemeteri-nagyolaszi győzelem* i. m. 197-203., 211., *Kubinyi, A.: Hungary's Power Factions* i. m. 120-123. A Jagelló-kori háztartásra, számos zálogosítás, adósság, kölcsön felsorolásával: *Fógel J.: II. Ulászló* i. m. 13-28., *Uő: II. Lajos* i. m. 9-18. A helyzet reménytelenségére világít rá az, hogy már nemcsak a király fordult külföldre segítségért, hanem a végvidéki bánok önállóan is: a horvát bán 1508-ban a pápától azért kért bizonyos nem részletezett indulgenciákat, hogy így ki tudhassa fizetni katonái zsoldját. *Theiner A.: Vetera monumenta Slavorum* i. m. I. 554. Az 1518: bácsi 19. tc. világosan megmondja, hogy a király adósságainak törlesztésére, javainak, jövedelmeinek a visszaszerzésére és a végvárak rendbetételére a királyi jövedelmek még rendbehozataluk után sem látszanak elégségesnek. CJH 762. Megjegyezzük, hogy a Jagelló királyok a palotásoknak is többször maradt adósa, és hogy más államokban sem fizették ki mindig a szolgálatban levőket. *Kubinyi András: A királyi udvar kormányzati szerepköre Mohács előtt.* In: Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián 2001. Társadalomtudományok. Szerk. Vizi E. Szilveszter. Bp. 248., 261.

⁴⁵⁷ Jajca i. m. 65., 139-140., 197., 210-212., 220.

⁴⁵⁸ Uo. 172-173. Vö. uo. 173-176.

⁴⁵⁹ *Fógel J.: II. Ulászló* i. m. 14., 5. jegyz.

horvát bánok közül 1493-ben Egerváry Lászlónak fizetése, valamint két nála zálogban levő váruradalom és a horvát bánok fenntartásának a költségei fejében 20000 forinttal, 1511-ben Bot Andrásnak szintén 20000 forinttal tartozott.⁴⁶⁰ Beriszló Péter 1513 és 1515 között a fizetése fejében járó 39000 forint helyett nem sokkal több mint 16300 forintot kapott, a különbözet tehát 22700 forint körüli összeg lehetett, 1519-ben pedig saját állítása szerint már több mint 80000 forinttal tartozott neki a király.⁴⁶¹ 1518-ban Báthori István temesi ispánnak és alsó-magyarországi kapitánynak fizetése és a felügyelete alá tartozó várak ellátása fejében 28217,67 forinttal tartozott a kincstár,⁴⁶² Orlovcsics Gergely zenggi kapitány Zengg és Klissza védelméért 15437 forintot számolt fel II. Lajosnak.⁴⁶³

A nándorfehérvári bánokat sem fizették ki teljesen: Török Imre nándorfehérvári bánnak halálakor Verancsics szerint 12000 forinttal tartozott a kincstár, Zay Ferenc úgy tudta, hogy a király 40000 forintnál sokkal többel tartozott neki és hivatalbeli utódainak az 1521-ig teljesített szolgálataik és a várra fordított költségeik fejében, míg a *Memoria rerum* írója már 70000 forintra teszi a tartozást, ez az összeg azonban valószínűleg már túlzás.⁴⁶⁴ Lehetséges, hogy 1494-1495-ben Holics vára is elmaradt fizetése fejében volt zálogban 3000 forintban Czobor Márton bánnál.⁴⁶⁵ A bánokhoz hasonlóan a parancsnokságuk alatt lévő katonák járandóságai is el-elmaradoztak: az utóbbiak egy része 1492-ben, ráadásul egy várt török támadás előtt a pénzükből és zsoldukból kifogytak és szétszéledtek, ami megismétlődött 1506-ban is, amikor az elviselhetetlen szűkösség miatt eltávozott gyalogoskatonákat csak nagy költségek árán tudták visszatérésre bírni.⁴⁶⁶ Szerémi emlékiratában 1514 után valamikor

⁴⁶⁰ Alsó-szlavóniai okmánytár i. m. 246-247., *Kubinyi, A.*: Hungary's Power Factions i. m. 124.

⁴⁶¹ *Kubinyi András*: Beriszló Péter és budai szereplése. Budapest Régiségei 20 (1963) 126., 132., 30. jegyz. Számításunk szerint Beriszló kétévi jövedelme 40500 forint, következésképp a tartozás kb. 24200 forint volt. Vö. Jajca 178., 182., *Kubinyi, A.*: Hungary's Power Factions i. m. 124. A hiányt általában saját vagyonából fedezte: egy levele szerint öt éven át Dalmáciát, Horvátországot és Szlavóniát leginkább saját és rokonai javaiból védte, amelyeket már felemészített. A veszprémi püspökség i. m. IV. 251-253. Néha kölcsönök felvételére szorult. *Kubinyi A.*: Beriszló Péter i. m. 126.

⁴⁶² *E. Kovács Péter*: Jajca és az 1519-es török-magyar béke. Levéltári Közlemények 63 (1992) 93. Vö. *Fógel J.*: II. Lajos i. m. 16., 6 jegyz.

⁴⁶³ *Fógel J.*: II. Lajos i. m. 17., 6. jegyz. 1519-ben Kerei Balázs szabácsi bán elhalálózása pillanatáig sem kapta meg mind a fizetését, igaz, azt végül az özvegyének kifizették. *Pettkó Béla*: Belgrád és Szabács feladása történetéhez. Történelmi Tár 1877. 800. Valószínűleg az összes végvidéki bánt hasonló mértékben nem fizették, és csupán a forrásadottságok és az adatok összegyűjtésének előrehaladottsága miatt tudunk több adatot idézni a jajcai és horvát bánokra.

⁴⁶⁴ Verancsics Antal i. m. 12., 14., *Zay F.*: Landorfejevár i. m. 11., *Memoria rerum* i. m. 20-21. Szerémi már 40000 márkáról tud, de lehetséges, hogy ez az adat eredetileg 40000 forintról szólt, csak időközben eltorzult. *Szerémi Gy.*: Magyarország romlásáról i. m. 87., 105. Török Imre bán 1515-beni végrendeletében is említi, hogy a király báni fizetése fejében tartozik neki egy, az oklevélben meg nem adott összeggel, de megjegyzi, hogy kiadásai nagyobbak voltak, mint amennyi a királyi adóslevélben áll. A végrendeletből az is kiderül, hogy Török Imre maga is tartozott familiárisainak. Enyingi Török Bálint. A bevezetést írta és a forrásokat közzéteszi Bessenyei József. Bp. 1994. 3.

⁴⁶⁵ *Fógel J.*: II. Ulászló i. m. 14., 5. jegyz., *Engel, J. C.*: Geschichte des Ungrisches Reiches I. i. m. 53., 54.

⁴⁶⁶ Petri de Warda i. m. 87., Sopron i. m. I.6. 224.

Blaskó, az egyik nándorfehérvári vicebán arról panaszkodott, hogy katonái két éven keresztül nem kaptak fizetést, és csak ahhoz jutottak, amit a parasztlázadás felkelőitől zsákmányoltak.⁴⁶⁷

A felsorolt adatok fényében nem meglepő, hogy Kanizsai György sem kapta meg hiánytalanul járandóságát: II. Ulászló 1502 júliusában a báni fizetése fejében 3400 forinttal, vagyis egy évi salláriumával és az asztalára kiutalandó összeggel, tehát a pénzben kifizetendő járandóságával tartozott neki, amelyet végül beszámított a már zálogba adott Sempte vára zálogértékébe. 1504-ben a pénzben kifizetendő 2900 forintos salláriumából 614,25 forinttal tartozott a kincstár, vagyis fizetésének 21%-val.⁴⁶⁸ 1503-ban Kanizsai 500 forint értékű sójárandóságát sem kapta meg, de lehetséges, hogy ebben a szegedi sókamarások voltak a hibások, ugyanis a kincstartó, a király parancsára, egy hónappal a szolgálati év lejárta után, 1504 márciusában már többször parancsolta meg a só kiadását.⁴⁶⁹ A bán 1506-ban sem kapta meg a fizetését, a kincstár 1507 júniusában is 5000 aranyforinttal tartozott neki, amiből 2000 forintot készpénzben kifizettek, a maradék 3000 forintot pedig ismét beszámították Sempte vára zálogösszegébe.⁴⁷⁰ Maga Kanizsai is tartozott másoknak: 1504 júniusában egyik katonájának, Horváth Mátyásnak tartozott annak elmaradt fizetésével, igaz, az utóbbi levele értelmében Kanizsai familiárisai közül csak öt nem fizette ki, ugyanazon év áprilisa előtt pedig több nándorfehérvári lakosnak összesen 83,25 forinttal tartozott.⁴⁷¹

Az anyagi források elégtelensége következtében a nándorfehérvári vár állapota és felszereltsége is elég sok kívánnivalót hagyott maga után: 1490-ben a szabácsi várral együtt élelemben, pénzben, várfelszerelésben, hadiszerekben és hadianyagban egyaránt szűkölködött, 1491-ben Várad Páter kalocsai érsek szerint az esetleges török támadásnak aligha fog ellenállni, mivel nagyon gyengén van megerősítve, őrsége pedig majdnem egészen elhagyta, a keveseknek, akik ottmaradtak, alig van ruházatuk és fegyverük, 1493-ban sürgősen kellett volna gondoskodni az emberek és anyagok utánpótlásáról, 1511-ben pedig a várfalak romladoztak, a védőknek kevés lőszerük volt, továbbá ácsok és kovácsok sem voltak

⁴⁶⁷ *Szerémi Gy.*: Magyarország romlásáról i. m. 97. 1518-ban a szalánkeméni naszádosok sem kaptak fizetést. Uo. 101-102.

⁴⁶⁸ Magyarország és Szerbia i. m. 305., 318. Vö. Uo. 327-328.

⁴⁶⁹ Uo. 313-314., DL 25431.

⁴⁷⁰ Magyarország és Szerbia i. m. 324., 328. Összehasonlítás végett megemlítjük, hogy egy 1503 évi velencei követjelentés szerint a király a belgrádi bánra évente 8000 forintot költött. *Wenzel G.*: Marino Sanuto i. m. II. 73.

⁴⁷¹ Magyarország és Szerbia i. m. 312-3., 314-6. Ezt az összeget Kanizsai vicebánja, Horváth Pál fizette ki, aki azt a maga során Kanizsain követelte. Megjegyezzük, hogy ezen az összegben felül még egyvalakinek voltak meg nem határozott összegű követeléseai Kanizsaival szemben. Uo. A fizetésének elmaradása (is) lehetett az oka annak, hogy 1503-ban nem engedte birtokain beszedni az egyébként a török elleni védekezésre kivetett adót. Elképzelhető, hogy az 1502 és 1503 években említett, javak eltulajdonításával járó hatalmaskodásainak egyik indoka is a járandóságainak elmaradása volt. Magyarország és Szerbia i. m. 308-312., Jajcza i. m. 170-171.

elégséges számban.⁴⁷² Mindezekhez csak azt szeretnénk hozzáfűzni, hogy a 15. század végi magyar belső várak és a végvárak sem voltak hosszas ostromra felkészülve, feladatuk csak az volt, hogy egy gyors támadást feltartóztassanak addig, amíg megérkezik a felmentő sereg,⁴⁷³ másrészt a támadás hírére a végvárakat igyekeztek megerősíteni és jól ellátni.

A váruradalmakon és harmincadokon kívül még más királyi jövedelmeket, nevezetesen adókat is rendeltek a Délvidék védelmével megbízott méltóságok kezébe. Az Alsó Részek kapitánya például a hatáskörébe tartozó megyék adójával, vagy azok egy részével rendelkezett, ugyanis 1492-ben neki kellett a titeli prépostság adóit befizetni, 1494-ben pedig ő küldött fel Budára 12 vármegye adójából 5000 forintot, a maradékkal pedig hihetőleg maga rendelkezett (ugyanis a 12 megye adója jóval több kellett legyen a felküldött összegnél).⁴⁷⁴ A 16. század elején nándorfehérvári bánok költségei fedezésére is utalványoztak adókat: 1513-ban Újlaki Lőrinc bán birtokai adójának egy részét kapta meg fizetése fejében, Török Imre, a Kanizsai György után működő bán öt vármegye adóját hajtotta be,⁴⁷⁵ Sulyok Istvánnak pedig a kiadója által 1515 körülre datált számadása szerint a fizetéséből 1000 forintot a Bács megyei adóból kapott, 160 forintot a szegediektől, valószínűleg szintén az adójukból.⁴⁷⁶ A sorból Kanizsai sem maradt ki, ő ugyanis 1503 és 1505 között birtokai adójának egy részét kapta meg báni fizetése fejében.⁴⁷⁷

⁴⁷² DL 82029. (regesztája: *Fenyvesi László*: Tolna megye középkori történetéhez kapcsolódó oklevelek regesztái. Szekszárd 2000. 897. sz.), Magyarország és Szerbia i. m. 288., Petri de Warda i. m. 58., 57., Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. i. m. I. 158., 301. sz., Magyarország és Szerbia i. m. 337-338. 1494-ben a pétervárad vár is meg volt rongálódva és el volt hanyagolva, lakói pedig meg voltak fogyatkozva. Petri de Warda i. m. 42-43. 1495-ben a végvárak annyira romosak és elhagyatottak voltak, emberekben, élelemben és hadifelszerelésben pedig annyira szűkölködtek, hogy az országgyűlés úgy határozott, hogy azok élén csak javakban bővelkedő személyek maradhatnak. CJH 582. Az áldatlan állapotokon igyekeztek javítani: 1494-ben II. Ulászló kiváltságokkal próbálta a pétervárad vár lakosságát növelni, arra a hírre pedig, hogy a törökök Nándorfehérvárt fenyegetik, meghagyta Bánffy Miklós pohárnokmesternek, hogy Nándorfehérvárat és a végvárakat lássa el élelmiszerekkel, 1511-ben II. Lajos Nándorfehérvár és Jajca várak megfelelő felszereléséről, valamint az összes bán fizetésének a folyosításáról rendelkezett. 1521-ben II. Lajos szerint Nándorfehérvár és Szabács katonasággal, eleséggel és „más szükségesekkel” jól el voltak látva és a katonák is megkapták a zsoldjukat. Magyarország és Szerbia i. m. 292., 337-339., 349. vö. Uo. 354. Amint az előbb idézett 1495-ös határozat végzése is mutatja, az igyekezet nem mindig járt teljes sikerrel. A végvárak ellátásának hiányosságaira közvetve az is utal, hogy az intézkedésekre csak a támadás hírére került sor, azokat is a király kellett eszközölje.

⁴⁷³ *Kubinyi András*: Magyarország déli határvárai a középkor végén. *Castrum Bene* 1 (1990) 70.

⁴⁷⁴ Petri de Warda i. m. 88., *Engel, J. C.*: Geschichte des Ungarischen Reiches I. i. m. 17. Az Alsó Részek kapitánya alá tartozó megyék portaszámai 1522-ből, amelyből kiindulva ki lehet számítani a megyék által fizetendő adót is: *Kubinyi András*: Az alföldi megyék jobbágyportaszáma a középkor végén. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön.* (Az Arany János Múzeum közleményei IV.) Szerk. Novák László – Selmeczi László. Nagykovács 1986. 282., I. táblázat.

⁴⁷⁵ Uo. 341., *Szerémi Gy.*: Magyarország romlásáról i. m. 70-71.

⁴⁷⁶ Magyarország és Szerbia i. m. 341-342. Ezekon kívül még más forrásokból is származtak bevételei, de nagyon valószínű, hogy ezek nem a báni fizetése fejében jutott kezébe, mivel ez a tény, a bácsi és szegedi adókra vonatkozó bejegyzésekkel ellentétben, nincs feltüntetve a számadásban. Uo. A szegediek végvári adójukat 1497 előtt néhány év óta a pétervárad monostornak fizették. Petri de Warda i. m. 98-99.

⁴⁷⁷ Magyarország és Szerbia i. m. 317-319.

A királyok a kiadások fedezésére Kanizsain kívül még sokaknak adtak harmincadot bérbe, kötöttek le adósságaik törlesztésére vagy utaltak ki fizetésképpen, többször a végvidéken is.⁴⁷⁸ A farkashidai egyezség értelmében Korvin Jánosnak élete végéig átengedték a szlavóniai harmincadokat,⁴⁷⁹ de 1494-re és 1495-re már a nedelicei és a muraszombati harmincad kicsúszott kezéből, 1499-ben és 1500-ben már csak báni fizetése fejében bírta a szlavóniai harmincadokat.⁴⁸⁰ 1498-ban Szapolyai István nádornak volt zálogba adva a budai, székesfehérvári és pataji harmincad, de 1499-ben is még voltak nála zálogban bizonyos harmincadok. Az utóbbi évben tett végrendelete szerint azok zálogértéke legalább 40000 forint volt, ugyanis ennyit engedett el a királynak, a prelátusoknak és a báróknak.⁴⁸¹ Lehetséges, hogy ezen 40000 forintnyi tartozás elengedése után is még maradtak nála harmincadok, amelyek fiára szálltak, mert Szapolyai János 1514-ben, 1518-ban és 1526-ban is bírt bizonyos harmincadokat, amelyek közé egy 1513-ben vagy 1514-ben írt jegyzék szerint a trencsényi is tartozott.⁴⁸² 1505-ben Beriszló János, szerb despota kezében voltak régebbi tartozások fejében bizonyos meg nem nevezett harmincadok,⁴⁸³ 1511-ben és 1518-ban Sárkány Ambrusnál volt a pozsonyi, 1514-ben a budainak a fele. 1512-ben Perényi Imre dalmát, horvát és szlavón bán és zengi kapitány fizetéséért kapta meg a zágrábi és a hozzátartozó harmincadok bevételeit, melyeket egyébként előtte mások bírták.⁴⁸⁴ 1513-ban vagy 1514-ben a kassai harmincad a kassaiaknál volt zálogban, a szlavóniai Szécsi Tamásnál és Gyulay Jánosnál, a trencsényi Szapolyainál, a budai Sárkány Ambrusnál és Keserű Istvánnál, a pozsonyi Sárkány Ambrusnál és társainál, végül az erdélyi huszadok Mihály és Félix firenzei kereskedőknél.⁴⁸⁵ Az 1514. évi diéta nem szentesített határozatai ugyan elrendelték a zálogban levő harmincadok visszaadását, kivéve a Szapolyai János kezében levőket, amíg az ő 1514-es parasztlázadáskor kiadott költségei meg nem térülnek,⁴⁸⁶ de amint az 1516-ban még zálogban

⁴⁷⁸ Mindezekre példák: *Fógel J.*: II. Ulászló i. m. 16-18., *Uő*: II. Lajos i. m. 12., *Sólyom J.*: A magyar vámügy i. m. 72-78. 1490 után az egyik tanácsülésen a háború folytatásához szükséges pénz előteremtése érdekében bizonyára a harmincadok elzálogosításáról döntöttek, mint ahogy bizonyos vádak szerint egyes személyek bizonyára a harmincadokat nem fizették be és fordították azokat magáncéljaikra, noha mindkét esetben Bonfini vámkat említ. Bonfini i. m. 955., 976.

⁴⁷⁹ Jajcza i. m. 67.

⁴⁸⁰ *Engel, J. C.*: Geschichte des Ungrisches Reiches I. i. m. 18., Jajcza i. m. 143-144.

⁴⁸¹ CJH 610. A végrendelezés átiratai: DL 20875., 25286., 25287., DF 272867., 282868.

⁴⁸² CJH 706., 772., Magyarországi pápai követek i. m. 331., *Kovachich, M. G.*: Supplimentum i. m. 425-426.

⁴⁸³ Jajcza i. m. 143-144., Magyarország és Szerbia i. m. 322. Úgy tűnik, hogy 1509-ban Kanizsai György horvát-szlavón-dalmát bánként is bírt bizonyos harmincadokat, de az oklevélből az nem derül ki, hogy melyeket és milyen jogon; csak az tudható meg, hogy Várdai Ferenc kincstartó arra kéri Kanizsait, hogy a harmincad ügyében úgy járjon el, hogy később a király ne károsodjon. DL 25524.

⁴⁸⁴ DI 71122.

⁴⁸⁵ *Fógel J.*: II. Ulászló i. m. 17-18., *Uő*: II. Lajos i. m. 12., *Ortvay T.*: Pozsony i. m. II.3. 70-72., Hazai Okmánytár i. m. 445., *Kovachich, M. G.*: Supplimentum i. m. 425-426.

⁴⁸⁶ *Fekete Nagy, A. – Kenéz V. – Solymosi L. – Érszegi G.*: Monumenta rusticorum i. m. 253.

levő számos harmincad és a határozat 1518 és 1526 évi megismételései is mutatják, ezt az intézkedést nem tudták megvalósítani.⁴⁸⁷ Abból kiindulva, hogy a nándorfehérvári és temesvári harmincadokból származó jövedelmek nem szerepelnek azokban a már említett jövedelemkimutatásokban, amelyekben név szerint vannak felsorolva azok a harmincadok, amelyeknek a bevételei a kincstárba folytak, sem a zálogba adott harmincadokat tartalmazó 1513 vagy 1514 évi lajstromban, tekintetbe véve továbbá a szerb despota és Kanizsai harmincadsbirtoklását, a kincstár pénzzavarát és a bánokkal fennálló tartozásait, valószínűnek tartjuk, hogy a két harmincad jövedelmei a nándorfehérvári, szabácsi bánoknak, a szerb despotának és az Alsó Részek kapitányának voltak folyamatosan kiutalva azok kiadásainak a fedezésére.

Arról, hogy mire költötte el Kanizsai György a harmincadjövedelmeket, csupán egy rövid, nyolc tételes feljegyzés tájékoztat, amely a kölpényi számadás végén található és amely összesen 354,2 forint elköltésére vonatkozik. Az esetek túlnyomó többségében, hat alkalommal, különböző személyeknek fizettek ki pénzt, összesen 316,2 forintot, ami a kiadások 89,3%-át képezi. Csemerovics Györgynek 200 forintot, egy bizonyos Gecőnek 32 forintot, végül az öröknek négy forintot adtak. Egy Csemerovics Márk 1503-ben és 1504-ben hat lóval Kanizsai bán szolgálatában álló katona volt, Gecő pedig bizonyosan azzal a személlyel azonos, aki 1503-ban és 1504-ben három lóval szolgált.⁴⁸⁸ Három alkalommal egy bizonyos „úr” részére összesen 80,2 forintot költöttek el: két alkalommal készpénzben 50, illetve 28 forintot juttattak neki, máskor pedig egy kötőféket és egy csizmát vásároltak neki összesen 2,2 forint értékben. Amennyiben Kanizsai György élvezte a kölpényi harmincad jövedelmeit, az „úr” kifejezés valószínűleg az ő személyét fedte (amennyiben nem, a kölpényi harmincadost, esetleg annak felettesét, a nándorfehérvári főharmincadost, tehát mindenképpen azt a személyt, aki a jövedelem felett rendelkezett). Az öröknek adott forintok kivételével nem lehetünk biztosak a személyeknek kifizetett összegek rendeltetése felől, de talán az illető személyek bérük, zsoldjuk fejében vagy esetleg Kanizsai részére kifizetett összegek visszafizetéseként kaphatták. Ezt a feltételezést erősíti az a bejegyzés, amely szerint Kanizsai egyik familiárisa, István deák egy bizonyos harmincad bevételeiből (*ex pecuniis tricesime*)

⁴⁸⁷ Az országgyűlés 1507-ben, 1514-ben és 1518-ban a nem kincstári kezelésben levő királyi javakat és jövedelmeket az adónak külön e célra elkülönített részével kívánta visszaváltani. Nagy Iván: Magyarország pénzügyi történetéhez a XVI. század elejéről. Magyar Történelmi Társulat 11 (1862) 234., Fekete Nagy, A. – Kenéz V. – Solymosi L. – Érszegi G.: Monumenta rustica i. m. 253., CJH 756., 772., 840.

⁴⁸⁸ Csemerovics Márkra (ő egyszer 400 forintot hozott a bánnak): Iványi B.: A Kanizsaiak fizetési lajstroma i. m. 16., 18., 20-22., 25., 30., 33-34. Gecő különböző pénzösszegeket fizetett ki a bán katonáinak, vizát vásárolt, a viza edényét rendezte el és bizonyos asztalok (*mensa*) elrendezését irányította, amely tevékenységek alapján elképzelhető, hogy sáfár, esetleg szakács volt. Uő: A Kanizsaiak fizetési lajstroma i. m. 16., 23-29., Magyarország és Szerbia i. m. 315.

egyszer 20, máskor 24 forintot kapott salláriumára.⁴⁸⁹ Két esetben, összesen 38 forintnyi értékben (az összes kiadások 11,7%-a) anyagi kiadások szerepelnek: egyszer egy cégére vagy szégyére (*zege*)⁴⁹⁰ költöttek 33 forintot, máskor pedig egy hídhoz vásároltak öt forintra fát.⁴⁹¹

Kérdéses, hogy ezek kiadások melyik vám(ok)ra vonatkoznak: mivel közvetlenül a kölpényi, szabácsi és baricsi harmincadok összesített harmincadbevételei után következnek, hihetőleg a három harmincad összes kiadásaira vonatkoznak. Ez azért is valószínűbb, mert a másik lehetőség esetén, amely szerint a kiadások csak a kölpényi vámra vonatkoznának, az lett volna ésszerű, ha a kiadásokat rögtön a kölpényi bevételek után jegyezték volna fel, és nem három üres oldal után, még további két harmincad bevételeinek a feljegyzése alá. Másrészt a kiadások a három vám összes harmincadbevételének csak mintegy néhány százalékát teszik ki, a kölpényinek ellenben 79%-át, ami inkább azt sugallja, hogy a kiadások Kölpényre vonatkoznak. Elképzelhető az is, hogy nem az összes kiadásokat jegyezték fel, hanem csak bizonyos alkalmi költségeket, ami nemcsak ezeket az ellentmondásokat oldaná fel, hanem a kiadási tételek élén hiányzó cím elmaradását is megmagyarázná.

⁴⁸⁹ *Iványi B.*: A Kanizsaiak fizetési lajstroma i. m. 17.

⁴⁹⁰ A cégére vagy szégye egy halfogásra használt építmény: egy, a vízben átfektetett és erős oszlopokra támaszkodó gerendákból és sűrű karóverésből álló rekesztő szerkezet, amely a halakat a közepén elhelyezett hálóba vagy varsába tereli. *Hermann Ottó*: A magyar halászat könyve. I. Bp. 1887. 82-84., 150-153., Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula. I. A-E. Bp. 1971. 409-411. Középkori adatok: *Belényessy Márta*: A halászat a 14. században. *Ethnographia* 64 (1953) 155-157., DL 75873. (1442), DL 15356. (1459).

⁴⁹¹ A fát a közelben is be lehetett szerezni: a mohácsi csata krónikása megemlíti a nándorfehérvári várral szembeni szigeten levő fákat. *Török történetírók* i. m. I. 298. A Belgrádot és a környező tájat ábrázoló 1521-es metszeten is láthatók facsoportok. Temes vármegye. Szerk. Borovszky Samu. (Magyarország vármegyéi és városai). Bp. é. n. 297. Bertradon de la Brocquière ellenben Belgrádtól Szegedig tartó útja során egy patak mellettlevő két kis berken kívül egyetlen fát sem látott. *Régi utazások Magyarországon* i. m. 91.

7. Kitekintés: a középkori oszmán-magyar kereskedelem történetére vonatkozó kutatások további lehetséges útjai

Dolgozatunk végén a disszertáció tárgyával kapcsolatos további lehetséges teendőket szeretnénk röviden felsorolni. A téma szempontjából a legnagyobb előrelépést újabb harmincadnaplók vagy számadások előkerülése és feldolgozása jelentené, de az általunk végzett kutatások alapján ilyen forrás gyakorlatilag csak véletlenül bukkanhat elő. Célirányos kereséssel és kutatással is lehetne azonban előrelépni. Ennek érdekében véleményünk szerint a következő, a témánkhoz néha szorosabban, néha lazábban kötődő, és egyenként is meglehetősen hosszas kutatásokat igénylő témákat lenne érdemes vizsgálni:

1. A Raguza és Magyarország közötti kereskedelem. A Raguza középkori kereskedelmére vonatkozó gazdag szakirodalom ellenére úgy tűnik, hogy ebben a tekintetben nincsen feldolgozva a Raguza igen gazdag levéltárában található minden forrás.

2. A dél-magyarországi harmincadok igazgatása. Ebben a tekintetben a királyi oklevelek és Jagelló-kor előtti kincstartói okleveleket kellene átnézni.

3. A bánóságok története. A harmincadok igazgatásának történetét világítaná meg.

4. Az előzmények, vagyis a magyar-balkáni kereskedelem története. Főleg a 14-15. századi árucserére vonatkozóan várható az ismeretek bővülése.

A szakirodalom tekintetében a szerb, bosnyák, horvát és török munkákat lenne hasznos átolvasni, forrástípus szempontjából pedig a régészeti, beleértve a numizmatikai leleteket összegyűjteni, majd értelmezni.

MELLÉKLETEK

1. [1503-1505?]. Kölpényi harmincadszámadás.⁴⁹²

DL 38649. Két kettéhajtott és egymásba illesztett papírlapból készített füzet, amelynek 3r-4r oldalai üresek. A bejegyzéseket szabad kézzel húzott vízszintes vonalak választják el egymástól, de néhány esetben az egymástól nagyobb távolságra írt szavakat, illetve szavakat és számokat szintén egy vízszintes vonallal kötötték össze. A számadásban római számjegyeket használtak. A keltezésre lásd tanulmányunkat.

[1r] Tricesima Kelpen

Jowan adduxit res valentes	fl. 60	
Mikola adduxit res	fl. 217.5	
Jowan adduxit res	fl. 256	
Jowan adduxit res valentes	fl. 95	et d. 10
Mathey adduxit res	fl. 190	
Radych adduxit res valentes	fl. 38	
Jwro adduxit res valentes	fl. 217.5	
Demeter adduxit res valentes	fl. 282	et d. 8
Wokasin adduxit res valentes	fl. 16	
Wkhaw adduxit res valentes	fl. 8	
Nikola adduxit res valentes	fl. 325	
Gywro adduxit res valentes	fl. 260	et d. 20
Boyon adduxit res valentes	fl. 136	
Gywro adduxit res	fl. 240	
Radozlaw adduxit res valentes	fl. 90.5	
Radich adduxit res valentes	fl. 22	
[1v] Woykowyth adduxit res valentes	fl. 640	
Ztepan adduxit res valentes	fl. 560	
Milko adduxit res valentes	fl. 79	et d. 21
Radich adduxit res valentes	fl. 28.5	
Wok adduxit res valentes	fl. 263	et d. 90
Dmitrasin adduxit res valentes	fl. 109	et d. 41
Gywro adduxit res valentes	fl. 267	et d. 40
Radich adduxit res	fl. 21	
Wladizaw adduxit res valentes	fl. 113	et d. 26
Radozaw adduxit res valentes	fl. 23	
Marco Maurich adduxit res valentes	fl. 537	et d. 76
Jowan adduxit res valentes	fl. 116	
Wladizaw adduxit res valentes	fl. 120	
Marco Maurich adduxit res valentes	fl. 292	et d. 21
[2r] Wok adduxit res valentes	fl. 233.5	et d. 46
Wok Kothlowyth adduxit res valentes	fl. 378	

⁴⁹² A számadásokat Draskóczy István egyetemi docenssel és Érszegi Géza főlevéltárossal (MOL) olvastam össze, segítségüket ezúton is köszönöm. A források átírásában a *Tringli István: Középkori oklevelek kiadásának problémái*. Fons 7 (2000) 23-40. tanulmányban javasoltakat követtem, amelytől annyiban térünk el, hogy folyamatosan vezetett arab számokkal jelzett lábjegyzeteket használtunk és hogy a dátumok feloldását a könnyebb kezelhetőség érdekében a lapszélen adtuk meg.

Demeter adduxit res valentes	fl. 201	et d. 70
Jowan adduxit res valentes	fl. 160	
Mathej adduxit res valentes	fl. 156	et d. 47
Mikola adduxit res valentes	fl. 118	et d. 50
Bogdan adduxit res valentes	fl. 73	et d. 40
Radich adduxit res	fl. 134	et d. 49
Nicola adduxit res valentes	fl. 30	
Jowan adduxit res valentes	fl. 70	et d. 71
Nikola adduxit res valentes	fl. 82	
Radich res	fl. 72	
Gywro adduxit res valentes	fl. 297	et d. 3
Nicola res valentes	fl. 175	
[2v] Bogdan adduxit res valentes	fl. 120	
Radissa	fl. 30	
Per wadum Kelpen deducte sunt sales in walorem fl. 325.5	fl. 16	et d. 27.5 ⁴⁹³
Equi traieci sunt 736, facit	fl. 8	et d. 30 ⁴⁹⁴
Boves traieci sunt 460, facit	fl. 25	et d. 60 minus d. 4 ⁴⁹⁵
[4v] Summa omnium tricesimarum tam Kelpen quam Sabacz quam etiam Barich, exceptis equis et pecoribus, necnon porcis et ovibus facit ⁴⁹⁶ fl. 14262		
Tricesima de equis, pecudibus ac ovibus et porcis venerunt fl. 200 minus fl. 16 et d. 74		
Georgio Chemerowyth dati sunt	fl. 200	
Ad zege	fl. 33	
Geczew	fl. 32	
Pro lignis pro ponte	fl. 5	
Domino dedit	fl. 50	
Vigilatoribus	fl. 4	
Domino unam frenam et cismam	fl. 2	et d. 20
Domino iterato	fl. 28	

2. 1503. március 25-1505. február 24. Baricsi harmincadszámadás.

DL 37199. Öt, középen kettéhajtott és ugyanott egybefűzött lapból, vagyis tíz lapból álló papírfüzet, amelynek kilencedik lapja üres és számozatlan. A forrásban a dátumokat kivéve római számjegyeket használtak.

1503 március 25	In nomine Domini Amen. Anno M ^o quingentesimo 3 ^o quando(?) Stephanus More unacum Martino Thot promoti sunt ad tricessimam de Barech in festo Anunciationis Marie virginis etc.		
	Ztepan Luychech adduxit res	fl. 372	
	Jowan adduxit res utputa	fl. 259	d. 30
	Hwzaen adduxit res utputa	fl. 115	d. 30
	Eodem die carvani portaverunt res	fl. 50	

⁴⁹³ „fl. 16 et d. 27,5” ugyanazon kéz által kisebb betűkkel a „fl. 325,5” után jobbra fölírva.

⁴⁹⁴ A „facit” szótól kezdődően ugyanazon kéz által kisebb betűkkel a mennyiség után jobbra fölírva.

⁴⁹⁵ A „facit” szótól kezdődően ugyanazon kéz által kisebb betűkkel a mennyiség után írva.

⁴⁹⁶ Előtte „faciunt” kihúzva.

	Sewco adduxit res utputa	fl. 138	d. 70
	Merco res aduxit	fl. 64	
április 9	Item in dominica Ramispalmarum portaverunt res de Branichech ⁴⁹⁷	fl. 13	
	[1v] Ztepan adduxit res utputa	fl. 180	
	Petak res adduxit	fl. 50	
	Eodem carvani adduxerunt res	fl. 48	
	Etiam carvani parvas portaverunt res	fl. 13	
	Zeremienses portaverunt res utputa	fl. 35	
Április 30	Item post festum Georgii martiris dominica quinta(?)	fl. 110	
	Petaak adduxit res		
	Karan adduxit res	fl. 17.5	
	Jowan Zewechar adduxit res	fl. 280.5	
	Sewco adduxit res	fl. 24.5	
Július 13	[2r] Item in festo beate Margarite virginis carvani adduxerunt res parvas	fl. 15	
Július 25	In festo Jacobi apostoli Merco adduxit res utputa	fl. 68	
Augusztus 12	Die sabato post Laurencii martiris carvani res portaverunt	fl. 20	
Szeptember 8	Item in festo Nativitatis Marie virginis carvani adduxerunt res	fl. 2	
Szeptember 14	Item in festo Sancte Crucis Merco adduxit res	fl. 45	
	Item Gwra adduxit res utputa	fl. 76	
november 10	Ante festum beati Martini episcopi carvani res portaverunt parvas	fl. 15	
	[2v] Wook et Micola adduxerunt res	fl. 104	
november 11	Item in festo Martini episcopi carvani res parvas portaverunt	fl. 32	
november 19	Item in festo Elizabet Micola adduxit res	fl. 240	
	Eodem die carvani res adduxerunt	fl. 5	
november 25	In festo Caterine virginis et martiris carvani res portaverunt parvas	fl. 10	
	Wook res adduxit	fl. 81	
Január 6	In Epiphania Domini Gwra adduxit res	fl. 160	
	Eodem carvani portaverunt res parvas	fl. 32	
	[3r] Zewchar adduxit res utputa	fl. 170	
február 25	In festo Mate(!) apostoli carvani adduxerunt res parvas	fl. 8	

⁴⁹⁷ Branicevó (Szerbia és Montenegró).

	Eadem carvani parvas portaverunt res	fl. 20	
	Hwzaen res adduxit utputa	fl. 170	
	Nicola res adduxit utputa	fl. 44	d. 70
	Petrus res portavit utputa	fl. 140	
	Boce(?) adduxit res	fl. 80	
	Jowan adduxit res utputa	fl. 79	
1503 március 25	[3v] In nomine Domini Amen. Anno M ^o quingentesimo 3 ^o . In eodem, quando(?) Martinus cum Stephano More ad tricessimam Barech promoti sunt in festo Anunciacionis Marie hunc Merco deportavit	fl. 15	
	domum res videlicet cultelos et panum		
	Boves deduxit	3	
	Carvani domum duxerunt sal	fl. 150	
	Equos deportaverunt	6	
	Boves vero	2	
	Ztepan cultelos ⁴⁹⁸ domum duxit	fl. 10	
	Jowan vero cultelos deportavit	fl. 5	
április 14	In Magna feria sexta Sewco deduxit cultellos domum	fl. 40	
	Equos domum duxit	8	
	[4r] Bovem	1	
	Petak deduxit equos	4	
	Bovem vero	1	
április 15	In Magna sabato carvani domum duxerunt sal	fl. 10	
	Carvani etiam domum duxerunt equos	20	
	Boves	11	
	Deduxerunt sal idem carvani	fl. 100	
	Equo(!) deduxerunt	4	
Április 25	Etiam carvani post festum Georgi(!) martiris sal	fl. 187	
	domum duxerunt		
	Equos deduxerunt	6	
	Boves iterum	6	
	Jowan deduxit equos	16	
	[4v] Boves vero	14	
	Et equos etiam	3	
Április 30	Dominica quinta post Georgii martiris carvani domum	fl. 30	
	sal duxerunt		
	Equos	4	
	Boves	2	
Május 24	Feria quarta ante Ascensionem Domini Dinitor deduxit	7	
	equos		
	Homines de Bessenye ⁴⁹⁹ intro deduxerunt oves	150	
	Boves similiter	16	
	Equos vero	4	

⁴⁹⁸ Előtte „de” áthúzva.

⁴⁹⁹ Besenyő (Szerém megye, Beselovo Selo és Beselovo Monastir területén, Szerbia és Montenegró) vagy Besenyő (Valkó megye, a berzéte-monostori uradalomhoz tartozott) falu. Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 241., 295.

	Carvani domum sal duxerunt	fl. 55
	Equos	6
	Zeremienses ultra deduxerunt oves	150
	Equos vero	17
	[5r] Boves	20
	Carvani sal duxerunt domum	fl. 24
	Jowan deduxit oves	50
	Zewechor deduxit domum cultelos et bursas	fl. 16
	Equos	5
Július 23	Item post festum Marie Magdalene homines de Besenye ⁵⁰⁰ induxerunt oves	100
Augusztus 10	Item in festo Laurentii martiris carvani sal domum duxerunt	fl. 15
	Equos vero	3
	Bovem etiam	1
Július 25	Item in festo Jacobi apostoli homines de Selcznek ⁵⁰¹ deduxerunt equos	4
	Boves	10
Augusztus 10	In festo Laurentii martiris carvani sal domum duxerunt	fl. 20
	[5v] Equos	6
	Boves	4
Szeptember 8	In festo Nativitatis Marie carvani sal domum deduxerunt	fl. 15
	Boves	8
Szeptember 14	Merco deduxit et hic(?) in festo Sancte Crucis boves	4
Október 4	Item in festo Francisci confessoris deduxerunt carvani sal	fl. 50
	Equos	10
	Etiam sal duxerunt carvani	fl. 10
	Boves	2
November 4	Item sabato ante festum Martini episcopi carvani sal domum duxerunt	fl. 18
	Equum	1
	Boves	2
November 11	Item in festo Martini episcopi carvani domum sal deduxerunt	fl. 35

⁵⁰⁰ Lásd az előző jegyzetet.

⁵⁰¹ Szelce (Diakóvártól nyugatra) vagy Szeleck (azonosítatlan) (mindkettő Valkó megye). Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 350.

	[6r] Equum deduxerunt	1	
November 19	In festo Elizabet carvani domum duxerunt sal	fl. 65	
	Equos	4	
November 25	In festo Caterine virginis carvani domum duxerunt sal	fl. 25	
	Zeremienses induxerunt boves	10	
	Equos vero	4	
	Boves	3	
február 25	Item in festo Mathe(!) apostoli carvani domum duxerunt sal et pisces	fl. 40	
	Etiam sal portaverunt	fl. 20	
	Etiam carvani sal deduxerunt	fl. 125	
	Equum vero	1	
1504 március 25	[6v] Anno domini M ^o quingentesimo quarto quando(?) tricessimam de Barech Martinus Thot et Stephanus More ad ⁵⁰² steterunt et hic(?) in festo Anunciationis Marie Matheus ad Barech res illas(?) portavit utputa Padonya portavit res utputa	fl. 50	
	Item Jowan adduxit res	fl. 30	
	Gwra portavit res	fl. 160	
	Marco adduxit res	fl. 296	
	Ztepan adduxit res	fl. 216	
	Wook res portavit	fl. 394	d. 75
	Jowan adduxit res utputa	fl. 108	
	Jowan Zewcharew res portavit	fl. 64	
Augusztus 16	[7r] Item post festum Asumpcionis Marie virginis Jowan adduxit res	fl. 206	
Szeptember 21	In festo Mathe(!) apostoli carvani portaverunt res	fl. 8	
Október 18	Item in festo Luce ewangeliste carvani portaverunt res	fl. 8	
Október 20	Die dominica post Luce ewangeliste carvani portaverunt res	fl. 10	
	Sewco adduxit res	fl. 40	
	Vocozaw adduxit res	fl. 40	
November 11	Item in festo Martini episcopi carvani res adduxerunt	fl. 8	
November 19	Item in festo beate Elizbet carvani res portaverunt	fl. 8	
November 25	Item in festo Katerine ⁵⁰³ virginis carvani res portaverunt	fl. 10	
November 30	[7v] Item in festo Andree apostoli carvani res portaverunt	fl. 25	
	Item Merco res	fl. 40	
December 13	Item in festo beate Lucie virginis carvani portaverunt res parvas	fl. 10	

⁵⁰² Előtte kihúzza: „ast”.

⁵⁰³ Ugyanazon kéz által a sor fölé szúrva. Eredetileg „Lucie” volt írva.

	Zurchen res portavit	fl. 40
	Merco res portavit	fl. 50
	Woco Zaw res portavit	fl. 20
Január 6	Item in Epiphania Domini carvani res parvas portaverunt	fl. 6
Február 14	Item in festo Valentini martiris carvani portaverunt res	fl. 3
Szeptember 14	[8r] Item in anno superius annotato carvani in festo Sancte Crucis domum sal portaverunt	fl. 20
Szeptember 21	In festo Mathe(!) apostoli carvani sal domum duxerunt ⁵⁰⁴	fl. 21
	Equos	3
Október 6	Item die dominica post Michaelis archangeli carvani sal domum duxerunt	fl. 20
	Boves	4
Október 18	Item in festo Luce ewangeliste carvani sal domum duxerunt	fl. 16
Október 19	Item post festum Luce ewangeliste carvani sal deduxerunt	fl. 80
November 11	In festo Martini episcopi sal carvani domum deportaverunt	fl. 30
November 19	[8v] Item in festo beate Elizabet carvani sal domum portaverunt	fl. 27
November 25	Item in festo Caterine virginis carvani sal domum deportaverunt	fl. 40
	Equos	3
November 30	Item in festo Andree apostoli carvani sal deportaverunt	fl. 105
	Equos	2
December 13	Item in festo Lucie virginis carvani sal deportaverunt	fl. 80
Január 6	In Epiphania Domini carvani etiam deportaverunt sal Sepuum deportaverunt	fl. 12 fl. 6
Február 14	Etiam sal portaverunt in festo Valentini martiris	fl. 51

Georgius de Kanisa manu propria⁵⁰⁵

3. A nándorfehérvári főharmincadhoz tartozó harmincadhivataloknak otthont adó települések.

Apajoc: falu, rév, vásár. Magyarország és Szerbia i. m. 257-258. Csánki szerint bizonyára az 1275-ben említett Opoj(-falvát)-val azonos, ami Grktől nyugatra, közel a Szávához fekvő Opojevci puszta helyén feküdt. *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 339.

Árki (középkori Valkó vm., Jaruge-vel szemben, a Száva déli oldalán, Horvátország): falu, kastély, rév. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 268., *Csánki D.*:

⁵⁰⁴ Utána egy be nem fejezett „s” vagy „f” betű szára; valószínűleg a „fl”-t kezdte meg a szöveg írója, de közben észrevehette, hogy azt általában a következő sorba szokta írni, így ezért nem fejezhette be a megkezdett betűt.

⁵⁰⁵ Más kézzel írva.

Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 231., 240., *Koppány T.*: Magyarország kastélyai i. m. 111. (a hajdani Szerém vm. területén fekvő Jarak-kal azonosítják). 1519-ben várként említik. Alsó-szlavóniai okmánytár i. m. 281.

Barics (Szerém vm., Prugartól délre, Szerbia és Montenegró): mezőváros, erőssége kastélyként és várként is szerepel. Kastélyra: *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 232., 241., *Koppány T.*: Magyarország kastélyai i. m. 115., Petri de Warda Epistolae i. m. 58., 87., 273., Magyarország és Szerbia i. m. 290. (1491., 1492., 1495.) 1495-ben, 1497-ben, 1519-ben és 1522-ben várként említik. Petri de Warda Epistolae i. m. 271., 119., Alsó-szlavóniai okmánytár i. m. 281., *Udvardy József*: A kalocsai érsekek életrajza (1000-1526). (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 9.) Köln 1991. 424. A 16. század második felére lásd a Kölpénynél írottakat.

Kölpény (Szerém vm., Kupinovo, Szerbia és Montenegró): mezőváros?, vár, rév. *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 232., 248., *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 348., DF 226508., Magyarország és Szerbia i. m. 323. (1505), 331. (1509), jelen tanulmány 1. melléklete. A várra még: *Gere L.*: Várak a Szerémségben i. m. 366-368., 378-379. Kölpényt és Szávaszentdemetert, amelyeket 1462-ben a törökök lerombolták és felégették, Bonfini népes városkáknak írta le. Bonfini 730. A Szerémi Szandzsák II. Szelim (1566-1574) korában készült összeírásában a kölpényi és baricsi kikötők szerepelnek. Mindkét kikötőt együtt írták össze Kölpény városához kapcsolódóan. A kölpényi és a baricsi kikötők éves jövedelme a kölpényi vásárvámmal (bac-i pazar) és a haltizeddel 44.000 akcse volt, amely hozzávetőlegesen 880 korabeli aranyforintnak felelt meg. Kölpényben 59 adózó háztartást, egy kenézt és egy özvegyet írtak össze. Mivel a város lakói a szávai híd fenntartásában részt vettek, adókedvezményekkel bírtak. Ugyan a baricsi kikötő jövedelmét Kölpényhez írták, nyilván a két helyet egy gazdasági egységben kezelték, Barics falu külön is szerepel a defterekben. 14 adózó család és egy özvegy élt a korabeli Baricson, amelynek lakói révész-szolgálatot láttak el Száván, s ezért adókedvezményeket élveztek. *McGowan, Bruce W.*: Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri. Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi – Sa. 2. Ankara 1983. 334., 384-385. (Köszönöm Hóvári János kandidátusnak, hogy felhívta figyelmemet e forrásra és lefordította a szövegrészt.)

Poltos (Valkó vm., Sremska Raca közelében Nyugatra, a Száva mellett, Szerbia és Montenegró): falu, kastély. *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 275., 344., *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 393., *Koppány T.*: Magyarország kastélyai i. m. 198.

Racsa (Valkó vm., Sremska Raca, Szerbia és Montenegró): mezőváros, kastély, néha várként említve, rév: *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 275-276., 286., *Koppány T.*: Magyarország kastélyai i. m. 200. A várra: DL 71078. (1500), *Neumann T.*: Bereg megye i. m. 248. sz. (1504), *Oláh M.*: Hungária i. m. 1067-1068. A révre még: DL 26405. (1464. Lehetséges, hogy ez az adat a Kőrös megyei Racsára vonatkozik.)

Szabács (Szabácsi bánóság, Šabac, Szerbia és Montenegró): civitas: *Fraknoi V.*: Mátyás király levelei i. m. I. 335. Vár: *Csánki D.*: Szabács vára i. m. 355-388. Erődítménye 1476-ban, 1490-ben, 1491-ben és 1494-ben kastélyként szerepel. *Fraknoi V.*: Mátyás király levelei i. m. 330., 334., DL 38625., 38626., 82029., Magyarország és Szerbia i. m. 287., és alább, kikötő és rév (1526) Szulejmán naplói. In: Török történetírók i. m. 286-290., *Zay F.*: Landorfejérvár i. m. 31. A várra még: *Balogh J.*: A művészet Mátyás i. m. I. 258.

Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica, Szerém vm., Szerbia és Montenegró): királyi város, kastély, időnként várként szerepel. *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 233., 238., *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 423., *Koppány T.*: Magyarország kastélyai i. m. 213. Várként említve: Magyarország és Szerbia i. m. 292. (1495), A Balassa család levéltára 1193-1526. Fekete Nagy Antal kézírata alapján sajtó alá rendezte és szerk. Borsa Iván. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok

18.) Bp. 1990. 572. sz. (1525), *Oláh M.*: Hungária i. m. 1068. A várra még: *Balogh J.*: A művészet Mátyás i. m. 258., *Gere L.*: Várak a Szerémségben i. m. 352-353. Lásd még a Kölpénynél írottakat (1462).

Újvár: a településen a neve alapján erődítmény kellett legyen, de Nándorfehérvár környékén ilyen erősséget nem ismer sem Csánki, sem Engel, sem Koppány. Oláh Miklós egy ilyen nevű várat Szabács és Barka között sorol fel. *Oláh M.*: Hungária i. m. 1067-1068. Lázár deák térképén azon a vidéken, ahol a többi Belgrádhhoz tartozó fiókharmincad is feküdt, két Újvár nevű település található: az egyik megközelítőleg Szrebernik és Telcsák között félúton, a másik a Boszna Szávába való folyásától kissé nyugatra, a Szávától délre. *Lázár secretarius*: Tabula Hungariae... Ingolstadt, 1528. In: A Tabula Hungariae és változatai. Bp. 2003.

4. A Kanizsai György által viselt méltóságok és tisztségek.

1492 és 1498 között pohárnokmester (pelsőci Bebek Jánossal). *Fógel József*: II. Ulászló udvartartása (1490-1516). Bp. 1913. 61., 1. jegyz. (vö. *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. (Történeti statisztikai kötetek.) Bp. 1970. 123).

1494-ben zalai ispán. *Rieszig Endre*: A Kanizsaiak a 15. században. Turul 55 (1941) 76.

1497. nov. 16. és 1498. dec. között szlavón, 1498. máj. 29-1500 között dalmát-horvát bán. *Fügedi E.*: Mobilitás i. m. 111., 114. Mivel Fügedi 1500-ra nem ad jelzetet, és figyelembevételre, hogy a méltóságsorban dalmát-horvát bánként 1499 jan.-jában Korvint tüntették fel (*Fügedi E.*: Mobilitás i. m. 114., 114., 3 jegyz.), továbbá hogy a következő bekezdés alapján Kanizsait valószínűleg 1499. feb. 14-én nándorfehérvári bánná nevezték ki, valószínűsíthetjük, hogy Kanizsai legkésőbb ez utóbbi dátumig viselte a dalmát-horvát bániságot.

1499. aug. 31. és 1507 jún. 7. között nándorfehérvári bán (utóbbi időpontban menti fel II. Ulászló bán méltósága alól). DL 37730., *Pesty Frigyes*: A macsói bánok. Századok 9 (1875) 465-466., *Uő.*: Nándorfehérvári, szreberniki, jajcai bánok és barsi alispánok. Századok 9 (1875) 132., Magyarország és Szerbia i. m. 302-330. Annak alapján, hogy amint ezt fentebb tárgyaltuk, szolgálati éve 1502-ben feb. 14-én kezdődött, bizonyos, hogy 1499-ben is feb. 14-én lépett hivatalba.

1501-ben, 1505-ben és 1508-ben vasi ispán, 1515-ben néhai örökös vasi ispánként említik, 1500-ban pedig királyi tanácsosként szerepel. *Horváth Richárd*: Vas megye arhontológiája 1458-1526 /kézirat/. (Köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát rendelkezésemre bocsátotta). *Rieszig Endre*: Vas megye tisztikara a középkorban. Kőszeg 1940. 20., DL 25487., 89059., *Fógel J.*: II. Ulászló i. m. 53., 8. jegyz. Kanizsai Vas megyei ispánságára, illetve örökös ispánságára vonatkozó adatok és az a tény, hogy egyvalaki (Sitkei Gergely) 1501 és 1504, illetve 1509 és 1510 között folyamatosan vasi alispánként működött (*Horváth R.*: Vas megye i. m. Az 1505 és 1508 közötti időszakból nem maradtak fent az alispánok személyére vonatkozó adatok. Uo.), inkább azt valószínűsíti, hogy Kanizsai ebben az időszakban szintén végig volt vasi ispán, noha ez nem törvényszerű, mert a későközépkorban egy megyében ugyanaz az alispán szolgálhatott különböző ispánokat. Vö. *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról i. m. 179-180., 183., 186-187. A Hajnik által idézett okmány, amely szerint egy Kanizsai György 1405-

ben is Vas megyei örökös ispánként szerepel, bizonyosan 1505-re vonatkozik, mivel 1405-ben vasi ispán nem Kanizsai György volt, akkor nem is volt a Kanizsai családnak György nevű tagja. *Hajnik Imre*: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. 13. 10.) Bp. 1888. 90., *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 228., Uő: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp. é. n. Osli nem 5. tábla: Kanizsai család. A bán Kanizsai György örökös ispánságára vonatkozó feltételezésünket erősíti az a tény, hogy örököse, Nádasdy Tamás is viselte ezt a tisztséget. *Hajnik I.*: Az örökös főispánság i. m. 90., 90. 4. jegyz.

1508. jan. 4. és a bizonyosan 1510 jún. 2. és júl. 12. között bekövetkezett halálának időpontja között dalmát-horvát-szlavón bán és zenggi kapitány (ifjabb Ernuszt Jánossal). DL 46833. (1508. jan. 4.), *Kovachich Martinus Georgius*: Vestigia comitiorum. Budae 1790. 461., Magyarország és Szerbia i. m. 331-334., DF 241049. (utolsó általunk ismert említése 1510. jún. 2-ről, amelyben csak „banus et capitaneus”-ként szerepel), DL 25533. (1510. júl. 12., amikor már néhaiként van feltüntetve. Ezek szerint a kiadója által 1520 körülre datált oklevél, amelyben nándorfehérvári bánként szerepel, 1499 és 1507 között keletkezett. Magyarország és Szerbia i. m. 347.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Diplomatikai Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Budapest

Diplomatikai Fényképtár, Magyar Országos Levéltár, Budapest

2. SZAKIRODALOM

1504-1566 Memoria rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv). Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bessenyei József. (Bibliotheca Historica) Bp. 1981.

A honfoglalás korának írott forrásai. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerk. Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) Szeged 1995.

A horvát véghelyek oklevéltára I. 1490-1527. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum I. Monumenta Hungariae Historica Diplomatica. Magyar Történeti Emlékek. Első osztály: Okmánytárak 31.) Szerk. Thallóczy Lajos – Hodinka Antal. Bp. 1903.

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556). Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Bp. 1990.

A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526. Szerk. Dr. Thallóczy Lajos – Áldásy Antal. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum II. Monumenta Hungariae Historica Diplomatica. Magyar Történeti Emlékek. Első osztály: Okmánytárak 33.) Bp. 1907.

A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitatum Károlyi de Nagy-Károly. Sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. III. Bp. 1885.

A veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta Romana episcopatus Vespremiensis. IV. Közrebocsátja Lukcsics József. Bp. 1907.

Acta Legationis Cardinalis Gentilis / Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307-1311. (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia / Vatikáni magyar okirattár I/2.) Bp. 1887.

- Acsády Ignác*: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 1526-64. Bp. 1888.
- Ágoston Gábor*: Az 1444. évi török követjárás. (Adalék az 1444. évi török-magyar békekötés történetéhez.) *Történelmi Szemle* 28 (1986) 261-276.
- Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244-1710. Szerk. Dr. Thallóczy Lajos – Horváth Sándor. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (Comitatum: Dubicza, Orbász et Szana). III. Monumenta Hungariae Historica Diplomatica. Magyar Történeti Emlékek. Első osztály: Okmánytárak 36.) Bp. 1912.
- An Historical Atlas of Islam / Atlas Historique de l'Islam. Second, Revised Edition / Nouvelle édition. Edited by / Sous la direction de Hugh Kennedy. Leiden 2002.
- An Historical Atlas of Islam. Ed. William C. Brice. Leiden 1981.
- Arbel, Benjamin*: Trading Nations. Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean. Leiden 1995.
- Ashtor, Elyahu*: Histoire des prix et des salaires dans l'Orient médiéval. (Monnaie, prix, conjoncture 8.) Paris 1969.
- Ashtor, Elyahu*: The Venetian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-Colonialism? *Journal of European Economic History* 3 (1974) 5-53. (reprint: *Uő: Studies on the Levantine Trade in the Middle Age*. London 1978. VI.)
- Ashtor, Elyahu*: The Volume of Levantine Trade in the Later Middle Age. *Journal of European Economic History* 4 (1975) (reprint: *Uő: Studies on the Levantine Trade in the Middle Age*. London 1978. X.) 573-612.
- Ashtor, Elyahu*: The Volume of Mediaeval Spice Trade. *Journal of European Economic History* 9 (1980)
- Ashtor, Elyahu*: A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages. London 1976.
- Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. 1493-1519. Bearb. von Hermann Wiesflecker, Ingeborg Wiesflecker-Friedhuber und Manfred Hollegger unter Mitwirkung von Christa Beer. (Regesta Imperii XIV.) I-IV. Wien-Köln-Weimar 1990-2004.
- Avramea, Anna*: Land and Sea Communications, Fourth–Fifteenth Centuries. In: *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Főszerk. Angeliki E. Laiou. *Dumbarton Oaks* 2002. 57-90.
- Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegejtötte Moravcsik Gyula. Budapest 1984.
- Bak M. János*: Monarchie im Wellental: Materielle Grundlagen des ungarischen Königtums im fünfzehnten Jahrhundert. In: *Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen*

- Vergleich. (Vorträge und Forschungen 32.) Szerk. Reinhard Schneider. Sigmaringen 1987.
- Balogh István*: Velencei diplomaták Magyarországról (1500-1526). Szeged 1929.
- Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. I-II. Bp. 1966.
- Balogh Sándor*: Szeged reneszánszkori műveltsége. (Humanizmus és reformáció 5.) Bp. 1975.
- Barrett, Ward*: World bullion flows, 1450-1800. In: The Rise of Merchant Empires. Long-distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750. Szerk. James D. Tracy. Cambridge 1990. 224-254.
- Bártfa szabad kiskirályi város levéltára. 1319-1526. Összeállította Iványi Béla. Bp. 1910.
- Beldiceanu, Nicoară*: La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Băyezîd. Südostforschungen 23 (1964) 36-90.
- Beldiceanu, Nicoară*: Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris. Paris 1964.
- Belényessy Márta*: A halászat a 14. században. Ethnographia 64 (1953)
- Berindei, Mihnea*: Contribution à l'étude du commerce ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonaise 1453-1700. Cahiers du monde russe 4 (1971) 393-409.
- Berindei, Mihnea*: L'Empire Ottoman et la „route Moldave” avant la conquête de Chilia et Cetatea Albă (1484). Journal of Turkish Studies 10 (1986). Essays presented to Halil Inalcik on his Seventeenth Birthday by his Colleagues and Students. 47-71.
-
- Biegman, N.H.*: Ragusan Spying for the Ottoman Empire. Some 16th-Century Documents from the State Archive at Dubrovnik. Belleten 27 (1963) 237-249.
- Biliarsky, Ivan*: Une page des relations magyaro-ottomans vers la fin du XVe siècle. Turcica 32 (2000) 291-305.
-
- Blanchard, Ian*: The Continental European Cattle Trades 1400-1600. Economic History Review 39 (1986)
- Blazovich László*: Városok az Alföldön a 14-16. században. (Dél-Alföldi évszázadok 17.) Szeged 2002.
- Blazovich László*: Dél-alföldi városok a 14-16. században. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. (Dél-Alföldi Évszázadok 13.) Szerk. Kollár Tibor. A szerk. munkatársai Bardoly István – Lövei Pál – Takács Imre – Verő Mária. Szeged 2000.
- Bogyay, Thomas von*: Ungarnzüge gegen und für Byzanz: Bemerkungen zu neueren Forschungen. Ural-Altäische Jahrbücher 8 (1988)

- Bojović, Boško I.*: Dubrovnik (Raguse) et les Ottomans., II. onze actes de Memed II en vieux-serbe 1473-1476. *Turcica* 24 (1992) 153-182.
- Bojović, Boško I.*: Dubrovnik (Raguse) et les Ottomans., III. 19 actes de Memed II en vieux-serbe (1476-1481). *Turcica* 28 (1996) 271-297.
- Bojović, Boško I.*: Raguse (Dubrovnik) et l'Empire Ottoman a l'époque de Süleyman le Legislatteur. Douze actes de Süleyman le Legislatteur adressés a Raguse. *Turcica* 35 (2003) 257-290.
- Bojović, Boško*: Dubrovnik et les Ottomans (1430-1472) 20 actes de Murad II et de Memed II en médio-serbe. *Turcica* 19 (1987) 119-173.
- Bonfini, Antonio*: A magyar történelem tizedei. Fordította Kulcsár Péter. Bp. 1995.
- Borsa Gedeon*: Korabeli tudósítások Nürnbergben az 1514. évi magyarországi parasztháborúról. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1991-1993. Bp. 1997.
- Borsa Iván – Mályusz Elemér – C. Tóth Norbert*: Zsigmondkori oklevéltár. I-IX. (1., 3-4., 22., 25., 27., 32., 37., 39.). Bp. 1956-2004.
- Bravermannová, Milena – Petr Charvát – Vlastimil Novák – Kateřiná Tomková*: A nyugati-keleti kereskedelem. In: Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Szerk. A. Wieczorek – H. M. Hinz. Stuttgart 2000.
- Brodarics históriája a mohácsi vészről. Fordította és jegyzetekkel ellátta dr. Szentpétery Imre. Bp. é. n. (reprint Bp. 1976.)
- Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar históriája. Közli Toldy Ferenc. II. (Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: Írók 13.) Pest 1867.
- Buda város jogkönyve. Szerk., a bevezetőt és a forráshoz a jegyzeteket készítette Blazovich László. Fordította Schmidt József. (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 17.) Szeged 2001.
- Bur-Markovska, Marta – Panova, Snezka*: Marktzentren und Jahrmärkte auf dem Balkan im 16. und 17. Jahrhundert. *Bulgarian Historical Review* 20. 1-2. (1992) 107-117.
- Cankova-Petkova, Genoveva*: A kora középkori bolgár-magyar kapcsolatok néhány adata. In: Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának évfordulójára. Szerk. Csavdar Dobrev – Juhász Péter – Petăr Mijatev. Bp. 1981. 211-215.
- Carter, F. W.*: Dubrovnik (Ragusa). A Classic City-State. London 1972.
- Cazan, Ileana*: Matia Corvin, asigurarea frontierei dunărene și armistițiul turco-ungar din 1468. *Revista istorică* 3 (1992) 769-782.
- Chorley, Patrick*: Rascie and Florentine Cloth industry during the Sixteenth Century. *Journal of European Economic History* 32 (2003) 487-525.

- Ciociltan, Virgil*: La campagne ottomane de Transylvanie (1438) dans le contexte politique international. *Revue Roumaine d'Histoire* 15 (1976) 437-445.
- Constable, Olivia Remie*: *Housing the Stranger in the Mediterranean World. Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*. Cambridge 2003.
- Constable, Olivia Remie*: *Funduq, Fondaco, and Khān in the Wake of Christian Commerce and Crusade*. In: *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*. Edited by Angeliki E. Laiou – Roy Parviz Mottahedeh. *Dumbarton Oaks, Washington, D.C.* 2001. 145-156. Interneten: www.doaks.org/etexts.html
- Ćorović, V.*: Der Friedensvertrag zwischen dem Sultan Bayazid und dem König Ladislaus II. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 90 (1937) 52–59.
- Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvények. Az 1000-1301. közt alkotott törvényeket fordította és jegyzetekkel ellátta Nagy Gyula. Az 1301-1526. közt alkotott törvényeket fordították és jegyzetekkel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Az 1000-1526. évi törvényeket magyarázatokkal és utalásokkal kíséri Márkus Dezső. Bp. 1899.
- Csanád, Bálint*: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. (Studia Archaeologica 11.) Bp. 1991.
- Csánki Dezső*: *Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában*. Bp. 1880.
- Csánki Dezső*: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I-III., V. (Hunyadiak kora Magyarországon VI-VIII., IX. c.)* Bp. 1890-1913.
- Csánki Dezső*: *Magyarországi bencések egy bibliographiai becsü inventariuma 1508-ból*. *Magyar Könyvszemle* 1881. 295-296.
- Csánki Dezső*: *Szabács vára*. *Hadtörténeti Közlemények* 1 (1888)
- Csukovits Enikő*: *Csodás szabadulások a török rabságból*. *Aetas* 20 (2005) 78-90.
- Csukovits Enikő*: *Középkori magyar zarándokok*. (História könyvtár. Monográfiák 20.)
- Dávid Géza-Fodor Pál*: *Hungarian Studies in Ottoman History*. In: *The Ottomans and the Balkans. A Discussion of Historiography*. (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy. 25.) Szerk. Fikret Adanır – Suraiya Faroqhi. *Leiden-Boston-Köln* 2002. 305–349.
- Day, John*: *The Levant Trade in the Middle Ages*. In: *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Főszerk. Angeliki E. Laiou. *Dumbarton Oaks* 2002. 807-814. interneten: www.doaks.org/etexts.html.
- Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301–1457*. Szerk. Franciscus Döry – Georgius Bónis – Vera Bácskai. Bp. 1976.

Dinić-Knežević, Dusanka: Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku. (Filozofski Fakultet u Novom Sadu. Institut za istoriju. Vojvođanska akademija nauka i umetnosti. Monografije 28.) Novi Sad 1986.

Diószegi András: A Magyarországon keresztülvezető kereskedelmi utak az Árpádházi királyok idejében. Kolozsvár 1909.

Doboși, Alexandru: Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (sec. XIV-XVI.). Studii și cercetări de istorie medie 2 (1951) 125-166.

Documenta res Belgradi mediae aetatis illustrantia. II. (Monumenta Historiam Belgradi spectantia). Edidit Michael J. Dinić. Belgradi 1958. .

Documenta Romaniae Historica. Seria D. Relații între țările române. Vol. I. (1150-1456). Szerk. Ștefan [Pascu](#) – Constantin [Cihodaru](#) – Konrad [Gündisch](#) – [Damaschin](#) Mioc. București 1977.

Documente privitoare la istoria românilor 1451-1575. II. 1. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. București 1891.

Documente privitoare la istoria românilor 1510-1530. Culese, adnotate și publicate de Nic[olae] Densușeanu. (Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. II. 3.) București 1892.

Domanovszky Sándor: A harmincadvám eredete. Bp. 1916.

Draskóczy István: Erdély sótermelése az 1520-1522 közötti években. In: Magyarság és Európa. Tegnap és ma. Tanulmányok az Ady Endre Akadémia 15. évfordulójára. Szerk. Orosz István – Mazsu János – Pallai László – Pószán László. Debrecen 2006. 53-60.

Draskóczy István: A Szászföld összeírása a XVI. század első évtizedéből. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Kolozsvár 1996.

Draskóczy István: Das königliche Salzmonopol in Ungarn in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In: Das Zeitalter König Sigismunds in Ungarn und im Deutschen Reich. Herausgegeben von Tilmann Schmidt – Péter Gunst. Debrecen 2000. 133-143.

Draskóczy István: Erdély sótermelése az 1530-as években. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. (Studia Miskolcinsia 5.) Szerk. Bessenyei József – Horváth Zita – Tóth Péter. Miskolc 2004. 25-70.

Draskóczy István: Forschungsprobleme in der ungarischen Salzgeschichte des Mittelalters. In: Investitionen im Salinenwesen und Salzbergbau. Hrsg. Hermann Wirth. Weimar 2002.

Draskóczy István: Kamarai jövedelem és urbura a 15. század első felében. In: Gazdaságtörténet-könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Szerk. Buza János (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 1.) Budapest 2001.

- Draskóczy István*: Sáros megye vámhelyei a 14. században. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998.
- Draskóczy István*: Szempontok az erdélyi sóbányászat 15-16. századi történetéhez. In: Studia professoris-professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva. Bp. 2005. 83-117.
- Ducellier, A.*: Voies et produits du commerce balkanique après la chute de Constantinople: les routes terrestres. Byzantinische Forschungen 17 (1991)
- Dursteler, Eric*: Commerce and Coexistence: Veneto-Ottoman Trade in the Early Modern era. Turcica 34 (2002) 105-133.
- E. Kovács Péter*: Egy középkori utazás emlékei. (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországra). Történelmi Szemle 32 (1990)
- E. Kovács Péter*: Jajca és az 1519-es török-magyar béke. Levéltári Közlemények 63 (1992)
- E. Kovács Péter*: Östulok vagy bölény? Az itáliai nemesek és a magyarországi fenevad (Adalékok a középkori Magyarország faunájához). Történelmi Szemle 47 (2005)
- Eliyahu Ashtor*: Il commercio levantino di Ancona nel basso Medioevo. Revista Storica Italiana 88 (1976) 213-253. (reprint: *Uő*: Studies on the Levantine Trade i. m. VIII.)
- Elter István*: Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154). Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. 82. (1985) 53-63.
- Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp. 1988.
- Emecen, Feridun M.*: The History of an Early Sixteenth Century Migration – Sirem Exiles in Gallipoli. In: Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent. Szerk. Dávid Géza – Fodor Pál. Budapest 1994. 77-91.
- Engel Pál*: Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. Történelmi Szemle 37 (1995) 353-365.
- Engel Pál*: A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993.
- Engel Pál*: A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp. 1984. 77-96.
- Engel Pál*: A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája. Századok 134 (2001)
- Engel Pál*: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387-1437). Hadtörténelmi Közlemények 38 (1994) 273-287.
- Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. (História könyvtár. Kronológiai, adattárak. 5.) Bp. 1996.

- Engel, Johann Christian von*: Geschichte des Ungrisches Reiches und seiner Nebenländer. I. Halle 1797.
- Engel, Johann Christian von*: Monumenta Ungrica. Viennae 1809.
- Enyingi Török Bálint. A bevezetést írta és a forrásokat közzéteszi Bessenyei József. Bp. 1994.
- Eperjes szabad királyi város levéltára. (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.) 1245-1526. Írta és összeállította Iványi Béla. Szeged 1931.
- Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig. Főszerk. Köpeczi Béla. Szerk. Makkai László-Mócsy András. Budapest 1986.
- Erdélyi Gabriella*: A Sacra Poenitentiaria Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században (1-2. közlemény). Levéltári Közlemények 74 (2003) 33–57., 76 (2005) 63–103.
- Érdújhelyi Menyhért*: A magyar-szerb sertéskereskedés története. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1902.
- Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500-1508. Közzéteszi E. Kovács Péter. Eger 1992.
- Faroqhi, Suraiya*: Before 1600: Ottoman Attitudes towards Merchants from Latin Christendom. Turcica 34 (2002) 69-104.
- Faroqhi, Suraiya*: Approaching Ottoman History. An Introduction to the Sources. Cambridge 1999.
- Feinstein, Charles H. – Mark Thomas*: Making History Count. A Primer in Quantitative Methods for Historians. Cambridge 2002.
- Fekete Nagy Antal*: A magyar-dalmát kereskedelem. (Eötvös-füzetek 7.) Bp. 1926.
- Fekete Nagy, Antonius – Victor Kenéz – Ladislaus Solymosi – Geisa Érszegi*: Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici. II. Fontes 12.) Bp. 1979.
- Fekeža, Lidija - Gavrilović, Margita – Lővei Pál*: Bosnyák királyok síremlékeinek töredékei. In: Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Zsigmond korában, 1387-1437. Kiállításkatalógus. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2006. március 18 – június 18., Luxemburg, Musée national d'histoire et d'art, 2006. július 13 – október 15. Szerk. Takács Imre. A szerk. munkatársai Jékely Zsombor – Papp Szilárd – Poszler Györgyi. Mainz 2006.
- Fekeža, Lidija – Gavrilović, Margita – Lővei Pál*: Gótikus kőfaragványok és sírkőtöredékek Bobovacról, a boszniai királyok székhelyéről. In: Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Zsigmond korában, 1387-1437. Kiállításkatalógus. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2006. március 18 – június 18., Luxemburg, Musée national

- d'histoire et d'art, 2006. július 13 – október 15. Szerk. Takács Imre. A szerk. munkatársai Jékely Zsombor – Papp Szilárd – Poszler Györgyi. Mainz 2006.
- Felicitis Petancii cancellari Segniae Dissertatio de itineribus aggregandi Turcam ab Vladislaum Hungariae et Bohemiae regem. In: *Johannes Georg Schwandter: Scriptorum Rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. I. Viennae 1746.
- Fenyvesi László*: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok Mátyás király haláláig. *Hadtörténeti Közlemények* 103 (1990) 74-99.
- Fenyvesi László*: Tolna megye középkori történetéhez kapcsolódó oklevelek regesztái. Szekszárd 2000.
- Ferenczi Géza*: A Székelyudvarhely „Budvár”-i kora középkori bronz füstölőalj. [ACTA 1997. A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve](#). 191-198.
- Ferrier, Ronald*: Trade from the Mid-14th Century to the End of the Safavid Period. In: *The Cambridge History of Iran*. VI. The Timurid and Safavid Periods. Szerk. Peter Jackson – Laurence Lockhart. Cambridge 1986. 412-490.
- Finkel, Caroline*: *Osman's Dream. The Story of the Ottoman Empire, 1300-1923*. London 2005.
- Flor, Willem* : Commerce: From the Safavid through the Qajar Period. In: *Encyclopaedia Iranica*. Szerk. Ehsan Yarshater. VI. Costa Mesa, California 1993. 67-75.
- Flynn, Dennis O. – Giráldez, Arturo*: Silver and Ottoman Monetary History in Global Perspective. *Journal of European Economic History* 31 (2002) 9-43.
- Fodor Pál – Dávid Géza*: Magyar-török béketárgyalások 1512-1514-ben. *Történelmi Szemle* 36 (1994)
- Fodor Pál – Szakály Ferenc*: A kenyérmezei csata (1479. október 13.) *Hadtörténeti Közlemények* 112 (1998). 1-43.
- Fodor Pál*: Az apokaliptikus hagyomány és az aranyalma legendája. *A török a 15-16. századi magyar közvéleményben*. In: *Uő: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről*. Bp. 2001. 179-211.
- Fodor Pál*: Török politikai törekvések Magyarországon 1520-1541. In: *Uő: Magyarország és a török hódítás*. Bp. 1991. 13-119.
- Fodor Pál*: Adatok a magyarországi török rabszedésről. *Hadtörténelmi Közlemények* 109 (1996) 133-142.
- Fógel József*. II. Lajos udvartartása (1516-1526). Bp. 1917.
- Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. In: *Humanista történetírók. A válogatás, a*

szöveggondozás és a jegyzetek Kulcsár Péter munkája, Kulcsár Margit közreműködésével. Bp. 1977.

Fraknói Vilmos: Mátyás király levelei. Külügyi osztály. I. 1458-1479. Bp. 1893.

Fraknói Vilmos: Schlauch Lőrincz szatmári püspöknek Török János által gyűjtött könyvtára. Magyar Könyvszemle 1877. 80-81.

Fraknói Vilmos: Werbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde. 1513-1526. Történelmi Tár 23 (1877)

Fügedi Erik: A bártfai XVI. század eleji bor- és ló kivitel néhány kérdése. Agrártörténeti Szemle 14 (1972)

Fügedi Erik: Magyarország külkereskedelme a XVI. század elején. In: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981.

Fügedi Erik: Mátyás király jövedelmei 1475-ben. Századok 116 (1982)

Fügedi Erik: Városok kialakulása Magyarországon. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek: Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981.

Gáll, Erwin: Contribuții la datarea variantei unui tip de inel digital. [ACTA. A](#) Székely Nemzeti Múzeum és a Délkeleti Intézet Évkönyve (2006) 71-78.

Gecsényi Lajos: „Török áruk” és „görög kereskedők” a 16-17. századi Magyarországon. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Szerkesztőtársak: Rihmer Zoltán – Thoroczkay Gábor. Bp. 1998.

Gedai István: Magyarországi éremlelet a kereszties hadjáratok korából. Folia Archaeologica 43 (1994) 243-250.

Gedai István: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11-13. Jahrhunderten. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 21 (1969) 105-148.

Gere László: Várak a Szerémségben. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. (Dél-Alföldi Évszázadok 13.) Szerk. Kollár Tibor. A szerk. munkatársai Bardoly István – Lóvei Pál – Takács Imre – Verő Mária. Szeged 2000.

Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. 1. Bd. (12. Jahrhundert bis 1848). Szerk. Carl Göllner. Bukarest 1979. 101-110.

Glaser, Lajos: Der Levantehandel über Ungarn im 11. und 12. Jahrhundert. Ungarische Jahrbücher 13 (1933) 356-363.

Goldenberg, S[amuel]: Despre vama (vigesima) Sibiului în secolul al XVI-lea. Acta Musei Napocensis 2 (1965)

Gonța, Alexandru I.: Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII. Ediție, prefață, bibliografie și indice I. Caproșu. București 1989.

- Gröblacher, Johann*: König Maximilians I. erste Gesandtschaft zum Sultan Bajezid II. In: Festschrift Hermann Wiesflecker. Szerk. Alexander Novotny – Othmar Pickl. Graz 1973. 73-80.
- Gündisch, Gustav*: Zur Überlieferung der Türkeneinfälle in Siebenbürgen. Erdélyi Tudományos Intézet 1947. 3-14.
- Gündisch, Gustav*: Incursiunea turcească în anul 1493 în ținutul Sibiului. Studii 14 (1961): 1491-1502.
- Gündisch, Gustav*: Siebenbürgen in Türkenabwehr 1395-1526. In: *Uő*: Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 14.) Köln 1987. 37-64.
- Gyöngyössi Márton*: Oszmán-török ellenjegy középkori magyar aranyforintokon. Folia Archaeologica 51 (2003-2004) 181-190.
- Gyöngyössi Márton*: Altin, akcse, mangir...: oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon. Bp. 2004.
- Györffy György*: István király és műve. Budapest 1977.
- Gyürky, Katalin H.*: Venezianische und türkische Importartikel im Fundmaterial von Buda aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 26 (1974) 413-423.
- Halasi-Kun, Tibor*: Keve County, and the Ottoman *Pançova Nahiyesi*. In: Between the Danube and the Caucasus. Ed. Kara György. Bp. 1987. 105-151.
- Hammer-Purgstall, Joseph von*: Geschichte des Osmanischen Reiches. I-VI. Pest 1834-.
- Hammer-Purgstall, Joseph von*: Geschichte des Osmanischen Reiches. II. Pest 1828.
- Harris, Robin*: Dubrovnik: A History. London 2003.
- Hazai György*: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok a XV. század végén. In: Székesfehérvár évszázadai. III. Török kor. Székesfehérvár 1977. 7-13.
- Hazai György*: Eine türkische Urkunde zur Geschichte der ungarisch-türkischen Beziehungen im XV. Jahrhundert. Ural-Altäische Jahrbücher 36 (1964) 336-339.
- Hazai György*: Eine Urkunde der ungarisch-türkischen Friedensverhandlungen in der Zeit von Matthias Corvinus und Bāyezīd II. Rocznik Orientalistyczny 38 (1976) 155-160.
- Hazai György*: Urkunde des Friedensvertrags zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488. In: Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. Wolfgang Steinitz zum 60. Geburtstag am 28. Februar 1965 dargebracht. Szerk. A. V. Isacenko – W. Wissmann – H. Stroback. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichungen der sprachwissenschaftlichen Kommission 5.) Berlin 1965.

- Hazai György*: A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai. Levéltári Közlemények 26 (1955)
- Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Hung. IV. Kiadják Nagy Imre – Summer Arnold – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr 1867.
- Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. II. 6. Sopron 1943.
- Heller, Erdmute*: Venezianische Quellen zur Lebensgeschichte des Ahmed Paşa Hersekoğlu. EJOS– Electronic Journal of Oriental Studies 3 (2000) no. 4. 1-85. interneten: <http://www2.let.uu.nl/Solis/anpt/ejos/EJOS-III.4.html>
- Hermann Ottó*: A magyar halászat könyve. I. Bp. 1887.
- Hermann Zsuzsanna*: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához). Századok 109 (1975)
- Hermann Zsuzsanna*: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. Werbőczy és a parasztháború. Századok 115 (1981)
- Heyd, Wilhelm von*: Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge. Publiée par Furcy Raynaud. Leipzig 1885-1886. (Reprint Amsterdam 1959.)
- Historical Atlas of East Central Europe. Ed. Robert Magocsi. Toronto 1993.
- Holl Imre*, A középkori késes mesterség. Régészeti adatok az ausztriai és nürnbergi kések elterjedéséhez. Archaeológiai Értesítő 121-122 (1994-1995)
- Holl Imre*: Ausländische Keramikfunde in Ungarn (14-15. Jh.). Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 42 (1990) 209-267.
- Holl Imre*: Persische Fayencewaren im ungarischen Fundmaterial (15.-17. Jh.). Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. 57 (2006) 475-510.
- Holl Imre*: Albarello edény. In: Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Zsigmond korában, 1387-1437. Kiállításkatalógus. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2006. március 18 – június 18., Luxemburg, Musée national d'histoire et d'art, 2006. július 13 – október 15. Szerk. Takács Imre. A szerk. munkatársai Jékely Zsombor – Papp Szilárd – Poszler Györgyi. Mainz 2006. 107.
- Holl Imre*: Fundkomplexe des 15-17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda. (Varia Archaeologica Hungarica 17.) Budapest 2005.
- Holl Imre*: Középkori régészet: egy interdiszciplináris tudomány módszertani kérdései. Archaeológiai Érettség 130 (2005)
- Hóman Bálint*: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921.
- Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet 1000-1325. Bp. 1916.

- Horvat, Rudolf*: Hrvatske carine god. 1539. Vjesnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva 12 (1910)
- Housley, Norman*: The Avignon Papacy and the Crusades, 1305-1378. Oxford 1986.
- Hóvári János*: A levantei kereskedelem néhány kérdése. Világtörténet 1980/1. 3-7.
- Hóvári János*: Az erdélyi só a török Szendrőben. In: Gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70 születésnapjára. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 6.) Bp. 1989.
- Hóvári János*: Az oszmán birodalom és a Levente-kereskedelem a 15-16. században (Egy nagyobb tanulmány vázlatja). Világtörténelem. Új folyam 1983: 2. sz.
- Hóvári János*: Az oszmán gazdasági struktúra az Al-Dunánál 1496-1517. Kandidátusi disszertáció. Bp. 1996-1997.
- Höflechner, Walter*: Die Gesandten der europäischen Mächte, vornehmlich des Kaisers und des Reiches 1490-1500. (Archiv für österreichische Geschichte 129.) Wien 1972.
- Hrabak, Bogumil*: Les droits du douane et les taxes de transit perçus dans la Serbie du Nord sur le trafic avec la Hongrie et les régions Balkaniques (jusqu'à la fin du XVIe siècle). Zbornik Narodnog Muzeje 19 (1989)
- Husztai Dénes*: Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban. Bp. 1941.
- III. Béla emlékezete. A szöveganyagot válogatta, fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta. (Bibliotheca Historica.) Budapest 1981.
- Imber, Colin*: The Ottoman Empire, 1300-1650. The Structure of Power. New York 2002.
- Inalcik, Halil*: Sources and Studies on the Ottoman Black Sea, Volume I: The Customs Register of Caffa, 1487-1490. (Studies in Ottoman Documents Pertaining to Ukraine and the Black Sea Countries 2.) Cambridge, Mass. 1995.
- Inalcik, Halil*: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600. Translated by Norman Itzkowitz – Colin Imber. London 1973.
- Inalcik, Halil*: The Ottoman State: Economy and Society. In: An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914. Ed. Halil Inalcik – Donald Quataert. Cambridge 1994.
- Iorga, Nicolae*: Acte și fragmente privitoare la istoria Românilor culese din depozitele arhivelor străine. III. București 1895.
- Iorga, Nicolae*: Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera (1^{-iu} iunie 1453). AARMSI seria II. tom 36. București 1913.

Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tályai Pál XVII. századi fordításában. I.1. 1-12. könyv. (Történelmi források I.) Sajtó alá rendezte Benits Péter. Bp. 2001.

Ivanišević, Vujadin: Novčarstvo srednjovekovne Srbije. Beograd 2001.

Iványi Béla: A Kanizsaiak fizetési lajstroma 1503-1504-ből (Töredék). Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 12 (1905)

Iványi Béla: Adalékok a nemzetközi érintkezéseink történetéhez a Jagelló-korban. Történelmi Tár. Új folyam 7 (1906)

Iványi Béla: Két középkori sóbánya-statutum. Századok 45 (1911) 10-30., 98-113., 187-195.

IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396-1404. Bullae Bonifacii IX. P. M. Pars altera. 1396-1404. (Vatikáni magyar okirattár. Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. I.4.) Bp. 1889. (reprint Bp. 2001)

Jajcza (bánság, vár és város) története 1450-1527. Írta dr. Thallóczy Lajos. Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (Banatus, castrum et oppidum Jajcza.) IV. Monumenta Hungariae Historica Diplomatica. Magyar Történeti Emlékek. Első osztály: Okmánytárak 40.) Bp. 1915.

Jireček, Constantin: Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe. Prag 1877.

Jireček, Constantin: Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien. Studien zur Kulturgeschichte des 13-15. Jahrhunderts. (Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Klasse. 56., 58. 2. Abhandlung., 64. 2. Abhandlung) Wien 1912-1919. (reprint Leipzig 1974.)

Kafadar, Cemal: A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima. Journal of Turkish Studies 10 (1986) 191-218.

Kalić, Jovanka: Les contacts commerciaux de pays Balkaniques avec la Hongrie durant la seconde moitié du XVe siècle. Études Balcaniques 3 (1969)

Kardos Tibor: Velencei vonatkozású gazdaságtörténeti adatok a Jagelló-korból (1502-1518). Századok (1951)

Károly Róbert emlékezete. A szöveganyagot válogatta, szerk., a bevezetőt és jegyz. írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta. Bp. 1988.

Katona, Stephanus: Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. Tomulus XI. ordine XVIII. Budaë 1792.

Kemény Lajos, ifj.: A kassai harminczad története a XVI. század végéig. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1 (1894)

- Kerbl, Raimund*: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050-1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenkönigreich. (Dissertationen der Universität Wien 143.) Wien 1979.
- Kiss Lajos*: Nándorfehérvár bukása (1521). Hadtörténeti Közlemények 2 (1889)
- Kiss, A.*: Frühmittelalterliche Byzantinische Schwerter im Karpatenbecken. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 39 (1987) 193-210.
- Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom, I/2. Szerk. Zimonyi István (Magyar Östörténeti Könyvtár 13.) Budapest 2000.
- Kollányi Ferenc*: Regesták a római és páрмаi levéltárakból. Történelmi Tár. Új folyam 6 (1905)
- Kolodziejczyk, Darius*: The export of silver coin through the Polish-Ottoman border and the problem of the balance of trade. Turcica 28 (1996) 105-115.
- Kolodziejczyk, Darius*: Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th centuries): an Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents. Leiden 2000.
- Komáromi László*: A bizánci jog forrásai és továbbélésük. Áttekintés. Doktori Iskola, Prelegálások V. Tanulmányok, kommunikációk, recenziók és a PhD. közlemények. Budapest 2006. 39-55.
- Komáromi László*: Zum byzantinischen Einfluss auf das mittelalterliche ungarische Recht. Doktori Iskola, Prelegálások II. Tanulmányok, kommunikációk, recenziók és a PhD. közlemények. Budapest 2003. 125-136.
- Komáromi László*: A bizánci hatás egyes kérdései a középkori magyar házassági jogban. *Iustum, Aequum, Salutare* 2006/1-2. 159-170.
- Komáromi László*: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban. Doktori értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar. 2006. Interneten: www.jak.ppke.hu/tanszek/doktori/letolt/kl_tezis.pdf.
- Komáromi László*: Ungarn zwischen Ost und West. Die Regelung der Klerikerehe durch frühere ungarische Synoden (11-12. Jh.). In: Rechtstransfer in der Geschichte. Legal Transfer in History. Jahrbuch junge Rechtsgeschichte. Yearbook of Young Legal History. Szerk. Vanessa Duss – Nikolaus Linder. München 2006.
- Koppány Tibor*: A középkori Magyarország kastélyai. (Művészettörténeti füzetek. Cahiers d’histoire de l’art 26.)
- Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Budapest 1994.
- Kosáry Domokos*: Magyar külpolitika Mohács előtt. (Gyorsuló idő.) Bp. 1978.
- Kovachich, Martinus Georgius*: Supplementum ad Vestigia comitorum apud Hungaros. II. Budaë 1800.

Kovács S. Tibor: Egy keleti díszsisak a tatárjárás korából. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica IX. Szeged 2003. 361-367.

Kovács, László: Byzantinische Münzen in Ungarn des 10. Jahrhunderts. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 35 (1983) 133-154.

Kovács, László: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. (Fontes Archaeologici Hungariae 19.) Budapest 1989.

Kovács Ferenc: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Bp. 1902.

Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin: Magyar békeszerződések 1000-1526. Pápa 2000.

Középkori leveleink (1541-ig). Szerk. Hegedűs Attila – Papp Lajos (Régi magyar levelestár 1.) Bp. 1991.

Kristó Gy.: A Kárpát-medencén át vezető nemzetközi utak. In: Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Szerk. A. Wiczorek – H. M. Hinz. Stuttgart 2000. 91-92.

Kristó Gyula – Makk Ferenc: Az Árpád-házi uralkodók. Budapest 1988.

Kristó Gyula: A Dél-Alföld történeti helye a középkori Magyarországon. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. (Dél-Alföldi Évszázadok 13.) Szerk. Kollár Tibor. A szerk. munkatársai Bardoly István – Lövei Pál – Takács Imre – Verő Mária. Szeged 2000.
Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979.

Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979.

Kristó Gyula: A magyar állam születése. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8.) Szeged 1995.

Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1986.

Krzysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból. S. a. r. Zombori István. Ford. Boronkainé Bellus Ibolya. Bp. 2004.

Kubinyi András: A középkori körmöcbányai pénzverés és történelmi jelentősége. In: Emlékezés a 650. éves Körmöcbányára. A Magyar Numizmatikai Társulat ünnepi ülése a Magyar Tudományos Akadémián 1978. október 26-án Körmöcbánya várossá nyilvánításának 650. évfordulója alkalmából. Fel. szerk. Gedai István. Budapest 1980.

Kubinyi András: A későközépkori magyar-nyugati kereskedelmi kapcsolatok kérdése. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Szerkesztőtársak: Rihmer Zoltán – Thoroczkay Gábor. Bp. 1998.

- Kubinyi András*: A királyi udvar kormányzati szerepköre Mohács előtt. In: Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián 2001. Társadalomtudományok. Szerk. Vizi E. Szilveszter. Bp.
- Kubinyi András*: A korai Árpád-kor gazdasági fejlődésének kérdőjelei. *Valóság* 39:3(1996) 60-65.
- Kubinyi András*: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. *Történelmi Szemle* 38 (1996) 135-161.
- Kubinyi András*: A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Budapest, 1990.
- Kubinyi András*: A mohácsi csata és előzményei. *Századok* 115 (1981)
- Kubinyi András*: A szávaszentdemeteri-nagyolaszi győzelem 1523-ban. *Hadtörténeti Közlemények. Új folyam* 25 (1978)
- Kubinyi András*: Beriszló Péter és budai szereplése. *Budapest Régiségei* 20 (1963)
- Kubinyi András*: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15-16 század fordulóján. *Történelmi Szemle* 36 (1994)
- Kubinyi András*: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1.) Hrsg. von Othmar Pickl. Graz 1971.
- Kubinyi András*: Die königlich-ungarischen Salzordnungen des Mittelalters. In: Das Salz in der Rechts- und Handelsgeschichte. Herausgeben von Jean-Claude Hocquet – Rudolf Palme. Berenkamp 1991. 261-270.
- Kubinyi András*: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. *Tanulmányok*. Bp. 1994.
- Kubinyi András*: Königlich Salzmonopol und die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter. In: Stadt und Salz. Herausgeben von Wilhelm Rausch. Linz 1988. 213-232., 293-294.
- Kubinyi András*: Magyarország déli határvárai a középkor végén. *Castrum Bene* 1 (1990)
- Kubinyi András*: Az alföldi megyék jobbágyportaszáma a középkor végén. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. (Az Arany János Múzeum közleményei IV.) Szerk. Novák László – Selmeczi László. Nagykőrös 1986.
- Kubinyi András*: Szulejmán szultán 1524. évi békeajánlata. In: Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 45-49.

- Kubinyi András*: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-Alföldi évszázadok 14.) Szeged 2000.
- Kubinyi, András*: Hungary's Power Factions and the Turkish Threat in the Jagiellonian Period (1490-1526). In: Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century. Ed. István Zombori. Bp. 2004.
- Laiou, Angeliki E.*: Exchange and Trade, Seventh–Twelfth Centuries. In: The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century. Főszerk. Angeliki E. Laiou. Dumbarton Oaks 2002. 698-770.
- Lakatos Attila*: 10-11. századi temető Köröstarján-Csordásdombon (Tărian, Románia). *Archaeologiai Értesítő* 128 (2003) 211-226.
- Lane, F. C.*: Venice: a Maritime Republic. Baltimore-London 1973.
- László, Gyula*: Über das ungarische Königszepter. In: *Insignia regni Hungariae*. I. Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn. Redakteur Zsuzsa Lovag. Bp. 1983. 179-183.
- Lopez, Roberto Sabatino*: Il problema della bilancia dei pagamenti nel commercio di Levante. In: Venezia e il Levante fino al secolo XV. Atti del I convegno internazionale di storia della civiltà veneziana (Venezia, 1–5 giugno 1968). Szerk. A. Pertus. Firenze 1973. 431-452.
- Lovag Zsuzsa*: A magyar koronázási jelvények. Bp. 1986.
- Lovag Zsuzsa*: Kereszt öntőformája. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 2001. 129.
- Mackie, J. D.*: The Earlier Tudors 1485-1558. Oxford, é. n. [1957].
- Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula. I. A-E. Bp. 1971.
- Magyarország története tíz kötetben. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. I/1-2. Bp. 1984.
- Magyarország története. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. I/1. Bp. 1984.
- Magyarországi pápai követek jelentései 1524-1526. *Relationes oratorum Pontificorum 1524-1526*. (Vatikáni magyar okirattár. Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. II.1.) Bp. 1884 (reprint Bp. 2001).
- Makk Ferenc*: Les relations hungaro-byzantines aux X-XII siècles. In: *Études Historiques Hongroises IV*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest 1990. 11-25.
- Makk Ferenc*: Magyar külpolitika 896-1196. 2. bővített kiadás. (Szegedi Középkor-történeti Könyvtár 2.) Szeged 1996.

Makk Ferenc: The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century. Budapest 1989.

Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Századok 91 (1957)

Mályusz Elemér: A négy Tallóci fivér. Történelmi Szemle 23 (1980)

Mályusz Elemér: Állatkiviteli tilalmak Magyarországon a XIV-XV. század fordulóján. Agrártörténeti Szemle 25 (1983)

Manolescu, Radu: Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiul la începutul veacului al XVI-lea. Analele Universității C. I. Parhon. Seria Științelor Sociale (Istorie) 5 (1956)

Manolescu, Radu: Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI). București 1965.

Margalits Ede: Horváth történelmi repertórium. I. Bp. 1900.

Matschke, Klaus-Peter: Commerce, Trade, Markets, and Money: Thirteenth–Fifteenth Centuries. In: The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century. Főszerk. Angeliki E. Laiou. Dumbarton Oaks 2002. 771-806.

Mehmed, Mustafa Ali: Documente turcești privind istoria României. I. 1455-1774. (Izvoare orientale privind istoria României 3.) București 1976.

Mesterházy Károly: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben I-II. Folia Archaeologica 41 (1990) 87-115., 42 (1991) 145-177.

Mesterházy Károly: Lengyel-magyar kapcsolatok a 10-11. században. Századok 138 (2004) 381-401.

Mesterházy Károly: Régészeti adatok Magyarország 10-11. századi kereskedelméhez. Századok 127 (1993) 450-468.

Michel, Nicolas: Corrales, Eloy Martín: Comercio de Cataluna con el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVIII). El comercio con les „enemigos de la fe”. Barcelona 2001. (recenzió). Journal of the Economic and Social History of the Orient 47 (2004) 470-472.

Mijatev, Petăr: Bolgár-magyar kapcsolatok a századokon át. (Történelmi áttekintés az V. sz.-tól a XV. sz. elejéig.) In: Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának évfordulójára. Szerk. Csavdar Dobrev – Juhász Péter – Petăr Mijatev. Bp. 1981. 129-143.

Mirnik, A.: Coin Hoards in Yugoslavia. (BAR International Series 95.) Oxford, 1981.

Mollay Károly: A soproniak harmincadvámja 1383-1542. In: Házi Jenő emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk. Dominkovits Péter – Turbuly Éva. Sopron 1993.

- Molnár Antal*: A belgrádi kápolna-viszály (1612-1643). Kereskedelem és katolikus egyház a hódolt Magyarországon. Századok 134 (2002)
- Moravcsik, Gyula*: Byzantium and the Magyars. Amsterdam-Bp. 1970.
- Nagy Balázs*: Transcontinental trade from East-Central Europe to western-Europe (fourteenth and fifteenth centuries). In: „...The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways...” Festschrift in Honor of János M. Bak. Szerk. Nagy Balázs – Sebők Marcell. Budapest 1999. 347-356.
- Nehring, Karl*: Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten hälfte des 15. Jahrhunderts. I. Levéltári Közlemények 46 (1975) 87-120.
- Nógrády Árpád*: Mátyás kincsek a visegrádi vár 1490. évi leltárában. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998.
- Oláh Miklós*: Hungária. In: Janus Pannonius. Magyarországi humanisták (Magyar Remekírók). A vál., a szöveggondozás és a jegyz. Klaniczay Tibor munkája. Bp. 1982.
- Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. II. 3. Pozsony 1900.
- Pach Zsigmond Pál*: A Levante kereskedelem erdélyi útvonala I. Lajos és Zsigmond korában. Századok 109 (1975)
- Pach Zsigmond Pál*: “A harmincadvám eredete”. Bp. 1990.
- Pach Zsigmond Pál*: A harmincadvám az Anjou-korban és a 14-15. század fordulóján. Történelmi Szemle 41 (1999) 231-277.
- Pach Zsigmond Pál*: A Levante kereskedelem erdélyi útvonala a 15-16. század fordulóján. Századok 112 (1978)
- Pach Zsigmond Pál*: A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala I. Lajos és Zsigmond korában. Századok 109 (1975) 3-31.
- Pach Zsigmond Pál*: Hogyan lett a harmincadból huszad? Történelmi Szemle 37 (1995) 257-276.
- Pach Zsigmond Pál*: Magyarország és a levantei kereskedelem a XIV-XVII. században. (Előadások a Történettudományi Intézetben 4.) Bp. 1986.
- Pakucs Mária*: Erdély dél felé irányuló fűszerforgalma a 16. század első felében (Brassó és Nagyaszeben szerepe a távolsági kereskedelemben). Sic Itur ad Astra 13 (2002)
- Paládi-Kovács Attila*: A magyar állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig. Bp. 1993.
- Pall, Francisc*: Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului. In: România și Cruciada târzie. Volum îngrijit de Ionuț Costea. (Documente. Istorie. Mărturii). Cluj-Napoca 2003. 186-207.

- Pall, Francisc*: Byzance a la veille de sa chute et Janco de Hunedoara (Hunyadi). In: Români și Cruciada târzie. Volum îngrijit de Ionuț Costea. (Documente. Istorie. Mărturii). Cluj-Napoca 2003. 240-248.
- Pall, Francisc*: Știri noi despre expedițiile turcești din Transilvania în 1438. In: Români și Cruciada târzie. Volum îngrijit de Ionuț Costea. (Documente. Istorie. Mărturii). Cluj-Napoca 2003. 81-99.
- Pamuk, Şevket*: A Monetary History of the Ottoman Empire. (Cambridge Studies in Islamic Civilization.) Cambridge 2000.
- Panaite, Viorel*: Pace, război și comerț în islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (sec. XV-XVIII). București 1997.
- Panaite, Viorel*: Trade and Merchants in the 16th Century Ottoman-Polish Treaties. Revue des Études Sud-Est Européennes 32 (1994)
- Pap Ferenc*: Pénzforgalom a XIV.-XV. századi Erdélyben. Éremlétek tanúsága. Numizmatikai Közlemények 92-93 (1993-1994) 51-59.
- Papp Sándor*: II. Murád és I. Ulászló lengyel király 1444. évi békekötése. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica. Tomus 109 (1999) 47-62.
- Papp Sándor*: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom észak-nyugati határainál. (Diplomatikai vizsgálat a román vajdák szultáni 'ahdnāmēi körül) Aetas 2002/1.
- Papp, Sándor*: Hungary and the Ottoman Empire (From the Beginnings to 1540). In: Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century. Ed. István Zombori. Bp. 2004.
- Paulinyi Oszkár*: A sóregálé kialakulása Magyarországon. Századok 58 (1924) 627-647.
- Paulinyi Oszkár*: Ipar, kereskedelem. In: Magyar művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky Sándor. II. Bp. é. n.
- Perjés Géza*: Mohács. Budapest 1979.
- Pervain, Viorica*: Lupta antiotomană a țarilor române în anii 1419-1420. Anuarul Institutului de Istorie Cluj 19 (1976) 55-79.
- Pesty Frigyes*: A szörényi bánság és Szörény vármegye története. III. Bp. 1878. .
- Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. I. Bp. 1880.
- Petneki Áron*: Intrada. Az ünnepélyes bevonulás formája és szerepe a közép-kelet-európai udvarokban. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. és az előszót írta R. Várkonyi Ágnes. A szerk. munkatársa Székely Júlia. Bp. 1987.
- Petri de Warda Epistolae. Ed. Carolus Wagner. Posoniae-Cassoviae 1776.

- Petrovics István*: Az „igaz hit” pislákoló fénye: a Temesvárott élő raguzai kereskedők levele XIII. Gergely pápához. In: Cirill és Metód példáját követve... Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára. Szerk. Bibók Károly-Ferincz István-Kocsis Mihály. Szeged 2002. 403-410.
- Petrovics, István*: The fading glory of a former royal seat: The case of medieval Temesvár. In: The man of many devices, who wandered full many ways. Festschrift in Honor of János M. Bak. Szerk. Balázs Nagy – Marcell Sebők. Budapest 1999. 528–538.
- Pettkó Béla*: Belgrád és Szabács feladása történetéhez. Történelmi Tár 1877.
- Piccolomini, Aeneas Silvius*: Pápa vagy zsinat? Válogatott levelek. A kötet anyagát Boronkai Iván válogatta, Boronkai Iván és Kapitánffy István fordította. (Bibliotheca Historica.) Budapest 1980.
- Pickl, Othmar*: Der Handel Wiens und Wiener Neustadts mit Böhmen. In: Der Außenhandel Ostmitteleuropas 1450-1650. Szerk. Ingomar Bog. Köln-Wien 1971.
- Pickl, Othmar*: Der Viehhandel von Ungarn nach Oberitalien von 14. bis 17. Jahrhundert. In: Internationaler Ochsenhandel (1350-1750). (Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte 9.) Hrsg. von Franz Westermann. H. n. 1979.
- Pickl, Othmar*: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1.) Hrsg. von Othmar Pickl. Graz 1971.
- Pleidell Ambrus*: A magyar várostörténet első fejezete. Századok 68 (1934) 1-44., 158-200., 276-313.
- Pleidell Ambrus*: A nyugatra irányuló kereskedelem a középkorban. Bp. 1925.
- Polgár Szabolcs*: Kereskedelmi, kulturális és politikai kapcsolatok Európa és közép-Ázcia között a korai középkorban (6-10. század). Világörtenet 2005. tavasz-nyár. 29-39.
- Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske. Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Collegit et sumptibus eiusdem civitatis edidit Joannes Bapt. Tkalčić. I-XIV. Zagrabiae 1889-1932.
- Prohászka Péter*: Régi-új honfoglalás és államalapítás kori bizánci leletek a Kárpát-medencéből. Numizmatikai Közlemények 102-103 (2003-2004) 149-150.
- Püspöki Nagy Péter*: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon, 1000–1301. I. Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Pozsony-Budapest 1989.
- Ráczekevei okmánytár. Diplomatarium Ráczekeviense. Kiadja Magdics István. Székesfehérvár 1888.

- Rădvan, Laurențiu*: Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea. (Historica.) Iași 2004.
- Raguza és Magyarország összeköttetésekének oklevéltára. Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae. A raguzai állami, a bécsi cs. és kir. titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította Gelcich József. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Thallóczy Lajos. Bp. 1887.
- Rationes collectorum pontificorum in Hungaria / Pápai tized-szedők számadásai 1281-1375. (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia / Vatikáni magyar okirattár I/1.) Bp. 1887.
- Rázsó Gyula*: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393-1437). Hadtörténelmi
- Rázsó Gyula*: Hunyadi Mátyás török politikája. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Bp. 1990.
- Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. I. (Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsische Archiven I.1.) Hermannstadt 1880.
- Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. I. (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt I.) Brassó 1886.
- Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Szerk. Berrár Jolán – Károly Sándor. Bp. 1984.
- Reizner János*: Szeged története. IV. Szeged 1900.
- Révész László*: A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. (Magyarország honfoglalás kori és Árpád-kori sírleletei 1.) Miskolc 1996.
- Rókay Péter*: A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században. In: A szerbek Magyarországon. Szerk. Zombori István. Szeged 1991.
- Schuller, Friedrich*: Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens von der Schlacht bei Mohács bis zum Frieden von Grosswardein. Aus dem k. u. k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien (1526-1538). Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge 26 (1894)
- Setton, K. M.*: The Papacy and the Levant (1204-1571). II. Philadelphia 1984.
- Sólyom Jenő*: A magyar vámügy fejlődése 1519-ig. Bp. 1933.
- Sopron sz. kir. város monographiája. Forrás-anyag: régi községi jegyzőkönyvek (1446-1507. 1523-1777). Sopron 1890.
- Spufford, Peter*: The Money and its Use Medieval Europe. Cambridge 1988.

- Stanojev, Nebojsa*: A dombói szent György monostor bizánci ikonjai. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 2001.
- Stoianovich, Traian*: The conquering Orthodox merchant. *Journal of Economic History*. 20 (1960) 234–313.
- Surányi Bálint*: Kereskedőgilde Nagyszombatban a Visegrádi Kongresszus évében. *Történelmi Szemle* 2 (1959) 249-271.
- Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. (Sorsdöntő történelmi napok 2.) Bp. 1977.
- Szakály Ferenc*: A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365-1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 500. évfordulójára. Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Bp. 1986.
- Szakály Ferenc*: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. (Humanizmus és reformáció 23.) Bp. 1995.
- Szakály Ferenc*: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. *Hadtörténelmi Közlemények*. Új folyam 25 (1978)
- Szakály Ferenc*: Nándorfehérvár, 1521: a vég kezdete. In: *Zay Ferenc*: Az Landorfehérvár elveszésének oka e vót, és így esött. Sajtó alá rendezte Kovács István. Az utószót Szakály Ferenc írta. (Bibliotheca Historica). Bp. 1980.
- Szakály Ferenc*: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. Zombori István. Szeged 1991.
- Szatmári Imre*: Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. *Studia Archaeologica* I. Szeged 1995. 219-264.
- Székely György*: A pénzverés és a pénzforgalom kapcsolata a 13. századi Magyarországon. *Numizmatikai Közlemények* 100-101 (2001-2002) 124-130.
- Székely, György*: Les contacts entre Hongrois et Musulmans aux IXe-XIIe siècles. In: *The Muslim East. Studies in Honour of Julius Germanus*. Ed. Gyula Káldy-Nagy. Bp. 1974. 53-74.
- Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 32.) Bp. 2004.
- Szerémi György*: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Bevezetés és szövegmagyarázatok: Székely György. Bp. 1979.
- Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993.
- Takács Miklós*: A bélakúti-péteváradai ciszterci monostor. (Kövek.) Újvidék 1989.

Tayyib Gökbilgin: Korvin Matthias (Mátyás) in Bayezid II.e mektupları tercümelere ve 1503 (909) Osmanlı-Maçar muahedesinin Türkce metni. Belleten 12 (1958)

Tayyib Gökbilgin: La traduction des lettres de Korvin Mathias à Bayezid et le texte turc du traité hungaro-ottoman de 1503 (909). Belleten 22 (1958) 382-390.

Teke Zsuzsa: Velencei-magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII-XV. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 86.) Bp. 1979.

Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. X. Pest 1853.

The impact of the Crusades on Europe. Szerk. N. P. Zacour – H. W. Hazard (A History of the Crusades 6.) Madison, Wisconsin 1989. Interneten: <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/History.CrusSix>., <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/History/History-idx?type=browse&scope=HISTORY.HISTCRUSADES>

Theiner, Augustinus: Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. I. 1198-1549. Romae 1863.

Theiner, Augustinus: Vetera monumenta historica Hungariam illustrantia. II. Romae 1860.

Theunissen, Hans: Ottoman-Venetian Diplomats: the Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents. EJOS—Electronic Journal of Oriental Studies 1 (1998) no. 2. 1-698. Interneten: <http://www2.let.uu.nl/Solis/anpt/ejos/EJOS-I.2.html>.

Thoroczkay Gábor: A székesfehérvári rationalék. Századok 138 (2004) 413-432.

Thuróczi János: Magyar Krónika. Chronica Hungarorum. Fordította és jegyzetekkel ellátta Geréb László. A szöveget átnézte és a bevezetést írta Kardos Tibor. (Monumenta Hungarica 1.) Budapest 1957.

Thuróczy János: A magyarok krónikája. Fordította Horváth János. (Bibliotheca Historica.) Budapest 1978.

Țiplic, Ioan Marian: Breslele producătorilor de arme din Sibiu, Braşov și Cluj: secolele XIV-XVI. (Biblioteca Septemcastrensia 1.) Sibiu 2001.

Tóth Endre: A magyar koronázási jelvények. Bp. 1996.

Tóth-Szabó Pál: Szatmári György prímás (1457-1524). (Magyar Történelmi Életrajzok 49.) Budapest 1906.

Török Pál: A mohácsi vész diplomáciai előzményei. In: Mohácsi emlékkönyv 1526. Szerk. Lukinich Imre. Budapest 1926. 141-192.

Török történetírók. Fordította és jegyzetekkel kísérte Thury József. I. (Török-magyarokori történelmi emlékek. Második osztály: Írók.) Bp. 1893.

- Tringli István*: Középkori oklevelek kiadásának problémái. *Fons* 7 (2000) 23-40.
- Tabero, Ludovicus*: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Közreadják Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 4.)
- Vajay, Szabolcs de*: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. Bemerkungen zu Raimund Kerbls Wiener Dissertation. *Ungarn-Jahrbuch* 10 (1979) 15-28.
- Vasić, Milan*: Der Einfluß der Türkenkriege auf die Wirtschaft des osmanischen Grenzgebietes in Serbien und Bosnien (1480-1536). In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1.) Hrsg. von Othmar Pickl. Graz 1971.
- Veinstein, Gilles*: Marchands ottomans en Pologne-Lituanie et en Moscovie sous le règne de Soliman le Magnifique. *Cahiers du monde russe* 35 (1994) 713-738.
- Velter, Ana-Maria*: Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V-XII. București 2002.
- Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közli Szalay László. I. Történelmi dolgozatok deák nyelven. Pest 1857. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum. Magyar Történeti Emlékek. Második osztály: Irók. 2.)
- Veszprémy László*: Csatamének, paripák és hátaslovak. A középkori hadilovakról. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. A szerkesztésben közreműködött Csákváry Ferenc – Kincses Katalin Mária – Mészáros Kálmán – Tóth Ferenc. Bp. 2005.
- Vilfan, Sergij*: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sicht der Ranzionierungen, der Steuern und der Preisbewegung. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1.) Hrsg. von Othmar Pickl. Graz 1971. 177-199.
- Vukičević Samaržija, Diana*: A középkori Újlak és műemlékei. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. (Dél-Alföldi Évszázadok 13.) Szerk. Kollár Tibor. A szerk. munkatársai Bardoly István – Lövei Pál – Takács Imre – Verő Mária. Szeged 2000.
- Wagner, Ernst*: Wüstungen in den Sieben Stühlen als Folge der Türkeneinfälle des 15. Jahrhunderts. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*. 21 (1978) 40-48.
- Wake, C. H. H.*: The Changing Pattern of Europe's Pepper and Spice Imports, ca. 1400-1700. *Journal of European Economic History* 8 (1979).
- Wake, C. H. H.*: The Volume of European Spice Imports at the Beginning and End of the XVth Century. *Journal of European Economic History* (15) 1986. 621
- Wee, Herman van der*: Structural Changes in European long-distance trade, and particularly in the re-export trade from south to north, 1350-1750. In: The Rise of Merchant Empires. Long-distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750. Szerk. James D. Tracy. Cambridge 1990. 14-33.

- Wenzel Gusztáv*: Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. I-III. Magyar Történelmi Tár 14., 24., 25. (1869., 1877., 1878)
- Wenzel Gusztáv*: Okmányi kalászat. Magyar Történelmi Tár 2 (1855)
- Wertner Mór*: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek 1892.
- Zay Ferenc(?)*: Az Landorfejírvár elveszésének oka e vót, és így esött. In: Magyar emlékirók 16-18. század. (Magyar Remekírók). A vál., a szöveggondozás és a jegyz. Bitskey István munkája. Bp. 1982.
- Zimmermann, Franz – Carl Werner*: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt 1892. I.
- Zimonyi István*: Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 22.) Budapest 2005.
- Zombori István*: II. Lajos udvara – Szydłowiecki kancellár naplója alapján. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. és az előszót írta R. Várkonyi Ágnes. A szerk. munkatársa Székely Júlia. Bp. 1987.
- Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik: A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Budapest 2005.